

Historická geografie

43/2
2017

H

Z OBSAHU: Cesty Klauďánovy mapy Čech z města Polná. Rekonstrukce historických dopravních linií pomocí jejich relikvtů v krajině ■ Vývoj rybníční sítě jezuitských statků Bernartice, Dobronice a Opařany v novověku ■ Environmental history of a river on the example of Slovak-Hungarian border river Ipeľ ■ Diferenciace českých panelových sídlišť z hlediska vzdělanosti jejich obyvatel: stav a dlouhodobý vývoj

Historická geografie
43/2 (2017)

HISTORICKÁ GEOGRAFIE / HISTORICAL GEOGRAPHY
43/2 (2017)

VEDOUcí REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc. (r_simunek@lycos.com)

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

PhDr. Pavel BOHÁČ, Praha

doc. Ing. Jiří CAJTHAML, Ph.D., ČVUT v Praze, katedra mapování a kartografie

PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty

Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Dr. Ryszard GLADKIEWICZ, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polsko

Mgr. Eva CHODĚJOVSKÁ, Ph.D., Moravská zemská knihovna, Brno

prof. RNDr. et. Mgr. Peter CHRASŤINA, Ph.D., Univerzita Sv. Cyrila a Metoda, Trnava,
Slovensko

doc. RNDr. Pavel CHROMÝ, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy
v Praze

RNDr. Zdeněk KUČERA, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

prof. PhDr. Eva SEMOTANOVÁ, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc. Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

The Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i., Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.:

(+420) 283 882 138

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

HG

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year

ISSN 0323–0988

HISTORICKÁ GEOGRAFIE

HISTORICAL GEOGRAPHY

43/2

Historický ústav

Praha 2017

ISSN 0323-0988

© Dušan Cendelín, Martin Dohnal, Pavel Hronček, Pavel Otmar Krafl,
Lucie Pospíšilová, Eva Semotanová, Petra Špačková, Ján Vingárik, 2017

STUDIE

Dušan Cendelín*

**CESTY KLAUDYÁNOVY MAPY ČECH
Z MĚSTA POLNÁ.
REKONSTRUKCE HISTORICKÝCH DOPRAVNÍCH
LINÍ POMOCÍ JEJICH RELIKTŮ V KRAJINĚ**

PATHS IN THE KLAUDYAN MAP OF BOHEMIA FROM THE TOWN OF POLNÁ.
RECONSTRUCTION OF HISTORIC TRAFFIC LINES USING THEIR RELICS
IN THE LANDSCAPE

Keywords

Klaudyán Mikuláš
(† 1521/1522)
old maps
old paths
Polná

Abstract

An old map, the Klaudyan Map of Bohemia (1518), was used as the starting point for the reconstruction of a part of historic traffic paths on the Czech-Moravian border while emphasizing the location of the town of Polná. Data from the Klaudyan Map were complemented with field research of traffic areas and with modern methods that can show traces of paths in the landscape.

* Dušan Cendelín, Jar. Haly 442, 763 12 Vizovice. E-mail: cendoch@gmail.com. – Na úvodním oddílu této studie, tedy „Nejstarší mapová díla s detailnějším zobrazením cest a Klaudyánova mapa Čech“, spolupracoval Dušan Adam. Jmenovaný se rovněž zúčastnil terénního průzkumu několika lokalit v okolí Polné souvisejících s touto prací. – Citace webových stránek odpovídají stavu k 30. 6. 2017.

Nejstarší mapová díla s detailnějším zobrazením cest a Klaudyánova mapa Čech

Badatel, zabývající se historickými komunikacemi na pomezí Čech a Moravy, by neměl pominout tři archivní mapová díla, poprvé zobrazující linie dobových cest. Teprve pak by měl pokročit ke studiu prvních přesnějších mapování konce 18. století a počátku století 19. V časové posloupnosti to jsou Klaudyánova mapa Čech (1518), Stichova celní mapa Čech (1676), mapa českých zemí od Johanna de Ramm (1685), Vogtova mapa Čech (1712) a Müllerova mapa Čech a Moravy (1720, 1716). Výčet je chudý, neboť cesta (linie pozemní komunikace) jako prvek obsahu mapy vůbec nebyl samozřejmostí, ba naopak. Standardem byla absence cesty v legendě. Mimoděk to dokazuje obtížnost tyto cesty zmapovat či shromáždit informace o tomto fenoménu na rozsáhlejších území nebo dokonce celého státu. V pozitivním případě je nutno očekávat, že měřítková řada chorografických map pojme pouze nejdůležitější cesty v zemi, které se od novověku nejčastěji označují jako zemské, či královské (viae regiae). S největší pravděpodobností na mapách nejsou zobrazeny ani všechny „prvotřídní“ cesty, ale pouze širší výběr, který byl výsledkem určitého stupně generalizace.

Mapa Johanna de Ramm zachycuje cestní síť velmi zjednodušeně, jak to bylo v době kolem přelomu 17. a 18. století standardem. Velmi problematická je zmatečnost zobrazení hydrografické sítě na pomezí Čech a Moravy u Polné, kde prameniště velkých řek Sázavy a Oslavy nejsou v mapě situovány ani přibližně. Vztah zobrazených vodotečí k zachyceným osadám je zde natolik rozvolněný, že je prakticky nepoužitelný. Význam mapy pro řešení historických cest kolem Polné spočívá v prvním zobrazení cesty od Třebíče přes Kamenici k Polné. Tato cesta však Polnou míjí, což je pro dobu vzniku mapy se současným významem města neakceptovatelné a svědčí to o špatné informovanosti autora mapy. Jistý omyl v tomto směru zde naznačuje i skutečnost, že mnohem méně významnou Kamenici tato dálková cesta od Třebíče protíná stejně jako vlastní Třebíč. O dobré informovanosti při tvorbě mapy naopak svědčí zachycení linie Brtnice – Jihlava – Štoky – H. Brod – Habry, která je v mapě přesně položena přes značky jmenovaných sídel. S výjimkou Brtnice se tato linie z mapy Johanna de Ramm v polovině 18. století změnila v císařskou silnici.

Stichova mapa je významná poměrně podrobným zobrazením příhraničních prostor. Akcent na tyto prostory vycházel ze snahy zachytit všechny celnice a vůbec hraniční přechody v době tvorby této mapy. České vnitrozemí bylo generalizováno na osnovu nejdůležitějších sídel a nejdůležitějších cest jimi procházejících, samozřejmě v kontextu s přechodem státní/zemské hranice. Stanice se jmény byly rozlišeny podle typu a síly celní služby. Žalostný stav díla pro potřeby badatele naznačuje Roubíkova interpretace (1951), včetně podrobného rejstříku stanic a sídel.

Vogtova mapa Čech se svým grafickým pojetím i rozsahem zobrazení cestní sítě počátku 18. století velice blíží Müllerovým mapám přibližně ze stejného období. Značně neúplná je v zachycení cest přes pomezí Čech a Moravy, kde zobrazuje pouze dvě

cesty přes Jihlavu a Slavonice. Neúplnost zobrazení cestní sítě částečně vyvažuje zobrazení poštovních a celních stanic.

Müllerovo mapování (ve Slezsku dokončené Wielandem) přineslo podrobný polohopis a s ním i síť hlavních zemských cest bez akcentu na pohraničí. Mapou zachycené cesty topograficky věrně spojují menší sídla, zatímco průchody městy (s nabídkou zjednodušeného půdorysu) nezobrazují. Významnou skutečností Müllerovy mapy je fakt částečného zachycení stavu cestní sítě v předvečer budování prvních umělých silnic (šoséových, císařských), které již naplno proniklo do 1. vojenského mapování a „starý“ stav je z něj mnohdy těžko odfiltrovat. Určitá zpřesnění, doplnění a aktualizace najdeme na pozdějších Müllerových mapách krajů z Homannova norimberského nakladatelství (Morava 1730–1735, Čechy 1769–1776).

V období kolem vzniku prvních mapových děl, zachycujících i cesty, vznikaly i mapy panství, zpracované ve značně rozdílné kvalitě. Zachycovaly cestní síť i další prvky hospodářsky pro dané panství významné. Tyto mapy mohou být někdy přínosem pro práce řešící lokální historickou dopravní síť, pro síť dálkových cest je jejich použití omezené a mnohem lépe je kupříkladu nahradit 1. vojenským mapováním i přesné mapy stabilního katastru. Přestože jsou zpravidla o několik desetiletí mladší. Platí to i pro historické dálkové cesty z města Polná.¹

Starý tisk, obecně nazývaný **Klaudyánova mapa Čech**,² je grafický list z počátku 16. století, vytvořený technikou dřevorezu, běžně používanou již od středověku. Pojmenování tohoto grafického listu je značně nepřesné, protože mapová část tohoto listu o rozměru 1260 × 640 mm zabírá z tohoto formátu v jeho dolní části jen asi jeho jednu třetinu, zbylé zhruba dvě třetiny odkazují k zemské hierarchii a konfesním poměrům. Rozdílné grafické značky na mapě pro katolická a utrakvistická města naznačují latentní rozdělení země podle náboženství na počátku 16. století a s prostým mapovým zachycením bodu v krajině je v rozporu. Zdobení kartografických děl realistickými obrázky nebo dekorativními prvky bylo sice v historické kartografii naprosto běžné a udrželo se v různé míře a v různém provedení až do 19. století, v případě této mapy mají tyto doplňky zjevně jinou funkci. Dokonce by se dalo říci, že je tomu v tomto případě i naopak: mapu zde s jistotou mírou nadsázky můžeme chápat také jako nestandardní dekorativní prvek v případě, že tento grafický list byl vytvořen s jiným záměrem než čistě kartografickým. Skutečný tehdejší tvůrčí záměr autora Klaudyánovy mapy Čech však již nikdy ne zjistíme.

¹ Příkladem pro sledovanou oblast může být mapa panství polensko-přibyslavského, datovaná rokem 1770 (z hlediska kulturněhistorického stojí za zmínku kupříkladu zachycení podoby některých staveb v Polné a Přibyslavi, které zanikly nebo se v průběhu doby proměnily) a dále pak rozměrná Einmoligerova obrazová mapa téhož panství z doby kolem roku 1800 (Moraský zemský archiv v Brně, Velkostatek Polná-Přibyslav, Pohled, mapa č. 1).

² Dále v textu bude používán jen název Klaudyánova mapa.

U Klaudyánovy mapy je velkým štěstím, že tato nejstarší dochovaná mapa jedné z našich historických zemí má současně v obsahu cestní síť. Dochovaný list Klaudyánovy mapy zobrazuje komunikace poměrně zřetelně, a protože sídla jsou dobře identifikovatelná, přímý pohled na mapu okamžitě vyvolává zdánlivě komplexní přehled o cestní síti v Čechách po roce 1518. Cesty jsou zobrazeny jako přímé spojnice sídel, tj. jako lomené čáry. Ve spojnicích najdeme tečky, které ilustrovaly kilometráž, přesněji „mílometráž“. Spojnice jednotlivých sídel v podobě čar nebyly součástí tisků Klaudyánovy mapy, ale byly dokreslovány dodatečně, aniž známe dobu tohoto dokreslení. Klaudyán byl autorem kresby, kterou nechal v Norimberku převést do dřevorezu (nesprávně se někdy používá termín dřevoryt, což je jiná grafická technika). Byl tedy autorem značek sídel a mílových značek, nikoliv však samotných linií cest, které dělal někdy později neznámý kolorátor mapy. Jiný exemplář kolorované Klaudyánovy mapy není znám.³ Je tedy zřejmé, že kolorátor mapy dokreslil linie cest, kde z teček (mílových značek) byly jejich průběhy jednoznačně dané. Na řadě míst, kde Klaudyán mohl předpokládat, že by měla být zakreslena linie cesty pouhým propojením značek sídel, dokreslená linie cesty chybí. Dobře je to vidět na chybějící cestě Písek – Vodňany – Prachatice, nebo na chybějícím zákresu cesty Chrudim – Chrást – Skuteč. Když pro blízkost sídel mezi nimi nebyly mílové značky, kolorátor prostě cestu nezakreslil, protože jeho povědomí o cestách v Čechách bylo patrně malé, nebo přinejlepším neúplné, pokud vůbec nějaké měl. Někde cesta chybí, i když na mapě mílová značka jako solitér je, ale kolorátor se neodvážil rozhodnout, odkud kam by přes značku cestu vedl. Jednoznačně proto nelze nic stavět na tom, zda nějaká komunikace na Klaudyánově mapě je nebo není.⁴ Nelze také zatím zjistit, ze které doby pochází ono dokreslení mapy, tedy i vlastní zobrazení dopravní sítě na Klaudyánově mapě. Detailní rozbor mapy, její zařazení do dobového kontextu a krátký životopis autora mapy byl publikován již dříve.⁵

Srovnání nejstarších mapových děl se záznamy linií cest. Z hlediska vypovídací hodnoty pro rekonstrukci průběhu starých cest jsou výše jmenované mapy velmi obtížně srovnatelné. Problematičnost srovnání spočívá nejen v jejich době vzniku, ale asi i v motivacích vzniku. Za opravdová kartografická díla v současném slova smyslu je asi možno pokládat až Müllerovy mapy, využívající již dokonalou grafickou techniku hlubotisku, tedy mědirytiny. Stichova mapa naznačuje užší, specifický zájem o mapové zachycení daného prostoru, Klaudyánova mapa neurčitou motivaci vzniku včetně zjevně mírně chaotického dokončování. Její využití rovněž oslabuje zachycení cest úsečkami. U Müllerových map je znát značná torzovitost ve výběru cest. Na jedné

³ Výtisk kolorované mapy je uložen v biskupské knihovně v Litoměřicích.

⁴ Pasáž o úloze kolorátora Klaudyánovy mapy na zákres průběhu cest byla se svolením autorů převzata z připravované publikace Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK – Václav CÍLEK, Staré cesty v krajině středních Čech, Praha 2017 (v tisku).

⁵ Aneta POMYKACZOVÁ, Analýza Klaudyánovy mapy v prostředí GIS, bakalářská práce, České vysoké učení technické v Praze, Fakulta stavební, Praha 2007.

straně pomíjí na počátku 18. století dnes jednoznačně předpokládané spoje mezi mnohými významnými městy té doby, spoje nutně existující, na druhé straně zvláště koncentruje linie cest do určitého prostoru jako by tento prostor znal více jak jiné. Příkladem je západní Morava se svazkem paralelních cest od Moravských Budějovic na Jihlavu. Z výše naznačeného vyplývá, že jakákoliv přesnější rekonstrukce historických cest musí využívat do jisté míry všech kartografických dochovaných podkladů, případně je vzájemně srovnávat. A ke zde jmenovaným je třeba přidat i značně neúplné a měřítkově nepřesné 1. vojenské mapování.

Využití Klaudyánovy mapy při rekonstrukci historických pozemních spojů na česko-moravském pomezí

Vzdor všem limitům své výpovědní hodnoty představuje Klaudyánova mapa z hlediska zachycení průběhu historických cest nejstarší a cenný historický pramen; při jeho využití je však nutná maximální obezřetnost. Markantně je to patrné i u česko-moravského pomezí, kde přes výrazně kresebně zachycený pomezní les mapa uvádí pouze čtyři přechody, pochopitelně bez průchozích lokalit na moravské straně; o úplnosti zachycení, byť i jen významnějších komunikačních spojnic, nelze uvažovat.

Nicméně dají se tyto moravské body odhadnout třeba i podle pozdějších mapování. Nejsevernější přechod vychází z Litomyšle a nutně musel jít do prostoru Svitavska.⁶ Jižněji vychází jeden směr přechodu z Poličky patrně rovněž ke Svitavám, druhý směr od tohoto města jde na mapou zachycený Svojanov a mizí v hraničním lese (srov. obr. č. 1). Od Svojanova se nabízí pokračování na moravské Letovice a Kunštát s pokračováním na střední Moravu a Brněnsko. Nejjižnější přechod pomezního lesa vychází z Polné a pokračování dálkového pohybu bylo možné na Třebíč a Znojensko nebo na Velké Meziříčí a Brněnsko (srov. obr. č. 1). Prvou variantu je možno pokládat za významnější (srov. níže) a řešení této dopravní linie bylo publikováno.⁷ Na Klaudyánově mapě chybí kupříkladu významný přechod česko-moravského pomezí na Žďár nad Sázavou od Chotěboře a Krucemburku, i když obě lokality mapa zachycuje, dále významný přechod na Moravu přes Jihlavu a jakékoliv spojení jižních Čech se západní Moravou například přes Telečsko či Dačicko. Nezobrazení města Jihlavy se dá vysvětlit skutečností, že Klaudyán přísně zachycoval jen prostor Čech a Jihlava se již nacházela na Moravě, byť nedaleko zemské hranice. To však nevysvětluje absenci

---

⁶ Dušan CENDELÍN – Pavel BOLINA – Dušan ADAM, Jevíčko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku, Jevíčko 2010; Pavel BOLINA – Dušan CENDELÍN, Historický přechod pomezí Čech a Moravy u Litomyšle, *Historica Olomucensia, Supplementum II*, 2014, s. 91–150.

⁷ Dušan CENDELÍN, Historická komunikace Třebíč – Polná. Nástin vývoje a přesná lokalizace v krajině, Polná 2010.

významné cesty k jihlavskému přechodu alespoň ze středních Čech přes Pelhřimov a Humpolec, přestože tyto lokality mapa zobrazuje. Podobných absencí významných cest je v mapě více a dají se pravděpodobně vysvětlit také omezeným zdrojem informací, které autor či autoři mohli mít jednak z vlastní zkušenosti, jednak snad i zprostředkovaně z jiných zdrojů. V každém případě mapa zobrazuje pouhé torzo dopravní sítě, protože na počátku 16. století je možno již předpokládat soustavu cest, podobnou zobrazení na přesnějších mapováních konce 18. a počátku 19. století.⁸ Torzovitost mapy zle mimo jiné přičítat i omezenému formátu Klaudyánovy mapy (výška jedno- listu činí 1260 mm a šířka 640 mm, z čehož samotná mapa zabírá zhruba třetinu výšky) a snad i technice tisku, jímž byl klasický dřevořez.

Obr. č. 1. Převod linií cest z Klaudyánovy mapy do současného mapového podkladu. – a – poloha řeky Sázavy; b – mylná poloha úseku Sázavy od H. Brodu k Polné podle Klaudyánovy mapy, která ji ztotožnila s říčkou Šlapankou, c – spoje mezi sídelními lokalitami podle Klaudyánovy mapy, d – sídelní lokality zobrazené na Klaudyánově mapě, e – sídelní lokality nezobrazené na Klaudyánově mapě. – Kartografické zpracování autor.

Vzdor obecně konstatované neúplnosti mapy je třeba se jmenovitě zmínit o **absenci jednoho spoje v blízkosti města Polná**. Dopravní síť je zde zachycena relativně podrobně (celkově mapa zachycuje více cest na východě Čech než na západě), přesto zde chybí spoj, pokládáný v současnosti za historicky jeden z nejdůležitějších při spojení Čech a Moravy. Jde o linii Čáslav – Havlíčkův Brod – Jihlava s pokračová-

---

⁸ 1. vojenské mapování 18. století a později mapy stabilního katastru a 2. vojenské mapování první poloviny 19. století.

ním dále do moravského prostoru. Česká historiografie tuto linii vždy stereotypně zdůrazňuje a její význam podtrhuje názvem **Haberská cesta**, byť patrně především proto, že pod tímto názvem bylo koncem 60. let 20. století publikováno její řešení.⁹ A to velmi problematické řešení, které již bylo v rámci tehdejších poznatků kriticky hodnoceno v jiné práci.¹⁰ I když by bylo možno pominout spojení H. Brodu s Jihlavou, protože ta již je mimo prostor Čech, absence spojení H. Brodu s Čáslaví přes Habry lze těžko vysvětlit. Již proto, že vlastní město Brod Klaudyánova mapa neignoruje, ale spojuje ho cestami jak s Polnou, tak i Chotěboří, Lipnicí a Humpolcem. Pouze severní směr nejde na Čáslav, ale Kutnou Horu. Tato linie, cca 2 tehdejší míle (dle značek v mapě), sleduje levý břeh Sázavy a po překročení řeky (snad někde v prostoru Světlé n. Sázavou) míří mírným obloukem ke Kutné Hoře. Jak bylo naznačeno výše, mapa zdaleka nezobrazuje všechny dálkové komunikace 16. století, i když jejich vývoj musel být v té době již prakticky dokončen. Existovala tedy i linie, spojující Čáslav a H. Brod přes Habry, která byla později využita jako císařská silnice. Její ignorování Klaudyánovou mapou mohlo znamenat například dobové omezení jejího využívání, ale také třeba něco daleko závažnějšího. A to, že při spojení výběžku starého sídelního území pod Železnými horami s jihozápadní Moravou byla v minulosti využívána intenzivně i jiná (jiné?) dopravní linie než ta od Malína (neznámé místo popisované bitvy) na Habry, zmíněná v Kosmově kronice k roku 1101, kterou však dále k jihu Kosmas nespecifikuje. Pak by se mohl zcela jinak chápat jeho text: „Odešad stísňeni a v úzkých jsouce, úzkou cestou a velmi těsnou stezkou, kudy se chodí přes hvozď k Habrům, pustili se v noci na hanebný útěk. ... tam pro neschůdnost cesty odhodilo vojsko všecken náklad s potřebami.“¹¹ V návaznosti na Kosmovu formulaci se tak nabízí otázka: mohla vždy „úzká cesta a velmi těsná stezka“ k Habrům představovat hlavní spojení s jižní a jihozápadní Moravou a přílehlým Rakouskem, dokonce od předhistorických dob, jak ji interpretuje Ivan Vávra ve své práci? Odpověď na tuto otázku však přesahuje zadání této práce.

Cesty Klaudyánovy mapy z Polné a lokalizace jednotlivých linií v krajině.

Podle Klaudyánovy mapy vycházelo z Polné celkem pět cest (srov. obr. č. 2). Tento detail je třeba akcentovat, protože takováto koncentrace cest, sbíhajících se do jedné sídelní lokality, není v Klaudyánově mapě běžná. Bližší se svým počtem nejvýznamnějšímu dopravnímu uzlu Praha, ze kterého vybíhá celkem sedm cest, a Nymburku se šesti cestami. Z dopravního uzlu Polná jde podle Klaudyánovy mapy o směry k severu, severozápadu severoseverovýchodu, jihozápadu a jihovýchodu. Pro vymezení prostoru na terénní průzkum byly jako konečné body jednotlivých linií určeny lokality za-

⁹ Ivan VÁVRA, Haberská cesta, *Historická geografie* 3, 1969, s. 8–33.

¹⁰ Dušan CENDELÍN, Od Habrů k Brodu. Pokus o řešení jednoho problému viaticky, *Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí* 1, 2001, s. 48–79.

¹¹ Kosmova kronika česká, přel. Marie Bláhová – Zdeněk Fiala, Praha 1972, s. 158.

chycené na Klaudyánově mapě: 1) Havlíčkův Brod, 2) Chotěboř, 3) Hlinsko přes Kruceburk, 4) Počátky, 5) jihovýchodní směr přes pomezí les nelze podle Klaudyána definovat, ale za předpokladu dálkového spoje mohlo jít pouze o směry především na Třebíč nebo Měřín (Velké Meziříčí).

Obr. č. 2. Historické dopravní trasy u Polné s relikty intenzivního dopravního pohybu. – Silné čáry – trasy zachycené v Klaudyánově mapě; čárkované čáry – ostatní trasy; 1 – směr Polná – H. Brod, 2 – směr Polná – Chotěboř, 3 – směr Polná – Hlinsko, 4 – pravděpodobný směr Polná – Počátky, 5 – směr Polná – Třebíč; a – směr Kamenná (H. Brod?), b – přímý spoj Přibyslav – Jihlava mimo Polnou, c – směr Polná – Jihlava, d – směr Polná – Luka n. Jihlavou – Brtnice; kroužky – polohy reliktních tras na liniích odvozených z Klaudyánovy mapy; čtverce – polohy reliktních tras nezobrazených na Klaudyánově mapě. – Kartografické zpracování autor.

Terénní průzkum **havlíčkobrodského směru** podle Klaudyánovy mapy můžeme považovat za nadbytečný, protože ho lze jednoznačně ztotožnit se současnou silnicí z Polné přes Šlapanov a Vysokou (srov. obr. č. 2/1). Dokládá to mapou zachycený dvojitý přechod říčky Šlapanky mezi oběma městy, kterou ale mapa omylem interpretuje jako Sázavu. Skutečný tok Sázavy od Havlíčkova Brodu směrem k Přibyslavi nezachycuje vůbec, samotnou Přibyslav však ano. Zobrazené dva přechody Šlapanky od H. Brodu na Polnou odpovídají i dvěma přechodům dnešní silnice, když jižnější je v Dolní Věžnici a severnější ve Šlapanově. Údolní komunikaci mezi Dolní Věžnicí a Šlapanovem ve směru na H. Brod, těsně se často v umělém zářezu svahu přimykající k říčce Šlapance, nelze považovat za přirozený spoj vzniklý „vyšlapáním“, ale za dopravní stavbu. Související patrně až s dosídlením celého prostoru mezi Polnou a Brodem v závěrečné fázi kolonizačního procesu. Před tímto obdobím ho nelze ztotožnit s významnější pozemní komunikací přesahující lokální význam.

Obr. č. 3. Přechod Skrýšovského potoka chotěbořskou cestou u rybníku Kukle severně od Polné. – Vlevo – přechod zachycený na 1. vojenském mapování; uprostřed – jeden z opuštěných úvozů na levém břehu potoka; vpravo – zaniklé úvozy chotěbořské cesty na polích severně od rybníku Kukle zachycené na leteckém snímku růstovými příznaky viz šipky. – Zdroj www.mapy.cz; foto (2016) a kartografické zpracování autor.

Směr na Chotěboř je z hlediska jeho řešení nejzajímavější, protože od Polné až k řece Sázavě nebyl završen vznikem silnice kromě krátkého úseku u Polné, společně ho se směrem na Přibyslav. Hrubé situování této linie, nacházející se na Klaudyánově mapě mezi brodským a hlineckým (přibyslavským) směrem, bylo zřejmé, protože jinou variantu zde úzká krajinná výseč nenabízí. Jde o směr situovaný od Polné do široké suché úžlabiny u dnes zaniklého přechodu Skrýšovského potoka nedaleko hráze

rybníku Kukle (srov. obr. č. 2/2). Zánik přechodu potoka v tomto místě způsobilo patrně až v nedávné době postupné vrstvení sedimentů Skrýšovského potoka na okraji rybníku Kukle až do stavu, kdy se z těchto sedimentů stala dnes již nepřekročitelná bažina. Tento nepříznivý moment byl umocněn skutečností, že přechod byl dvojbrod s nutným překonáním ještě Bijavického potoka, přítoku Skrýšovského potoka, jehož sedimenty také přispěly ke vzniku bažiny na soutoku obou vodotečí. Přechod je dobře zachycen na 1. vojenském mapování, včetně pokračování chotěbořské cesty dále k severu (srov. obr. č. 3/vlevo). 2. vojenské mapování cestu přes přechod sice ještě zachycuje, nikoliv však již cestu od rybníku Kukle dále na sever, kde byla rozorána. To naznačuje opuštění zabahňujícího se přechodu někdy kolem přelomu 18. a 19. století. Zánik přechodu u Kukle však nemusel znamenat úplný zánik dopravního pohybu k Chotěboři mezi liniemi na Brod a Přibyslav. Mohl být přeměrován přes sousední osadu Horní Věžnici, odkud prakticky v paralelním směru se starým směrem cesty od Kukle existuje dopravně výhodné návrší, navazující severně na trasu od Kukle v lesní trati Kobylský les. Tato varianta, využitá zčásti i jinou komunikací (srov. níže), prodlužovala cestu od Polné na Chotěboř cca o pouhý jeden kilometr.

Přechod Skrýšovského potoka chotěbořskou cestou zanechal u Kukle na obou březích výrazné stopy. Na levém břehu v podobě soustavy dnes prakticky nepoužívaných úvozů směřujících jednak k jihu na Polnou (srov. obr. č. 3/uprostřed), jednak také k jihovýchodu na přilehlou pláň.¹² Otázka zatím neinterpretovatelného jihovýchodního směru od rybníku Kukle byla již řešena v jiné práci.¹³ Relikty chotěbořské trasy na pravém břehu Bijavického potoka jsou částečně setřeny polnostmi, přesto se tam menší soustava opuštěných úvozů dochovala u dvou rekreačních chatěk.¹⁴ Jedna z nich je vestavěna přímo do jednoho z velkých úvozů.¹⁵ Za další relikty je možno pokládat růstové příznaky úvozů překrytých polem severně od rybníku Kukle (srov. obr. č. 3/vpravo).¹⁶

Rovinatý terén, zalesnění spolu s celkovou proměnou současné agrární krajiny severně od rybníku Kukle prakticky vyloučil přesnější lokalizaci chotěbořské cesty pomocí nějakých výraznějších relikvů. Terénní průzkum by se v tomto případě stal do značné míry neproveditelným a celková rekonstrukce mezi Kuklou a řekou Sázavou byla řešena pouze teoreticky pomocí hodnocení nevhodnějšího dopravního prostoru. Jako v jiných případech se vycházelo z dodržení co nejpřímějšího směru mezi Polnou

¹² WGS N 49°30.35', E 15°42.79'.

¹³ Dušan CENDELÍN, Polensko a staré pozemní komunikace. Teoretická východiska řešení a výsledky terénních průzkumů, Polná 2003, s. 67–68.

¹⁴ WGS N 49°30.75', E 15°42.49'.

¹⁵ Dušan CENDELÍN, Drobná kuriozita na historické dopravní trase z Polné na Chotěboř, Polensko 25, 2016, č. 3, s. 10–13.

¹⁶ www.mapy.cz/letecka?x=15.7166743&y=49.5162879&z=16&l=0; <http://ags.cuzk.cz/dmr/>.

a Chotěboří, ze sledování nejsušších návršních poloh a z informace Klaudyánovy mapy, že přechod Sázavy ve směru na Chotěboř se musel nacházet mezi Přibyslaví a H. Brodem. Na to navázaly informace 1. a 2. vojenského mapování a v detailech řešení i stabilního katastru. Výslednicí všeho měla být předpokládaná lokalizace přechodu Sázavy přibližně v okolí Stříbrných Hor a následné ověření tohoto přechodu terénním průzkumem.

Naznačená rekonstrukce trasy sledovala předpokládanou linii od rybníku Kukle do blízkosti osady Dolní Jablonná, kde byla 0,5 km ZJZ od okraje osady zachycena soustava opuštěných úvozů (na linii směřující dále k SSZ přes skupinu samot Dvořek).¹⁷ Objevená soustava úvozů je však společná i pro jinou trasu vedoucí mimo Polnou od Jihlavy na Přibyslav (srov. níže).

Obr. č. 4. Trasa Polná – Chotěboř u Stříbrných Hor a její relikty. – Silná čára – poloha historické trasy v terénu; kroužek – relikty trasy; křížek – poloha kostela sv. Kateřiny; oblouček – kamenný most přes Borovský potok; vpravo nahoře – úsek chotěbořské cesty nad řekou Sázavou v rovinatém úseku; vpravo dole – část opuštěných úvozů na sestupu chotěbořské cesty k řece Sázavě. – Foto autor (2016).

---

¹⁷ WGS N 49°33.20', E 15°42.73'.

Od skupiny samot Dvorek byla chotěbořská trasa rekonstruována přibližně na Utín – 3,7 km ZSZ od Přibyslavi a 1,8 km J od Stříbrných Hor, u nichž řeka vytváří výrazné meandry. Do tohoto prostoru také vede nepřerušovaná cesta zachycená na 1. vojenském mapování, mající ale na 2. vojenském mapování již několik přerušení. Severně od Utína 1. vojenské mapování rovněž zachycuje přes Sázavu dva mosty ke Stříbrným Horám. První je na cestě z osady Utín ke mlýnu na Sázavě a dále ke S. Horám. Cesta k němu na levém břehu Sázavy však překonává ještě dvakrát přítok řeky. Druhý most je zachycen u osamoceně stojícího kostela sv. Kateřiny. 2. vojenské mapování ani mapa stabilního katastru most u sv. Kateřiny již nezachycuje, cesty k němu z obou břehů však ano. Dva přechody řeky u Stříbrných Hor naznačené na prvních dvou mapováních byly podrobeny předběžné analýze podle mapy 1 : 10 000 č: M-33-92-A-b-4 pokud jde o srovnání vzájemných poloh říčních teras v meandrech spolu s posouzením rozsahů říčních niv, to vše k posouzení vhodnosti přechodů řeky pro cestu dálkového významu.

Jako vhodnější se jevil přechod Sázavy u sv. Kateřiny a to i proto, že cesta k němu nemusela překonávat před ním dvakrát ještě další vodoteč. Jako sestup k řece u sv. Kateřiny od jihu se tak podle prvních mapování i konfigurace terénu nabízelo úzké zalesněné údolíčko pod bezejmennou kótou 494 m n. m., cca 750 m SV od Utína (srov. obr. č. 4/vlevo). Terénní průzkum tohoto údolíčka¹⁸ naproti kostelu sv. Kateřiny následně potvrdil správnost celkového řešení objevem výrazných reliktních dopravního pohybu. Jednak širokým plochým úvozem položeným již na skále (srov. obr. č. 4/vpravo nahoře), jednak na tento úvoz navazující rozlehlou soustavou opuštěných úvozů sestupujících do údolí řeky k bývalému brodu přes Sázavu (srov. obr. č. 4/vpravo dole). V současnosti je přechod Sázavy již přerušen železniční tratí a stopy na pravém břehu Sázavy byly zcela setřeny stavebními zásahy starší varianty této trati, dnes opuštěné. Cestě k zaniklému přechodu řeky na levém břehu včetně soustavy opuštěných úvozů se dosud říká **Polenská cesta**, případně dokonce **Polenská silnice**.¹⁹

Cestu od zaniklého přechodu Sázavy ke Stříbrným Horám, včetně historického kamenného mostu přes přítok Sázavy Borovský potok, dobře zachycuje ještě mapa stabilního katastru (srov. obr. č. 5/nahoře) i mapa 2. vojenského mapování. Tatáž mapování, ale pro katastrální území Utína na levém břehu řeky, již nijak nezduřazňují vlastní přechod řeky cestou od Polné. Pouze 2. vojenské mapování zde v místě pravděpodobného sestupu k Sázavě zaznamenává v zelené ploše pobřežních luk úzký proužek jiného odstínu mezi svahem břehu a řekou. Může to naznačovat značnou ztrátu významu této cesty v době těchto mapování první poloviny 19. století. Lze to dát patrně do souvislosti se stavbou silnice podél Sázavy od H. Brodu přes Stříbrné Hory na Přibyslav a dále, kterou mapování 19. století již spolehlivě zobrazují. 1. vojenské ma-

¹⁸ WGS N 49°35.50', E 15°41.91'.

¹⁹ Informaci o jménu cesty poskytla autorovi dne 23. 7. 2016 přímo v terénu starší občanka z nedalekého Utína, jejíž rod vlastní pozemky přimykající se od východu k této cestě.

pování ze 60. let 18. století silnici přes Stříbrné Hory na Přibyslav nezná a jako hlavní cestu v tomto směru vede pouze kolem kostela sv. Kateřiny. Tato dopravní situace nepřímou dokazuje význam prostoru u sv. Kateřiny (a patrně i nějakého osídlení kolem kostela) jako křižovatky dvou dálkových cest. Také dodnes dochovaného kamenného mostu (srov. obr. č. 5/dole vpravo), který byl využíván jak pro cestu Polná – Chotěboř, tak pro cestu dálkového významu, sledující v různé vzdálenosti řeku Sázavu po jejím pravém břehu, která je významná dodnes, byl v jiném položení, kdy se ze Stříbrných Hor již nevyužívá směru přes zmíněný kamenný most kolem sv. Kateřiny. A která nemá srovnatelnou levobřežní variantu. Je více jak pravděpodobné, že to byla právě výstavba tereziánských silnic, která definitivně ukončila nebo silně omezila užívání části trasy Polná – Chotěboř mezi řekou Sázavou a Polnou, když byl tímto uživatelům tohoto směru nabídnut pohodlnější dopravní prostor po silnici od Stříbrných Hor přes Přibyslav a dále k Polné po další z linií Klaudyánovy mapy, která se rovněž změnila z cesty na silnici.

Obr. č. 5. Výběžek katastrálního území osady Dobrá u Stříbrných Hor. – Nahore – výřez mapy stabilního katastru; dole vlevo – současný stav kostela sv. Kateřiny; dole vpravo – historický most přes Borovský potok; černá šipka – přibližná poloha místa přechodu Sázavy cestou Polná – Chotěboř; bílá šipka – poloha historického mostu na mapě stabilního katastru. – Foto (2016) a kartografické zpracování autor.

Linii z Klaudyánovy mapy od Stříbrných Hor k severu lze ztotožnit se současnou silnicí až do České Bělé, protože vhodnější dopravní prostor se zde nevyskytuje. Od Bělé k Chotěboři zakresluje 1. i 2. vojenské mapování spoj totožný s dnešní silnicí, tedy po pravém břehu říčky Bělé na Počátky u Chotěboře a Dobkov. Obě mapování ale evidují rovněž dopravní linie od České Bělé po levém břehu Bělé, které jsou z pohledu dálkových spojů výhodnější, protože přechází minimum vodotečí a využívají suchá návrší až k Chotěboři.²⁰ Který z těchto dvou směrů lze ztotožnit s linií Klaudyánovy mapy, nelze určit. Pro 16. století je pravděpodobnější již spoj přes stávající sídla, pro doby bez výraznějších sídelních lokalit hlouběji v minulosti pohyb po výhodných návrších levého břehu říčky Bělé. Tyto přesuny dálkových cest je možno nacházet poměrně často i v jiných částech Čech a Moravy a jako důkazy tohoto vývoje dopravní sítě velice dobře slouží relikty dopravního pohybu, postupně v krajině objevenané. Od 90. let 20. století je využívá při řešení historických cest již více badatelů.²¹

Linie ztotožnitelná se zázkresem v Klaudyánově mapě **od Polné na Hlinsko** (srov. obr. č. 2/3) je podle mapování 18. a 19. století i objektivně nevhodnějších terénních dispozic tohoto meziprostoru ztotožnitelná, nebo alespoň velmi blízká liniím současných silnic pouze po Havlíčkovu Borovou přes osady Brzkov, Přibyslav, Modlíkov. Stopy intenzivního dopravního pohybu jsou v těsné blízkosti tohoto úseku silnic místy dosud patrné v podobě dochovaných soustav opuštěných úvozů. Mezi Polnou a Brzkovem na Skřýšovském potoce,²² jižně od Přibyslavi na přechodu potoka Bystřice.²³ Severně od Modlíkova se rozsáhlá soustava opuštěných úvozů nachází u přechodu silnice přes Modlíkovský potok.²⁴

---

²⁰ Pouze dva přechody, na pravém břehu cesta překonává vodoteče a jejich údolí celkem sedmkrát.

²¹ Například Tomáš VELÍMSKÝ – Eva ČERNÁ, Výsledky rekognoskace středověké cesty z Mostu do Freiburgu, AH 15, 1990, s. 477–487; Zbyněk SVITÁK, „Rešovská“ cesta. Příspěvek ke středověkým komunikacím XIII. století v Nížkém Jeseníku, Vlastivědný věstník moravský 44, 1992, s. 362–368; František KUBŮ – Petr ZAVŘEL, Terénní průzkum Zlaté stezky, Zlatá stezka 1, 1994, s. 54–76; Radek ŠIROKÝ – Karel NOVÁČEK, K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku, AH 23, 1998, s. 59–71; Dušan CENDELÍN, Pokus o rekonstrukci starých komunikací na Blansku, Staré stezky 3, 1998, s. 4–6; Dušan ADAM, Staré stezky na Ivančicku, doktorská disertační práce, MU Brno 2004; Pavel BOLINA, I Karel IV. se mohl zmylit. Další poznatky z výzkumu zaniklých cest na katastru Dolan u Olomouce, Vlastivědný věstník moravský 57, 2005, s. 169–176; Karel SEVERIN, Metodika hledání středověkých cest, Staré stezky 6, 2001, s. 7–21.

²² WGS N 49°30.30', E 15°43.47'.

²³ WGS N 49°33.51', E 15°44.47'.

²⁴ WGS N 49°37.03', E 15°46.71'.

Obr. č. 6. Cesty a silnice jižně od Přibyslavi podle 1. a 2. vojenského mapování. – 1 – cesty na 1. voj. mapování; 2 – cesty na 1. voj. mapování s nejasným průběhem ve zkráceném měřítku 1. voj. mapování; 3 – cesty 2. voj. mapování včetně silnice Přibyslav – Polná; 4 – místo rozsáhlé soustavy opuštěných úvozů, J – poloha nápisu Jeneč umístěného na mapě 2. voj. mapování; 5 – pravděpodobná poloha zaniklé osady Jeneč. – Mapový podklad M-33-92-A-d-2, kartografické zpracování autor.

Od Havlíčkovy Borové se však položení současných silnic ve směru na Hlinsko podstatně liší od trasování Klaudyánovy mapy, protože toto nerespektuje pravidlo pří-
 mého směru na Krucemburk, zobrazenou lokalitu ve směru ke Hlinsku. Už od doby
 2. vojenského mapování je od Borové ustálen **obloukovitý směr mimo Krucemburk**
 na Slavětín, Ždírec, Kohoutov, Benátky, Chlum, tedy napojení na linii H. Brod – Hlin-
 sko nedaleko Slavětína. Úsek trasy na Hlinsko od H. Borové přes Krucemburk patří
 k těm, který se v silniční formu neproměnil. Další, relativně krátké úseky trasy, které
 se neproměnily v silnice, představuje prostor u přechodu Sázavy jižně od Přibyslavi
 (srov. obr. č. 6). Zdejší návrší se zalesněnou kótou Borovina 524 m n. m. od řeky Sá-
 zavy po potok Bystřice překonává silnice z velké části v přímce jako novotvar z 19. sto-
 letí, jen zčásti navazující na staré cesty 18. a pravděpodobně i 19. století před stavbou
 této silnice. Širší prostor jižně od Přibyslavi je dopravně mimořádný, protože k němu
 směřuje nejen linie Klaudyánovy mapy od Polné pokračující dále k severu, ale byl také
 využíván nově objevenou přímou trasou patrně od jihlavského brodu přes řeku Jihla-
 vu, Nové Dvory a Horní Věžnici, kterou Klaudyánova mapa nezná, ale která v terénu
 na více místech zanechala výrazné stopy (srov. níže).

U Přibyslavi se tato trasa dochovala v podobě velké soustavy opuštěných úvozů
 na levém břehu potoka Bystřice nedaleko jeho soutoku se Sázavou (srov. obr. č. 6/4).²⁵
 K přibyslavskému přechodu Sázavy také směřoval v minulosti patrně významný do-
 pravní pohyb od severu (Chotěboře?), pokračující k západnímu okraji Arnoleckých
 hor a dále přes Měřínsko a Velkomeziříčsko na Moravu. Dokladem minimálně vojens-
 kého významu této linie směřující dále k jihovýchodu od Přibyslavi může být vznik
 pentagonálních polních šancí u osady Poděšín, budovaných kolem roků 1779 –1786
 a dobře zobrazených ještě na 2. vojenském mapování.²⁶ Šance se nedochovaly, ale je-
 jich polohu lze z mapy dosti přesně odvodit.²⁷

Význam levobřežních sestupů k přibyslavskému přechodu Sázavy by rovněž
 mohla akcentovat dosud přesněji **nelokalizovaná poloha osady Jeneč**. Po zániku této
 osady se jméno přeneslo na rozsáhlé prostory polí levého břehu Sázavy od silnice
 Polná – Přibyslav až k osadě Hesov západně od Přibyslavi.²⁸ 2. vojenské mapování
 umísťuje jméno Jeneč (na mapě *Jenč*) pouze na návrší JZ od Hesova (srov. obr. č. 6/J),
 tedy podle popisky v mapě stabilního katastru do polohy Zadní Jeneč. Stabilní katastr
 zachycuje také nedaleko Prostřední Jeneč a východně od potoka Bystřice také Přední
 Jeneč. Na Přední Jenči byl proveden archeologický výzkum povrchovým sběrem na

²⁵ WGS N 49°34.12', E 15°43.17'. – Na dolní okraj těchto opuštěných úvozů vedle silnice
 Dolní Jablonná – Přibyslav upozornil autora Jan Prchal z Polné, člen Klubu Za historickou Polnou.

²⁶ Dušan CENDELÍN, Staré mapy jako inspirační zdroj vlastivědné činnosti, *Polensko* 16,
 2007, č. 1, s. 1–7 (online: <http://docplayer.cz/11996275-Dusan-cendelin-stare-mapy-jako-inspiracni-zdroj-vlastivedne-cinnosti.html>).

²⁷ WGS N 49°30.02', E 15°48.43'.

²⁸ Oldřich MÁLEK, O jenečském osídlení u Přibyslavi a jeho zániku, *Polná* 2000, s. 5–6.

polich a do těchto prostor byla předběžně lokalizována zaniklá osada Jeneč (srov. obr. č. 6/5).²⁹ Poloha předpokládané zaniklé osady naplňuje tehdejší sídelní potřeby obyvatel (relativně rovný terén, blízkost trvalého vodního zdroje potůčku tekoucího z nedalekého prameniště i blízkost řeky), ale mimořádně výhodná byla i na středověké komunikační síti cest dálkového významu.

Než profit převzala vlastní Příbyslav na křižovatce cest sever-jih s cestou zde po pravém břehu Sázavy. U Příbyslavi existovaly a existují **dva přechody Sázavy**. Pro cesty bez stavebních zásahů dopravně výhodnější, terénně příhodnější zde byl západní přechod s relativně blízkými říčními terasami (dnešní směr k samotě Dvorek) a méně výhodný východní přechod s částečným překonáváním velmi široké říční nivy, dnes využívaný silnicí Polná – Příbyslav přes Brzkov.³⁰ Západní přechod byl jedinečný pro směr mimo kotlinu Polné k Jihlavě a v tomto směru neměl alternativu. Byl však využitelný i pro směr na samotnou Polnou, aniž by výrazněji komplikoval či prodlužoval celkovou vzdálenost této cesty, jak to naznačují první dvě mapování 18. a 19. století (srov. obr. č. 6/1,2). Tato univerzálnost západního přechodu pro dva dopravní směry pro východní přechod neplatila, navíc využívání široké zamokřené nivy podléhající záplavám muselo být bez stavebních úprav vždy dopravně problematické. Z těchto důvodů se na počátku osídlování tohoto prostoru dá počítat s preferencí západního přechodu. Skutečnost univerzálnosti západního přechodu dokonale souzní se současnou lokalizací osady Jeneč, z jejíž předpokládané polohy by se dal dokonale kontrolovat pohyb na obou cestách od příbyslavské pravobřežní terasy k jihu. Až do doby, než tuto kontrolu převzala sídelně významnější Příbyslav. O vazbě strategicky nad brodem přes řeku položené osady Jeneč na osobu historicky doloženého Jana z Polné v první polovině 13. století je možno zatím pouze spekulovat. Ale tato hypotéza by měla svou logiku navíc podpořenou i etymologií jména osady.³¹

Přímé spojení Havlíčkovy Borové s Krucemburkem, které zachycuje Klauďánova mapa, logicky muselo směřovat přes rozsáhlý zalesněný prostor rozvodí Sázavy a Doubravy zvaný v minulosti Ranský revír.³² Relikty v podobě soustav opuště-

²⁹ Pavel ROUS – Oldřich MÁLEK, *Keramika ze zaniklé středověké vesnice Jeneč u Příbyslavi*, Zpravodaj muzea v Hradci Králové, 25, 1999, s. 122–125.

³⁰ K poloze brodů více Dušan ADAM, *K teorii brodu a brodového místa*, Staré stezky 7, 2002, s. 31–38.

³¹ U topnyma Jeneč jde o archaickou podobu přivlastňovacího jména. Původně tedy Jenecj^č (osobní jméno Jenec + přivlastňovací přípona – j^č, později tato přípona změkčující poslední souhlásku a z toho následně Jeneč) = Jenecův, Jencův (majetek, dvůr atp.). Podobně jako kupř. Choceň z původního Chocen. K problematice vývoje toponym Ivan LUTTERER – Rudolf ŠRÁMEK, *Zeměpisná jména v Āechách*, na Moravě a ve Slezsku, Havlíčkův Brod 1997, zv. 1. s. 8–15.

³² Jméno lesa se dochovalo na listu 2. voj. mapování a jde patrně o reminiscenci na významné hutnické aktivity v prostoru Starého Ranska.

Obr. č. 7. Relikty trasy od Havlíčkovy Borové na Hlinsko.– Nahoře vlevo – soustava úvozů mezi H. Borovou a Krucemburkem na digitálním modelu území na podkladu Lidaru 5. generace; nahoře vpravo – soustavy úvozů u Starého Ranska na digitálním modelu území na podkladu Lidaru 5. generace; dole – komunikační žleb na severním okraji Krucemburku; šipky – místa soustav úvozů. – Zdroj <http://ags.cuzk.cz/dmr/>; kartografické zpracování a foto autor (2016).

ných úvozů přesvědčivě naznačují směr od H. Borové kolem borovské cihelny,³³ Borovský potok trasa překračovala v místě dnešní hráze Podhorského rybníku³⁴ a pokračovala přímo ke Starému Ransku (srov. obr. č. 7/nahoře vlevo a vpravo). Sou-

---

³³ WGS N 49°38.70', E 15°47.39'.

³⁴ WGS N 49°39.02', E 15°48.36'.

Āasná lesní silniĀka mezi H. Borovou a Starým Ranskem původní trasu blíže k Borové sleduje, u Starého Ranska vstupuje do údolí Doubravy poněkud východněji. Přesná rekonstrukce zhruba dvoukilometrového úseku mezi Ranskem a Krucemburkem je dnes po vzniku Ranského rybníku na řece Doubravě neproveditelná, ale zhruba ji naznaĀuje 2. vojenské mapování.

V prostoru Krucemburku trasa podle dochovaných reliktů za současným vodojemem osady³⁵ (srov. obr. Ā. 7/dole), těsně předtím východně minula kostel sv. Mikuláše a pokračovala k severu na Hlinsko přes východní okraj osady Chlum a západní okraj osady Studnice. Kostel v Krucemburku se tak nachází přesně na křížení rekonstruované linie odvozené z Klauďánovy mapy s cestou od Žďáru n. Sázavou na Chotěboř podél řeky Doubravy. Je to poměrně významný historický detail, který mohl mít i vliv na význam osady ve srovnání s osadami okolními.³⁶ Trasu od Krucemburku k severu na Hlinsko dokonale zachytilo 2. vojenské mapování jako navazující polní cesty po mimořádně dopravně vhodném terénu s přechodem jedině vodoteĀe – Āerného potoka severně od Chlumu. Právě u přechodu této vodoteĀe se dochovaly markantní důkazy o intenzitě někdejšího dopravního pohybu od Krucemburku na Hlinsko v podobě soustav opuštěných úvozů (srov. obr. Ā. 8).³⁷

Spojení Krucemburku s Hlinskem kolem Chlumu, jak bylo naznaĀeno, představuje nejkratší možnou variantu. Nabízí se však i další možnost přes osadu Košinov, která se v novověku změnila i ve spojení silniĀní. Která z obou variant zastupuje linii Klauďánovy mapy, nelze zatím určit, protože markantní stopy po intenzivním dopravním pohybu se zatím nepodařilo identifikovat. Pravděpodobně je současné využívání obou směrů.

Směr linie Klauďánovy mapy **od Polné na PoĀátky** je obtížně interpretovatelný včetně určení konkrétní dopravní linie a její stvrzení relikty v terénu. Důvodem je absence zachycení města Jihlavy v mapě, i když je zřejmé, že tato linie nemohla širší prostor města zcela minout, aniž by nelogicky lámala a prodlužovala trasu přes dopravně obtížnější terén SZ od Jihlavy. Z toho důvodu patrně zůstane poĀáteĀký směr ĀásteĀně v hypotetické rovině. Jistý náznak řešení přináší znalost přesného položení původní trasy od Polné na Jihlavu přes Žďírec a Měšín (srov. obr. Ā. 2/c), která po sobě 2,2 km JJZ zanechala mimořádně výrazné stopy soustavami opuštěných úvozů kolem potoka Šlapanky (srov. obr. Ā. 9).³⁸ Žďírecký směr však vstupuje do prostoru Jihlavy od východu stejně jako významná cesta od Brna Āi od jihovýchodu cesta znojemská a vyžadoval by při pokračování na PoĀátky průchod celým městištěm. To by patrně ani

³⁵ WGS N 49°41.46', E 15°51.29'.

³⁶ O historickém významu Krucemburku Jiří DOLEŽEL, *Cruciburgensis monetae magister* – několik poznámek k problému jeho identifikace, *Archeologické rozhledy* 56, 2004, s. 401–416.

³⁷ WGS N 49°43.30', E 15°52.44'; WGS N 49°43.42', E 15°52.57'; WGS N 49°43.40', E 15°52.65'.

³⁸ N 49°28.05', E 15°41.93'.

Obr. č. 8. Soustavy opuštěných úvozů u osady Chlum na digitálním modelu území na podkladu Lidaru 5. generace; šipky – místa soustav úvozů. – Zdroj <http://ags.cuzk.cz/dmr/>; kartografické zpracování autor.

tvůrci Klaudyánovy mapy nemohli pominout, i když asi záměrně a výlučně zobrazili pouze osady na území Čech.

V mapě zobrazená cesta od Polné na Počátky tedy byla jiná než cesta od Polné přes osadu Ždírec. Jediné smysluplné řešení této cesty od Polné na Počátky je patrně směr od Polné na Dobronín (srov. obr. č. 2/4) a její napojení na výše již zmíněnou trasu od Příbyslavi mimo kotlinu Polné jdoucí od Příbyslavi a Horní Věžnice na Střítež (srov. obr. č. 2/b). Tato cesta až po řeku Jihlavu nevstupuje na historické moravské území, čímž souzní s patrně předpokládaným záměrem tvůrců Klaudyánovy mapy. Od přechodu řeky Jihlavy ve stejném místě mimo vlastní jádro města Jihlavy, jak řeku Jihlavu překračovala i pozdější císařská silnice, bylo ale stejně nutno ve směru dále na Počátky překonat moravské území. A to na dvou místech. Prvním byl prostor v oblou-

ku řeky Jihlavy až do Dolní Cerekve (cca 12 km) a malý výběžek moravského území u Batelova (cca 2 km). Z celkové odhadnutelné délky cesty z Polné do Počátek (cca 50 km) by tedy tato šla pouze necelou jednou třetinou přes moravský prostor, většinou však přes území Čech. Při zobrazování cest na Klaudyánově mapě pouhými úsečkami se tedy dá po této rekonstrukci vnímat zobrazení spoje Polné s Počátkami po území Čech jako relativně věrohodné.

Obr. č. 9. Část soustavy opuštěných úvozů u říčky Šlapanky s nedatovaným křížovým kamenem na zaniklé trase z Polné na Jihlavu severně od osady Věžníčka. – Foto autor (2016).

Pátým směrem z dopravního uzlu Polná na Klaudyánově mapě je směrově nespécifikovaná **cesta do hraničního lesa mezi Čechami a Moravou zhruba k jihovýchodu**. Přibližně v tomto směru se dá v době počátku 16. století počítat pouze se třemi dálkovými trasami a to na Měřín a Velké Meziříčí přes osadu Stáj (srov. obr. č. 2/e), na Velkomeziříčsko s využitím plochého hřebene Arnoleckých hor (srov. obr. č. 2/f) a na Třebíč s pokračováním na Znojmo či jinou část jižní Moravy. Zpětně nelze určit, který směr Klaudyánova mapa zachycuje, zde je však preferován asi nejvýznamnější směr na Třebíč (srov. obr. č. 2/5). Všechny směry byly zkoumány v terénu včetně přístupu k Arnoleckým horám, který byl publikován dříve.³⁹ V celé komplexnosti byla v terénu

---

³⁹ Dušan CENDELÍN, Relikt významné regionální komunikace u Janovic, Polensko 24, 2015, č. 4, s. 1–6.

Obr. č. 10. Relikty trasy od Polné na Třebíč. – Nahoře – částečně zastavěný komunikační žleb na okraji osady Dobrouťov; dole – soustava opuštěných úvozů jižně od osady Kouty na digitálním modelu území na podkladu Lidaru 5. generace; černé šipky – poloha současné silnice nad žlebem; bílá šipka – poloha soustavy opuštěných úvozů. – Zdroj <http://ags.cuzk.cz/dmr/>; kartografické zpracování a foto autor (2016).

prozkoumána i publikována trasa od Polné na Třebíč.⁴⁰ Preference třebíčského směru vychází z porovnávání reliktnů v krajině, které mohou naznačovat výrazně rozdílnou frekvenci dopravního pohybu na různých směrech. Markantně je to patrné při výběru

---

⁴⁰ D. CENDELÍN, Historická komunikace Třebíč – Polná (jako pozn. 7).

analogických lokalit s podobným sklonem terénu a také půdním podložím. Zde byla srovnávána rozsáhlá soustava širokých a hlubokých opuštěných úvozů třebíčské trasy 1 km JV od osady Kouty (srov. obr. č. 10/dole)⁴¹ s podobně položenou lokalitou vedle silnice od Měřína na Polnou 1,2 km JV od osady Stáj⁴² a se dvěma lokalitami u přechodů malých vodotečí 1,3 a 2,2 km SZ od Stáje.⁴³ Rozdíl v intenzitě využívání třebíčského a měřinského směru byl nepřehlédnutelný ve prospěch směru na Třebíč. Vysokou intenzitu dopravního pohybu dokumentuje hluboký komunikační žleb na okraji osady Dobroutov pouhých 2 km JJV od Polné (srov. obr. č. 10 – nahoře).

Polná a linie dálkového významu nezobrazené na Klaudyánově mapě

Kromě dopravních linií zobrazených na Klaudyánově mapě byly postupnými terénními průzkumy objeveny v širším okolí Polné i další relikty intenzivního dopravního pohybu. A to na liniích zjevně přesahujících význam čistě lokální. Na rozdíl od Klaudyánovy mapy lze jejich postavení na staré dopravní síti specifikovat pouze hypoteticky, včetně jejich průchozích a konečných bodů.

Směr ZSZ. Linií lze ztotožnit přibližně se silnicí Polná – Nové Dvory – Kamenná – Pozovice (srov. obr. č. 2/a). Mimořádný dopravní pohyb zde dokumentuje rozsáhlá soustava opuštěných úvozů v lesíku vedle zmíněné silnice na JV okraji Kamenné (srov. obr. č. 11).⁴⁴ Interpretace tohoto směru je zatím jen v hypotetické rovině. Mohlo jít o starší směr na H. Brod (po tzv. suché trase) před pozdějším ustálením tohoto směru po údolní cestě na Věžnici a Šlapanov, jak ji zobrazil Klaudyán. Relikt u Kamenné také může navíc dokumentovat intenzivní pohyb od Polné k významným středověkým centrům v Posázaví (Lipnice, Ledec aj.). Za zmínku stojí přítomnost dnes zaniklé tvrže nad osadou, pod kterou cesta dále k severozápadu musela v těsné blízkosti projít. Vztah tvrže právě k této komunikaci je velmi pravděpodobný.

Směr JZ–SV, mimo Polnou. Již výše zmíněná, v terénu svými relikty mimořádně čitelná linie od Jihlavy, Stříteže, Dobronína až po Příbyslav míjí Polnou ve vzdálenosti cca 2,8 km (srov. obr. č. 2/b). Zde byla od Dobronína k jihu ztotožněna s linií Klaudyánovy mapy od Polné na Počátky. Její mimořádný dopravní význam dokumentují přesně na této linii v rozsáhlé soustavě opuštěných úvozů také velké polní šance cca 900 m JZ od Nových Dvůrů (srov. obr. č. 12/vlevo).⁴⁵ Jejich položení na této linii nemůže souviset se směrem na Polnou, ale jednoznačně na mnohem vzdálenější Příby-

⁴¹ WGS N 49°18.43', E 15°48.62'.

⁴² WGS N 49°26.89', E 15°48.60'.

⁴³ WGS N 49°27.90', E 15°47.27', WGS N 49°28.17', E 15°46.76'.

⁴⁴ WGS N 49°30.33', E 15°39.49'.

⁴⁵ WGS N 49°29.71', E 15°39.82'.

Obr. č. 11. Relikt trasy u osady Kamenná. – Vlevo – osada Kamenná na digitálním modelu území na podkladu Lidaru 5. generace; vpravo – část soustavy opuštěných úvozů; černá šipka – poloha soustavy úvozů, bílá šipka – poloha dnes zaniklé tvrže nad osadou. – Zdroj <http://ags.cuzk.cz/dmr/>; kartografické zpracování a foto autor (2016).

slav. Příbyslavský směr dokazuje i další reliktní na jižním okraji Horní Věžnice v podobě hlubokého komunikačního žlebu patrného i na 2. vojenském mapování (srov. obr. č. 12/vpravo).⁴⁶ Významný komunikační žleb je na severním okraji Horní Věžnice, kde trasa opouštěla tuto osadu,⁴⁷ dále pak v malém lesíku asi 1 km SV od této osady.⁴⁸ Zcela zásadní stopy však tato komunikace zanechala u samotné Příbyslavi (srov. obr. č. 6/4 a obr. č. 13).⁴⁹ Poloha intenzivně využívané komunikace mimo regionálně významnou Polnou může naznačovat její vznik již před lokací samotné Polné jako spoje z východních Čech (Litomyšlsko, Vysokomýtsko s přesahem?) s Čechami jižními (Jindřichohradecko s přesahem?). V době existence Polné a vzhledem k přítomnosti zmínovaných polních šancí u Nových Dvorů mohla sloužit tato komunikace i jako tzv. maršrut – cesta často využívaná vojsky pro jejich rychlý přesun na vzdálenější místa.

Směr JZ. Jde o přímé spojení Polné s Jihlavou (srov. obr. č. 2/c), které prodělalo jistý vývoj v úseku od Polné na Ždírec. Přímý směr, asi kolem osamělého stojícího kostela sv. Kateřiny nad Polnou a doložitelný relikty (srov. obr. č. 9), byl nakonec nahrazen linií, totožnou s dnešní silnicí, případně obě tyto varianty mohly být po jistá

---

⁴⁶ WGS N 49°30.74', E 15°41.37'.

⁴⁷ WGS N 49°31.01', E 15°41.80'.

⁴⁸ WGS N 49°31.48', E 15°42.14'.

⁴⁹ WGS N 49°34.13', E 15°43.18'.

Obr. č. 12. Relikty u Nových Dvorů a Horní Věžnice na historické komunikaci míjející Polnou. – Vlevo – část soustavy opuštěných úvozů u N. Dvorů s vrcholem valu polních šancí v popředí; vpravo – komunikační žleb u H. Věžnice využívaný současnou cestou. – Foto autor (2016).

Obr. č. 13. Prostor jihozápadně od Příbyslavi na digitálním modelu území na podkladu Lidaru 5. generace. – Bílá šipka – soustava opuštěných úvozů trasy od Nových Dvorů míjející Polnou; černá čárkovaná šipka – poloha silnice od Polné k Příbyslavi. – Zdroj <http://ags.cuzk.cz/dmr/>; kartografické zpracování autor.

období využívány současně. Od Žďírce do Jihlavy lze tento směr ztotožnit se současnou silnicí přes Měšín a Hruškové Dvory.

Směr JJZ. Současný směr silnice od Polné k osadě Věžnička (srov. obr. č. 2/d) lze v současnosti charakterizovat jako příklad jednoznačně lokálního spoje. Tomu však neodpovídají relikty intenzivního dopravního pohybu lemující tuto silnici, včetně mohutného komunikačního žlebu vedle silnice v samotné osadě Věžnička. Komunikace sledovala levý břeh říčky Šlapanky, kde se v lese podél jedné cesty od Věžničky k samotě Rytířsko dochovala v menším svahu středně intenzivní soustava opuštěných úvozů.⁵⁰ Směr na Rytířsko dokládá i popiska „*von Ritirzko*“ na jižním okraji mapy stabilního katastru Věžničky (srov. obr. č. 14).⁵¹ U pokračování komunikace dále k jihu lze předpokládat přechod řeky Jihlavy v Lukách n. Jihlavou i průchod dopravně významnou Brtnicí s možným napojením na komunikaci Jihlava – Znojmo. S cestou od Polné k jihu přes Luka n. Jihlavou pracoval ve svých studiích i Ivan Vávra.⁵²

Obr. č. 14. Část jižní hranice osady Věžnička na mapě stabilního katastru. – Šipka – poloha směrového nápisu. – Zdroj www.archivnimapy.cuzk.cz; kartografické zpracování autor.

Závěr

Klaudyánova mapa Čech je nejstarší podrobnou mapou Čech a současně představuje první známý pokus o detailnější zachycení dobové komunikační sítě části našeho území. Z mnoha důvodů nemůže být tato zobrazená síť ani úplná. Dochovaný kolorovaný

---

⁵⁰ WGS N 49°26.49', E 15°42.08'.

⁵¹ Sídlní lokalita Rytířsko na místě zaniklé osady byla znovu řídko osídlena na počátku 18. století, když její původní jméno bylo patrně Rychyřka (od staročeského osobního jména Rychýř). Pojmenování od slova rytíř je romantický omyl 19. století. Na místě vznikl v polovině 18. století i vrchnostenský lovecký zámeček.

⁵² Ivan VÁVRA, Haberská cesta, HG 3, 1969, s. 8–33; TÝŽ, Uherská cesta, HG 1, 1968, s. 43–59.

výtisk je výsledkem práce minimálně dvou autorů a je velice pravděpodobné, že vznikl bez jejich vzájemné konzultace. Výběr výchozích bodů, tj. sídelních lokalit většího významu (města, střediska velkých panství), je relativně úplný, na rozdíl od dopravních linií, které je vzájemně propojují. V období počátku 16. století lze již předpokládat dotvořenou dopravní síť mezi všemi sousedními sídlišti a sídly, což Klaudyánova mapa zcela nereflexuje. Tato neúplnost mapy, nezobrazující spojení všech sousedních lokalit, ale akcentující jen některé linie, se může jevit jako její nedostatek. Současně ale může představovat přínos pro bádání o historických komunikacích, když se bude tento stav s jistou mírou tolerance interpretovat jako akcent autora (autorů) mapy na význam konkrétního dopravního spoje té doby. Tento přístup k liniím mapy nelze pochopitelně aplikovat bezesbýtku, nicméně jako východisko řešení některého z množství historických pozemních spojů se v určitých případech jeví jako přijatelný.

V případě rekonstrukce cest Klaudyánovy mapy vycházejících z Polné například přispěl k objevu dosud neznámé přímé, relikty doložitelné cesty na Chotěboř nebo na Hlinsko přes Krucemburk. Klaudyánova mapa naznačila význam průchodu Příbyslaví od jihu do oblasti východních Čech a po následném objevu reliktní trasy těsně míjející Polnou směrem k Jihlavě (na Klaudyánově mapě směr Polná – Počátky) nepřímo odkryla patrně jeden z nejvýznamnějších dálkových starých pozemních spojů, který sledoval linii česko-moravského pomezí. Spoje, jehož počátky podle všeho spadají do doby hluboko před vznikem Klaudyánovy mapy.

Dušan Cendelín

Paths in the Klaudyán Map of Bohemia from the town of Polná.

Reconstruction of historic traffic lines using their relics in the landscape

The town of Polná was an important settlement which significantly contributed not only to the colonization of this part of the Czech-Moravian Highlands, but also to the traffic between the western part of Moravia and Bohemia via the districts of Havlíčkův Brod and Čáslav. The Klaudyán Map of Bohemia from 1518 confirms that in the 16th century Polná was important also for other directions in the vicinity of the border area (“Pomezí”). Travels via Polná have been documented as early as in the prehistoric times which has been evidenced by Roman coins found on the developed territory of the town centre and in two other locations close to the town centre. Polná was an important transit point located directly on the border of Bohemia and Moravia until late modern period, and its importance was not overshadowed even by paths via much more modern Jihlava. Traffic significance of Polná was weakened only after imperial roads were constructed.

The research of historic traffic lines connected with the town of Polná can be performed, like in other comparable settlement locations, on various research levels. For the period of the 17th and 18th centuries we can use the oldest, more accurate maps, compare them and complement them with scarce historic sources about traffic on specific paths. Usually

on paths of local importance. However, since this paper attempted to show traffic lines which existed before the above mentioned period, we used one of the oldest maps – dated 1518 – as the starting point. It is a map of Bohemia called the Klaudyan Map. It is important for the study of historic paths because it contains a sketch of the network of paths which was probably added in the map by an unknown author at a later time after the map was published. From the traffic point of view Polná has an exceptional status in the Klaudyan Map – we can notice the concurrence of five long distance paths. The specific purpose of using the Klaudyan Map was to accurately show all lines drawn in this map running to Polná including their location directly in the landscape of Polná. The simplistic lines of the Klaudyan Map were compared with more accurate lines in map works from the 18th and 19th centuries; however, repeated field research of the region of Polná and its broad surroundings was emphasized most in this research process. Relics of these paths found in the landscape particularized traffic lines drawn in old maps. Such relics were usually in the form of deserted hollow ways or even large systems of such hollow ways reflecting vanished intense traffic on the Bohemian-Moravian border during past centuries. The research also dealt with some other historic paths related to Polná which were not depicted in the Klaudyan Map of Bohemia, but which were important for the town of Polná and for the the border area (“Pomezí”).

Martin Dohnal*

**VÝVOJ RYBNÍČNÍ SÍTĚ JEZUITSKÝCH
STATKŮ BERNARTICE, DOBRONICE
A OPAŘANY V NOVOVĚKU**

THE DEVELOPMENT OF A POND NETWORK IN JESUIT ESTATES
OF BERNARTICE, DOBRONICE AND OPAŘANY
IN THE MODERN PERIOD

Keywords

fish ponds
region of Tábor (estates
of Bernartice, Dobronice
and Opařany)
Early Modern history
cultural landscape
1500–1900

Abstract

The paper focused on the development of fish farming in Bohemia during the 17th and 18th centuries in a specific region which has not been researched in detail yet (specifically the development of the Jesuit demesne of Opařany in the western area of the Tábor district in South Bohemia). Results of this research correct partial assumptions from older studies and also showed certain local differences as compared to the development in the whole country.

* PhDr. Martin Dohnal, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1. E-mail: mdohnal@centrum.cz. – Studie byla vypracována s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076. Zvláštní poděkování za cenné rady patří p. Mgr. Petru Dušánkovi z ČÚZK a p. PhDr. Pavlu Štěpánovi, Ph.D. z Ústavu pro jazyk český AV ČR, stejně jako všem pracovníkům archivů, kteří se podíleli na přípravě archivních materiálů využitých pro předkládanou studii. Poděkování náleží rovněž p. Mgr. Jindřichovi Frajerovi, Ph.D. z Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého za odborné konzultace.

Úvod

Širší kontext raně novověké ekonomiky českých zemí vedl k nebyvalému rozvoji produkce ryb a k budování nezbytného systému rybníků a vodních nádrží. Historiografická produkce k danému tématu se významně rozvíjela od 50. let 20. století zejména v souvislosti s pracemi Aloise Míky. I přes výrazný kvalitativní pokrok moderního výzkumu je zřejmé, že studium se zaměřovalo především na ekonomické souvislosti rozvoje chovu ryb a problematika dopadu rozvoje rybníkářství na uspořádání krajiny byla sledována spíše v druhé linii, a většinou pouze okrajově.

Dosavadní historiografické bádání se navíc soustředilo především na období rozkvětu rybníkářství českých zemí, tedy především na předbělohorské období. Následující období byla vnímána jako periody úpadku a omezování rybníčního hospodářství. Některé z dosud provedených regionálních sond však prokázaly, že vývoj nemusel být v období po roce 1620 takto jednostranný a kromě časových úseků charakteristických stagnací či úpadkem mohlo docházet i k rozsáhlým přestavbám místních rybníčních sítí.¹

Zaplnění poznání pozdějšího vývoje rybníkářství je tak jedním z cílů předkládané studie, která je zaměřena na postižení dopadu scelování původních statků nižší šlechty v rozsáhlejší pobělohorské državy na vývoj rybníčních nádrží v rámci těchto nově vznikajících územních celků.²

Nelze přehlížet ani praktické aspekty rekonstrukce historických rybníčních sítí a umístění jednotlivých rybníků. Tyto informace mají nezastupitelný význam při plánování krajiny a ochraně přírody; zejména při návrzích na optimalizaci rybníčního režimu v krajině lze zhodnotit geniální a v mnoha směrech dosud nepřekonatelné intuitivní znalosti našich předků o historické krajině, na základě kterých byly rybníky

¹ Rozsáhlé budování nových velkých nádrží a rušení starších menších rybníků doložil pro 2. polovinu 17. a 1. polovinu 18. století pro oblast Plzeňska Adolf ZEMAN, *Plzeňské rybníkářství v XV. až XIX. století*, ČSPS 65, 1957, s. 8–18, 77–87, zde zvl. s. 11, 81 a 84.

² Na tomto místě je třeba zdůraznit, že sledovány jsou pouze dominikální rybníční nádrže; ostatní majetkoprávní kategorie (farní majetek, rustikální rybníky) nejsou v předkládané studii řešeny. Oproti dominikálním rybníkům představují rozlohou i počtem tyto ostatní kategorie marginální prvek v historické krajině. Menší rybníčky byly podle mapy stabilního katastru, který je jako první spolehlivě podchycuje, situované u některých selských usedlostí v některých ze vsí sledovaného panství (častěji např. u obce Opařany). V případě farních rybníků se jedná o menší počet patrně malých nádrží – srov. příslušný zápis v josefském katastru pro Bernartice: „...*k farnímu domu N 13 patřící rybníky*...“ – Níže v textu nemohly být reflektovány ani rybníky uváděné v rámci jednotlivých popisů hranic panství, z nichž některé zřejmě ani nenáleží ke sledovaným panstvím, ale k sousedním dominiím – v popisech hranic z let 1632 a 1673 je tak zmiňován např. rybník Jankovský (dle popisu z roku 1632 patřící ke vsi Jetětice). Další rybník je zmiňován v roce 1638 při popisu hranic borovanských lesů v Srlíně.

umíst'ovány na nejpříhodnější místa. Toho lze využít např. při obnovách těchto nádrží v současnosti či např. v rámci protipovodňových opatření.³

Vývoj struktury majetkové držby statků Bernartice, Opařany a Dobronice

Pro potřeby zasazení kontextu pobělohorského vývoje sledované rybníční sítě je nezbytné uvést na tomto místě základní zeměpisné údaje a informace o majetkové držbě sledované oblasti, aby bylo zřejmé, jaká byla geneze a vývoj rozsahu celého majetkového útvaru. Velkostatek Opařany vznikl sloučením původního bernartického, opařanského a dobronického panství. Sledovaná panství se nacházejí v západní části Táborska. Z geomorfologického hlediska náleží k Táborské pahorkatině (okrsky Bechyňská pahorkatina a Malšická pahorkatina). Většina vsí sdílela alespoň po část období, které lze sledovat na základě dochovaných historických pramenů, obdobné osudy, proto je níže uvedený popis majetkového vývoje členěn na tři bloky odpovídající každému z výše uvedených panství.

Centrum **bernartického** panství, vlastní městys, náležel zřejmě ke zboží Vítkovců, jmenovitě ke zboží jejich větve kosovohorské, nebo té, která seděla na blízkém Sepekově.⁴ Jako nejstarší známý držitel městečka se uvádí Bernart z Bernartic (1293), poručník dětí Jindřicha z Kosové Hory,⁵ jehož nástupce Bušek z Bernartic jakožto zchudlý příbuzný Rožmberků působil v jejich službách a v letech 1347–1352 se objevuje při jednáních, která se dotýkala tohoto rodu.⁶

V pozdějším období se nacházel statek v rukou různých rodů nižší šlechty. Městys byl ve 2. polovině 15. století základem panství, které zčásti koupil roku 1477 Burjan z Lažan a z Bechyně (polovina městečka Bernartice, Borovany a dílčího majetku ve vsi Srlín)⁷ a zčásti již tvořilo starší majetek rodu Bechyňů z Lažan (druhá polo-

---

³ K využití tradičního vodního hospodářství při revitalizaci krajiny srov. např. výstupy projektu QJ1220233 – Hodnocení území na bývalých rybníčních soustavách (vodních plochách) s cílem posílení udržitelného hospodaření s vodními a půdními zdroji v ČR. (2012 – 2015, MZE/QJ).

⁴ Josef Vítězslav ŠIMÁK, Středověká kolonizace v zemích českých, Praha 1938, s. 1134. – Martin KOLÁŘ, Hrady, tvrze a panská sídla v kraji Táborském, in: Sborník historických prací Prof. Martina Koláře, red. Jan Kolář, Tábor 1924, s. 257–270, zde s. 269. Příslušnost Bernartických k vítkovskému rodu naposledy zpochybnil Jaroslav POLÁCH, Páni z Krumlova. Rod Závíše z Falkenštejna, České Budějovice 2014, s. 136–138.

⁵ M. KOLÁŘ, Hrady, tvrze (jako pozn. 4), s. 269.

⁶ August SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze Království českého VII. Písecko, Praha 1890, s. 46.

⁷ Rekapitulace vývoje držby městyse Bernartic Martin DOHNAL, Pomístní jména, jejich stabilita a vztah k historii krajiny na příkladu Bernartic u Milevska, HG 42, 2016, s. 43–82, zde

vina městečka, Rakov, Podolí), který byl tohoto roku mezi Burjana a jeho bratry dělen a tato část tak připadla též k bernartickému panství.⁸

Co se týká způsobu připojení dalších obcí k Bernarticím a jejich staršímu vývoji, tak Rakov patřil k Podolí,⁹ které před obdobím let 1440–1445, kdy se obě vsi staly součástí držby rodu Bechyňů z Lažan, zřejmě náleželo ve 14. a v 1. polovině 15. století zčásti k majetku různých příslušníků nižší šlechty a k arcibiskupskému panství.¹⁰ Borovany náležely min. ke konci 14. a v 1. polovině 15. století k majetku nižší šlechty, přinejmenším po určitý čas tohoto období; po roce 1450 již natrvalo tvořily součást sousedních Bernartic.¹¹

Později byl bernartický statek v roce 1553 rozdělen mezi Adama a Jana Bechyně z Lažan.¹² Následně byl tento základ pozdějšího pobělohorského bernartického panství skoupen jezuity, a to jedna část v roce 1606 od Anny Puchfelderové, rozené Zelingarové z Hennersdorfu, měšťanky Starého Města pražského, která tento díl koupila roku 1604 od Burjana Bechyně z Lažan,¹³ a druhá část byla přikoupena (borovanský díl) roku 1623.¹⁴

Další rozšíření bernartického panství nastalo po roce 1623 pražskými jezuiti. K bernartickému panství tak nově náležel od roku 1624 statek Bojenice, který jezuitské koleji na Starém Městě pražském prodal Adam Lipovský z Lipovic.¹⁵ Předchozí dějiny obce jsou poměrně složité, lze snad předpokládat její držení milevským klášte-

---

s. 45–47. V Srlíně náležel ke statku Borovany (později Bernartice) jeden z místních domů – roku 1477 je tak zde uváděn podsedeck (Josef HEJNA, Paměti statků Opaňanského, Podbořského, Dobronického a Stádleckého, Tábor 1885, s. 208). Tento statek v Srlíně byl k borovanskému dílu bernartického panství přiřazen též při jeho dělení v roce 1553 – A. SEDLÁČEK, Hrady (jako pozn. 6), s. 47. Díl v Srlíně je zmiňován ještě při prodeji Borovan jezuitské koleji v roce 1623 (Tomáš V. BÍLEK, Dějiny konfiskací v Čechách I, Praha 1882, s. 4).

⁸ A. SEDLÁČEK, Hrady (jako pozn. 6), s. 47. Těž např. Josef KYTKA, Milevsko a jeho kraj: turistika, památky, historie, Milevsko 1940, s. 209.

⁹ J. KYTKA, Milevsko a jeho kraj (jako pozn. 8), s. 209.

¹⁰ Podrobněji Martin DOHNAL, Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století, Praha 2006, s. 116–117.

¹¹ Podrobněji i s odkazy na literaturu Martin DOHNAL, Historická kulturní krajina v novověku. Vývoj vsí a pluziny v Borovanech u Bechyně, Praha 2003, s. 13–16.

¹² A. SEDLÁČEK, Hrady (jako pozn. 6), s. 47.

¹³ Tamtéž, s. 49.

¹⁴ Tamtéž, s. 49. Těž T. V. BÍLEK, Dějiny konfiskací (jako pozn. 7), s. 4.

¹⁵ A. SEDLÁČEK, Hrady (jako pozn. 6), s. 57.

Obr. č. 1. Lokalizace sledovaných panství na podkladu ZM 1:200 000, list 22 Strakonice. – Světle zeleně podbarven současný rozsah katastrů bernartického panství, tmavě zeleně opářanského panství, tmavě zeleně dobromického panství, hnědě dobromického panství, hnědě dobromického panství (ilustrace neobsahuje katastry Držkrájova a Přestěnic). – Kartografické zpracování autor.

rem, jehož statky byly připojeny roku 1437 ke Zvíkovu.¹⁶ V období let 1437–1576 se tak uvažuje o příslušnosti obce ke zvíkovskému panství,¹⁷ což je potvrzeno i zprávou z roku 1488, podle které ke Zvíkovu patřily i Bojenice.¹⁸ Majetek milevského kláštera se navíc nacházel v letech 1437–1473 v držení rodu Rožmberků jako zástava.¹⁹ Roku 1576 přechází ves do držení rodu Svatkovských z Dobrohoště a posléze do majetku zmíněného Adama Lipovského z Lipovic.²⁰

K bernartickému statku byl roku 1621 jezuitskou kolejí přikoupen od pana Bohuslava Vostromířského z Rokytníka také statek Kolišov.²¹ Ten v pozdním středověku přináležel podle písemných zmínek z let 1379 a 1401 k vltavotýnskému panství.²²

Statek **Dobronice** se nacházel ve vrcholném a pozdním středověku převážně v držení nižší šlechty; při prodeji panství Rynartovi od Dubu je roku 1443 zmiňována také ves Staré Sedlo, která již od této doby ke statku patřila kontinuálně, a stala se tedy později součástí opařanského panství. Rynart od Dubu prodal Dobronice roku 1455 Oldřichu z Rožmberka. V této době zřejmě byla k panství připojena ves Zběšice, která byla v předchozím období v držení rodu Rožmberků (její osudy byly do této doby identické s osudy vsi Podboří – srov. níže).²³ Panství následně přešlo roku 1459 na Víta ze Rzavého. Jeho potomci prodali roku 1519 část statku rodu Hozlauerů z Hozlau. Při dělení panství mezi syny zemřelého Volfa Hozlauerera z Hozlau v roce 1572 jsou již zmiňovány jako součást panství vsi Srlín a Zběšice (o Srlínu srov. níže).²⁴ Jednotlivé části přecházely v rámci dělení panství do rukou různých členů rodiny Hozlauerů, přičemž dvě třetiny statku byly po bitvě na Bílé Hoře zkonfiskovány a byly roku 1623 přikoupeny Bohuslavem z Hozlau k jeho třetině panství. Protože

¹⁶ Tomáš V. BÍLEK, Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených, Praha 1893, s. 275. Blažena RYNEŠOVÁ, Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka. Sv. I (1418–1437), Praha 1929, s. 229–230.

¹⁷ M. DOHNAL, Vesnická sídla (jako pozn. 10), s. 17.

¹⁸ Jan TOMAN, Regionální dějiny Písecka. Část 2. Od válek husitských do převratu bělohorského (1415–1618), Písek 1970, s. 9.

¹⁹ Josef RENNEN – Otakar G. PAROUBEK, Popis okresního hejtmanství píseckého, Praha 1889, s. 203.

²⁰ August SEDLÁČEK, Místopisný slovník historický Království českého, Praha 1998 (reprint původního vydání z roku 1909), s. 38.

²¹ T. V. BÍLEK, Statky (jako pozn. 16), s. 13

²² J. KYTKA, Milevsko a jeho kraj (jako pozn. 8), s. 208. Srov. též Decem registra censuum bohemia... – Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými, ed. Josef Emler, Praha 1881, s. 349.

²³ A. SEDLÁČEK, Místopisný slovník (jako pozn. 20), s. 1009.

²⁴ A. SEDLÁČEK, Hrady (jako pozn. 6), s. 42–43.

však nezaplatil, byl majetek prodán Ferdinandu Pruggerovi, nejvyššímu poštmistrovi Království českého.²⁵ Jeho dcera statek prodala 1. prosince 1691 staroměstské jezuitské koleji.²⁶

Srlín, který se dříve nacházel zřejmě v držení nižší šlechty, patřil v období let 1437–1576 k milevskému klášteru,²⁷ patřícího od tohoto roku pod Zvíkov (viz výše popis dějin vsi Bojenice).²⁸ Dále se ve vsi nacházel majetek (podsedek) patřící k Borovanům (viz pozn. 7), se kterými přechází roku 1477 do držení rodu Bechyňů z Lažan.²⁹ Část vsi patřící ke Zvíkovu byla roku 1576 prodána Kryštofovi ze Švamberka.³⁰ Roku 1578 pak byl statek prodán Janovi Hozlauerovi z Hozlau a ves se tak stala kromě výše uvedeného borovanského dílu součástí Dobronic.³¹

Základem **opařanského** panství byla ves Opařany, která v historickém období sestávala ze dvou obcí.³² Obě osady, či jejich části, patřily v době předhusitské několika držitelům, pražskému arcibiskupství, kapitule týnské a blíže neznámému rodu nižší šlechty. V následujícím období (1439–1547) je uváděna příslušnost vsi k městu Tábo-

---

²⁵ T. V. BÍLEK, Dějiny konfiskací (jako pozn. 7), s. 174–175.

²⁶ J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 196–197.

²⁷ A. SEDLÁČEK, Místopisný slovník (jako pozn. 20), s. 826.

²⁸ Příslušnost vsi ke Zvíkovu je doložena k roku 1488 – srov. J. TOMAN, Regionální dějiny (jako pozn. 18), s. 9.

²⁹ J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 208.

³⁰ T. V. BÍLEK, Dějiny konfiskací (jako pozn. 7), s. 4. Obecně k prodeji zvíkovského a milevského statku Švamberkům v roce 1576 srov. též J. RENNER – O. G. PAROUBEK, Popis okresního hejtmanství (jako pozn. 19), s. 156.

³¹ J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 208. Jeden z domů ve vsi patřil roku 1654 ke statku Olší – srov. Karel DOSKOČIL, Berní rula 2. Popis Čech r. 1654, Praha 1953–1954, s. 98. Tato skutečnost zřejmě souvisí s tím, že statek Olší byl roku 1551 koupen Jindřichem Hozlauerem z Hozlau. Do tohoto roku bylo panství, patřící dříve patrně k Jistebnici, součástí bechyňského statku – A. SEDLÁČEK, Hradý (jako pozn. 6), s. 287. Statek byl roku 1630 prodán Adamem Hozlauerem z Hozlau Janovi Menšíkovi z Menštejna. Následně patřil krátký čas rodu Lažanských a v roce 1685 byl připojen k milevskému dominiu – A. SEDLÁČEK, Místopisný slovník (jako pozn. 20), s. 666. Drobný majetek (uvedený dům) byl v Srlíně ke statku Olší zřejmě připojen tedy mezi léty 1578, kdy Srlín prodal Kryštof ze Švamberka Janovi Hozlauerovi, a rokem 1630 (srov. pozn. 30), kdy byl statek Olší od panství Dobronice odprodán. – V roce 1654 se zároveň v Berní rule ve vsi Srlín již neuvádí dům, který byl při koupi bernartického panství v dané obci v roce 1623 zmiňován a který náležel k Borovanům – srov. pozn. 7.

³² Shrnutí relevantní literatury k dějinám obce ve 13.–14. století srov. Martin DOHNAL, Koncept polyfokálních sídel na příkladu vývoje obce Opařany na Táborsku, HG 38, 2012, s. 271–298, zde s. 274–275.

ru,³³ byt' zpráva o zapsání obojích Opařan městu se datuje do roku 1460.³⁴ Roku 1548 koupil Opařany spolu se Skrychovem Vít mladší ze Rzvavého.³⁵ Ten je později (roku 1593) prodal Anně Chrtové z Dlouhé vsi.³⁶ Ta získaný majetek postoupila roku 1623 Janovi de Vite z Lilienthalu. Od dalšího majitele, Anny Hozlauerové z Kalenic a na Olší (Volší), koupila statek hraběnka Františka Slavatová z Meggau. Její syn, Jan Jáchym Slavata, panství prodal v roce 1656 jindřichohradecké jezuitské koleji, která jej převedla roku 1669 na jezuitskou kolej na Starém Městě pražském. V jejím držení zůstal majetek až do zrušení řádu v roce 1773, kdy byl převeden na státní studijní fond. Ve veřejné dražbě koupila panství Opařany roku 1826 kněžna Quidobaldina Paarová pro svého nezletilého syna Karla.³⁷

Osudy obce Podboří, patřící později též k opařanskému statku, jsou po většinu období identické a přináležely podle zprávy z roku 1291 k majetku rodu Vítkovců, respektive k sepekovskému zboží, či lépe řečeno k blízkému hradu Skalice.³⁸ Od roku 1307 až min. do roku 1459 náležela k panství Rožmberků. Pozdější ne zcela jasné osudy obce jsou svázány s bechyňským panstvím. V roce 1530 tak byla část bechyňského panství, mimo jiné i Podboří, převedena královským nařízením na Kryštofa ze Švamberka.³⁹ Podboří bylo roku 1551 prodáno Václavem ze Švamberka Oldřichovi Bechyňovi z Lažan a spolu s několika dalšími osadami tvořilo na čas samostatný statek Podboří. V roce 1623 byla ves při dalším prodeji spojena s Opařany.⁴⁰

Osudy dalších z obcí patřících v historickém období k opařanskému panství (Zálší, Držkrajov, Přestěnice, Skrychov, Hanov) nejsou na tomto místě sledovány, protože na jejich katastrech se nenacházely žádné vrchnostenské rybníky.

Z předchozího výkladu je zřejmé, že do určité míry docházelo k vytváření statků sestávajících z více vsí (především v držení nižší šlechty) již v období 15. století (v období let 1445–1477 např. v případě bernartického panství; v 15. století náležely další vsi pozdějšího opařanského panství ke statku Dobronice). Některé ze vsí, které byly mezi 15. stoletím a počátkem 16. stol. připojeny ke statkům tvořícím základ pozdějšího opařanského panství, přináležely přitom v předchozím období k některé z ji-

³³ J. RENNER – O. G. PAROUBEK, Popis okresního hejtmánství (jako pozn. 19), s. 147.

³⁴ August SEDLÁČEK, Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480, Praha 1915, s. 25, č. 28 (zápis z 19. června 1460).

³⁵ Tomáš V. BÍLEK, Dějiny konfiskací v Čechách II, Praha 1883, s. 1222; Rudolf TECL, K problematice koncentrace středověkého osídlení na Tábořsku, AH 5, 1980, s. 155–164, zde s. 157. Teprve prodejem z roku 1548 se začleňuje Skrychov pod panství Opařany.

³⁶ J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 3.

³⁷ Tamtéž, s. 10.

³⁸ A. SEDLÁČEK, Hrady (jako pozn. 6), s. 56.

³⁹ Tamtéž, s. 27.

⁴⁰ Shrnutí vývoje obcí srov. M. DOHNAL, Vesnická sídla (jako pozn. 10), s. 20–22, 61–62.

ných rozsáhlejších držav v území – rožmberské (Zběšice, Zálší, Podboří)⁴¹ či duchovenstva (arcibiskupskému majetku – Podolí, Kolišov).⁴² K ucelenějším majetkům sestávajícím v předbělohorském období z více vsí v držení rodů nižší šlechty, připojili jezuité po koupi těchto základních statků Bernartice a Dobronice další drobné okolní rytířské majetky často v rozsahu jedné vsi (Kolišov, Bojenice).⁴³

Využitelné prameny a metodika studia historických rybníčních sítí

Pro účely získání co nejpřesnějšího obrazu o historii rybníkářství ve sledované oblasti byla aplikována metoda, jejíž užití se osvědčilo již v předchozích sondách sledujících vývoj místní pozdně středověké a raně novověké krajiny,⁴⁴ tedy kombinace svědeckví všech dostupných pramenů. Pro nejstarší sledované období, dobu předbělohorskou, byly využity především zápisy v deskách zemských, jejichž citace byla získána z monumentálního díla A. Sedláčka.⁴⁵ S výjimkou zápisů pro dobronický statek a zápisu pro bernartický a borovanský statek z roku 1553 se však většina těchto záznamů omezuje na klasické pertinenční formule, které neumožňují stanovit názvy ani existenci konkrétních rybníčních nádrží.⁴⁶

---

⁴¹ K rožmberskému panství původně náležely i další obce pozdějšího opařanského panství. Tyto vsi sdílely majetkový vývoj, jak byl popsán výše u obce Podboří. Jedná se o Zálší, Držkrajov a Přestěnice – k jejich držbě Rožmberky ve 14. století srov. Josef TRUHLÁŘ, Urbář zboží Rožmberského z roku 1379, Praha 1880, s. 121, 124 a 125. K pozdějším dějinám uvedených obcí v 15.–16. století srov. např. J. KYTKA, Milevsko a jeho kraj (jako pozn. 8), s. 161, 186.

⁴² K arcibiskupskému majetku srov. Zdeněk BOHÁČ, Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské, HG 18, 1979, s. 165–203.

⁴³ Z hlediska sledovaného tématu nebylo v raném novověku na překážku, pokud daný rytířský statek sestával např. z jedné vsi, protože někteří ze šlechticů se mohli specializovat pouze např. na produkci jedné věkové kategorie ryb, např. rybí násady – Petr VOREL, Zlatá doba českého rybníkářství. Vodní hospodářství v ekonomice 16. století, Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 29 (2007), s. 30–33, zde s. 31.

⁴⁴ M. DOHNAL, Vesnická sídla (jako pozn. 7); TÝŽ, Historická kulturní krajina (jako pozn. 11).

⁴⁵ A. SEDLÁČEK, Hrady (jako pozn. 6).

⁴⁶ NA, fond DZV. Analyzovány byly následující zápisy – srov. níže uvedené signatury a příslušné strany spolu s uvedením roku a lokality, které se daný záznam týká: 4, H 26 a H 27 (1543, Dobronice); 7, A 11 (1527, Dobronice); 8, P 10 (1548, Opařany); 11, D 20 (1553, Podboří); 13, K 13 (1551, Dobronice); 16, N 9 (1569, Bernartice); 18, E 24 (1570, Bernartice); 18, E 24 (1628, Podboří); 21, C 20–23 (1580, Opařany); 26, A 15 (1589, Opařany); 43, D 30 (1528, Dobronice); 49, D11 (1551, Podboří); 65, E 28–H 11 (1553, Bernartice); 66, G 15–H 3 (1572, Dobronice); 91, G 21 (1593, Opařany); 139, G 16 (1616, Dobronice); 139, G 19 (1618, Dobronice); 142, Q 3 (1624, Dobronice); 153, C 17 (1628, Opařany a Podboří); 173, J 6–7 (1594, Dobronice).

Podstatné a konkrétní informace obsahuje následně spisový materiál jezuitské patrimoniální správy.⁴⁷ Využity byly rovněž informace celozemských pramenů, zejména jednotlivých katastrů, tereziánského, josefského a stabilního.⁴⁸ Zejména josefský katastr obsahoval v některých případech názvy jak zaniklých, tak tehdy existujících rybníků, jejichž pojmenování se ale v pozdějším období mohla proměnit a umožnil tak identifikaci nádrží uváděných ve starších pramenech. Navíc skutečnost, že tento pramen uvádí veškeré parcely v katastru obce, lze údaje o pomístních jménech v něm obsažené spolehlivě lokalizovat především na základě jeho komparace s informacemi stabilního katastru. V případě stabilního katastru byl využit rozbor výskytu dominikálních a obecních pozemků. Ty upozorňují na možné majetkoprávní souvislosti výskytu zaniklých vodních nádrží; a to u obcí, na jejichž katastrech se nacházely nádrže zaniklé v pobělohorském období a kde tyto nádrže nebylo možné jiným způsobem lokalizovat. V ostatních případech bylo využito indikačních skic a císařských otisků stabilního katastru.⁴⁹

Pro potřeby identifikace případných zaniklých nádrží nacházejících se na hranicích katastrů jednotlivých obcí bylo využito též popisů hranic vyhotovených v souvislosti s pracemi na stabilním katastru.⁵⁰ Byť z podstaty věci umožňuje tento pramen poznání dobové krajiny pouze v bezprostřední blízkosti linií hranic jednotlivých katastrů, prokázala jeho analýza, že se jedná o neprávem opomíjený zdroj cenných informací o historickém uspořádání krajiny.⁵¹

---

⁴⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany. Jednotlivá inventární čísla a specifikace použitých pramenů jsou uvedena níže v textu.

⁴⁸ NA, fond TK, sign. 2810; fond JK, sign. 2592 (Držkrajov, Přeštěnice), 2750 (Stádlec, Křída), 2752 (Řepeč), 2786 (Podolí), 2787 (Bernartice), 2788 (Bojenice), 2789 (Borovany), 2790 (Kolišov, Zběšice), 2791 (Srlín, Staré Sedlo), 2792 (Dobronice), 2793 (Podboří), 2793 (Hanov, Skrychov, Zálší), 2794 (Opařany).

⁴⁹ NA, fond SK, sign. Táb 119 (Dobronice), Táb 213 (Kolišov), Táb 345 (Podolí), Táb 414 (Řepeč), Táb 533 (Opařany). – NA, fond IS (srov. též archivnimapy.cz/kz [cit. 5. 3. 2017], sign. Táb 035 (Bernartice), Táb 055 (Bojenice), Táb 119 (Dobronice), Táb 213 (Kolišov), Táb 222 (Křída), Táb 344 (Podboří), Táb 345 (Podolí), Táb 355 (Borovany), Táb 414 (Řepeč), Táb 433 (Srlín), Táb 450 (Stádlec), Táb 533 (Opařany), Táb 558 (Zběšice). – ÚAZK, fond Stabilní katastr, císařský otisk (srov. též archivnimapy.cz/kz [cit. 5. 3. 2017], sign. 0123 (Bernartice), 0334 (Bojenice), 0388 (Borovany), 1184 (Dobronice), 3285 (Kolišov), 3645 (Křída), 5481 (Opařany), 5876 (Podboří), 5923 (Podolí), 6692 (Řepeč), 7205 (Srlín), 7215 (Stádlec), 9174 (Zběšice).

⁵⁰ NA, fond PH, sign. 8094 (Dobronice), 8186 (Kolišov), 8317 (Podolí), 8405 (Srlín), 8503 (Opařany), 8528 (Zběšice).

⁵¹ Kromě významných údajů o některých zaniklých nádržích včetně uvedení jejich názvu obsahovaly analyzované spisy např. v případě hranic obce Opařany i údaje o zaniklém mlýnském náhonu. Je tak zřejmé, že tento pramen dokáže prostorově podchytit významné pozůstatky starší lidské činnosti v krajině.

Nejstarší mapové zobrazení geografických souvislostí místní rybníční sítě obsahuje 1. vojenské mapování. Jeho využití pro sledované účely je však spojeno s řadou nejasností. Tento pramen např. nezachycuje některé z rybníků, které podle starších ale i mladších pramenů prokazatelně existovaly (viz níže v textu). V jiných případech ovšem umožnila analýza tohoto pramene objasnit některé nesrovnalosti ohledně interpretace rozložení a rozsahu některých rybníčních nádrží.⁵² Spíše sporadické informace o historických rybnících se nacházejí v obecních kronikách zakládáných povětšinou ve 20. letech 20. století.⁵³ S výjimkou Bernartic, kde uvádí kronikář Jan Trantina Káral podrobné údaje o historické rybníční síti,⁵⁴ a kroniky Kolišova⁵⁵ se v ostatních kronikách obcí opařanského panství nachází většinou pouze stručný popis držitelů dané obce v historickém období nebo soupis pomístních názvů v katastru obce, případně pouze okrajové zmínky o historických vodních nádržích.⁵⁶

Spíše doplňkový charakter mají soupisy pomístních jmen uložené v Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR.⁵⁷ Přesto tyto dokumenty umožnily upřesnit polohu některých zaniklých historických nádrží či upozornit na možnou existenci některých rybníků nepodchycených v historických pramenech.

Pro identifikaci reliktů zaniklých nádrží v současném terénu se prokázal jako neocenitelný pomocník digitální model reliéfu 5. generace publikovaný na stránkách ČÚZK.⁵⁸ Tento zdroj informací umožnil v některých případech lokalizovat zaniklé historické nádrže, o kterých jsou k dispozici zmínky ve starších pramenech 17. a 18. sto-

---

⁵² Např. skutečnost, že rybník Lovišťata na katastru Zběšic sestával ze dvou sousedících nádrží – srov. níže v textu.

⁵³ Kroniky jsou dálkově přístupné na www.ceskearchivy.cz [cit. 8. 1. 2017].

⁵⁴ SOKA Písek, fond Archiv městyse Bernartice, sign. IIB/1 – 1 Pamětní kniha městyse Bernartice u Tábora (1925–1934). K rozboru dokladů o historických vodních nádržích na katastru městyse též M. DOHNAL, Pomístní jména (jako pozn. 7), s. 74–78.

⁵⁵ SOKA Písek, fond Místní národní výbor Kolišov, sign. I/1 (originální název Pamětní kniha MNV Kolišov, datace (1622) 1950–1952).

⁵⁶ SOKA Písek, fond Archiv obce Borovany, sign. IA/1, Kronika obce Borovan (1922–1955); fond Archiv obce Podolí I, sign. I A/1, Pamětní kniha obce Podolí I ((1251) 1927–1938); údaje z této pamětní knihy se nacházejí v rukopisu učitele V. Mlička – Václav MLÍČKO, Z historie obce Podolí I, rkp., 1985, uloženo na obecním úřadu obce Podolí I a též v knihovně Prácheňského muzea pod sign. PK9095; fond Archiv obce Zběšice, 1875–1945 (1951), sign. I A/1 (Pamětní kniha obce Zběšic I. Datace 1920–1937 (1940). – SOKA Tábor, fond Místní národní výbor Opařany, Kronika obce Opařany (1925–1953); fond Archiv obce Staré Sedlo, inv. č. 1, datace 1912–1936; fond Místní národní výbor Dobronice u Bechyně, inv. č. 10 (1927–1967). – Veškeré níže uvedené archívalie jsou přístupné na www.ceskearchivy.cz [cit. 8. 1. 2017].

⁵⁷ Využity byly soupisy pro následující obce: Bernartice, Borovany, Dobronice, Kolišov, Opařany, Podboří, Podolí, Srlín a Zběšice.

⁵⁸ <http://ags.cuzk.cz/dmr/> [cit. 5. 3. 2017].

letí,⁵⁹ případně doložil, že některé nádrže zaniklé v období po vyhotovení map stabilního katastru jsou dochovány ve formě reliktů hrází až do dnešních dnů (v případě katastrů Podboří, Bernartic aj.).

Digitální model terénu byl zároveň výchozím předpokladem pro následný terénní průzkum, jehož výsledky byly v předkládané studii rovněž využity.

Pro potřeby rozboru rybníční sítě ve sledovaném území v novověkém období bylo nezbytné v první řadě provést identifikaci polohy nádrží zmiňovaných v dobových pramenech. Tuto identifikaci bylo možné provést na různých úrovních detailu. Pouze generalizovanou představu o umístění nádrží bylo možné získat v případě těch rybníků, které zanikly v období po roce 1620 a nebyly již zmiňovány v soupisech rybníků dochovaných pro dané území pro 1. třetinu 18. století. V těchto případech bylo lze stanovit umístění těchto nádrží pouze na úrovni pozdějších katastrů současných obcí. V případě nádrží zaniklých v průběhu 18. století ještě před sepsáním josefského katastru bylo možné tyto nádrže lokalizovat na úrovni dílčích částí dnešních katastrů. V ostatních případech bylo možné v drtivé většině případů provést lokalizaci na úrovni parcelních čísel stabilního katastru.

Identifikace historického umístění jednotlivých nádrží byla provedena především na základě vzájemného porovnání všech údajů ve všech dostupných historických pramenech, které obdobné informace o lokalizaci sledovaných nádrží obsahují. Jako klíčové se jeví svědectví soupisu rybníků obsažené v popisu dvorů statku bernartického z roku 1718.⁶⁰

Na tomto místě je ovšem nezbytné uvést, že názvy rybníků podléhaly v jednotlivých obdobích změnám a některým nádržím tak náleželo v historickém období více názvů – např. nádrž „Žabinec pod Koliměří“ se později nazývá Malá Koloměř a v bernartické kronice z roku 1925 je rybník uváděn jako Tmavej.⁶¹ V tabulce obsahující přehled vývoje rybníků ve sledovaném území tak může docházet k situaci, že některé nádrže, které jsou uvedeny jako neidentifikovatelné a zanikající např. v 17. století, mohou být pouze staršími pojmenováními pro některé z domněle zaniklých rybníků. Tato možnost je diskutována v kapitole obsahující popis stavu rybníků v 1. třetině 18. století, kde bylo ovšem možné poukázat na řadu faktografických nesrovnalostí při pokusu identifikovat některé z pustých nádrží 17. století s nádržemi, které se pod jinými jmény uvádějí jako neobhospodařované v 1. třetině 18. století (velikost násady, pravděpodobná lokalizace).

⁵⁹ V případě Dobronic a Opařan; v některých případech přitom bylo možné pomocí kombinace svědectví pomístních názvů, digitálního modelu reliéfu a historických pramenů lokalizovat starší zaniklé nádrže – srov. níže případ rybníku Brejchovský.

⁶⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 44.

⁶¹ SOkA Písek, Archiv městyse Bernartice, Kronika (1664) 1717–1909 (1913), sign. II A/1, fol. 101. Ke změnám názvů rybníků v historickém období srov. Rudolf BERKA, Jihočeské rybníkářství. Výběr historických dokumentů, Vodňany 1988, s. 16.

Jako méně spolehlivá se jeví výpověď 1. vojenského mapování, které neregistruje řadu rybníků, které uvádějí prameny z 1. třetiny 18. století a následně na konci 18. století josefský katastr. Tím se obecně dostáváme k otázce případného dočasného nevyužívání některých nádrží pro účely chovu ryb, což by mohlo vysvětlovat skutečnost, proč některé nádrže v určitých písemných pramenech nejsou uváděny, byť v předchozích a následných dokumentech jsou registrovány.

Vývoj rybníční sítě na statcích Bernartice, Dobronice a Opařany (16.–19. století)

Popis rybníční soustavy jednotlivých sledovaných panství v písemných pramenech. K počátkům rybníčního hospodářství nejsou k dispozici žádné prameny. V písemné agendě z raného novověku se tak setkáváme v případě sledovaného panství až s pozdějšími doklady a popisem relativně rozvinuté sítě vodních nádrží. Diskuse k počátkům místního vodního hospodářství je tak z tohoto důvodu obsažena především v závěru předkládané studie. Sledovaná oblast zároveň nevykazuje jednoznačné souvislosti s okolními rybníčními soustavami a její vývoj tak byl ovlivněn především změnami v rozsahu sledovaných panství. Na širší geografické souvislosti mezi jednotlivými mezi sebou hraničícími statky tak lze usuzovat pouze nepřímou, a to na základě toho, že vodní potenciál jednotlivých vodotečí byl v rámci sledovaných statků využíván maximálně ekonomicky a efektivně, což mohlo mít dopad na snížený odtok vody z jednotlivých panství. Do určité míry lze konstatovat v některých případech též alternativní funkce nádrží, a to pro účely zlepšování pohonu vodních mlýnů v dané oblasti.⁶²

Předbělohorské období. Důležité informace k vývoji základů pozdější rybníční sítě opařanského panství jsou uchovány v několika písemných pramenech pocházejících z předbělohorského období. V případě obce Bernartice se jedná především o dělení statku Bernartice mezi syny Adama a Jana Bechyně z Lažan v roce 1553.⁶³ Tento pramen dokládá již drtivou většinu rybníků uvedených později na počátku třicetileté války v urbáři z let 1624–1626.⁶⁴ Výjimkou jsou nádrže Nad kněžským, „v *sádce za stodolami*“ a „*za Veruškovici*“ (obr. č. 3).

---

⁶² To je zřejmě případ nádrže s příznačným názvem Nadýmač v blízkosti Bojenic a Bernartice – patrně se jednalo o Votradovský rybník – srov. M. DOHNAL, Vesnická sídla (jako pozn. 10), s. 130.

⁶³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 1. Též NA, fond DZV, 65, E 28 – H 1.

⁶⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 37. – Informace o dobových rybnících mnohdy obsahují i zdánlivě podružné informace, klíčové ale pro řešení jiných otázek uspořádání sídel a krajiny. V urbáři z let 1624–1626 je tak obsažena zmínka o tom, že do

Obr. č. 2. Lokalizace historických rybníčních nádrží uváděných v pramenech 16. století na podkladu ZM 1:200 000, list 22 Strakonice. Modře vyznačeny nádrže borovanského statku (tvorčického od roku 1623 bernartického statku a bernartického statku a zeleně nádrže dobronického statku. Světle zeleně podbarven současný rozsah katastrů bernartického panství, hnědě dobronického panství. 1 – 2: „*rybníčky v Podolí a v lesích*“; 3 – „*rybník veliký nad městečkem Bernartice*“ (1553). 4 – „*rybníček nad mléjnem bernartickým*“ (1553). 5 – „*sádka pod rybníkem u tvrzě*“ (1553). 6 – „*rybník u tvrze bernartický*“ (1553). 7 – „*rybník Žabinec pod Kolištěm*“; 8 – „*rybník Hrádek*“ (1553). 9 – „*rybník borovanský*“; 10 – „*rybník Koliševský*“; 11 – „*rybníček nad tvrzí*“ (1553). 12 – „*rybník Kolišovský*“ (1528; 1572). 13 – „*rybník Zběšický*“ (1528, 1572). 14 – „*rybník sršlinský*“? (1572). 15 – Prašivka (1572). 16 – Jamský veliký (1528) / *větší Jamský* (1572). 17 – *Malý jamský* (1572). 18 – „*rybníček pustý nad mostem za řekou jdouc z mostu po levé ruce*“ (1572). 19 – „*rybníček za řekou proti zámku*“ (1528) / „*rybníček za mostem a za řekou ke mlýnu, jdouc*“ (1572). – Na obrázku není zachycena následující nelokalizovatelná nádrž v Podolí: Podbudovický. – Kartografické zpracování autor.

Obr. č. 3. Pozůstatky rybníka „za Veruškovice“/Kotaška v intravilánu Bernartic (model DMR – 5). – Kartografické zpracování autor.

U borovanského dílu jsou v tomto roce uvedeny na katastru Borovan rybníky Velký borovanský, Koubovský, na katastru Bernartic rybník Koliměřský, Žabinec pod Koliměřským (obr. č. 4) a Hrádek.

Obr. č. 4. Pozůstatky rybníku Malá Koloměř. – Katastr Bernartic; model DMR – 5 na podkladu ZM 1 : 10 000; list 22 – 24 – 21. – Kartografické zpracování autor.

---

rybníka „za dvorem“ (Zámecký) je 13 velkých štik, které tam vešly příkopy tvrze. To vrhá oproti dříve uvažovaným scénářům zcela nové světlo na výškové a prostorové souvislosti umístění tvrze a rybníka – srov. Martin DOHNAL – Jiří FRÖHLICH – Daniel KOVÁŘ, Nová zjištění z prostoru zaniklé tvrze v Bernarticích na Písecku, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 28, 2015, s. 263–280.

V Podolí je uváděn pak rybníček v Podolí a rybníčky v lesích; ty jsou obtížně lokalizovatelné, stejně jako je obtížné určení jejich počtu (k umístění ostatních zmiňovaných nádrží srov. obr. č. 2:1–2).⁶⁵ I na základě skoupých informací, které jsou v dobových pramenech k dispozici, je možné odlišit určité časové vrstvy vzniku rybníků ve sledovaném území. Za nejstarší vodní dílo ve sledované oblasti lze pokládat rybník Hrádek (obr. č. 2:8), který svým umístěním a charakterem stavby odpovídá typu nádrží budovaných v českých zemích v nejstarší epoše vzniku a prvotního rozvoje rybníkářství, tj. do konce 14. století. Omezené technologické znalosti umožňovaly ve zmíněném období stavět pouze krátké hráze a rybníky musely být umístěny v úzkých údolích.⁶⁶ Předpoklad vzniku stavby již ve 14. století podporuje mimo jiné umístění tvrze typu motte na vrcholu strmé stráně oblévané nádrží. Pokud rybník Hrádek skutečně tvořil součást fortifikačního systému tvrze, vybudované patrně někdy na konci 13. či ve 14. století, bylo by možné klást dobu jeho vzniku do období stavby hrádku.⁶⁷ Počátky uvedeného vodního díla lze však i přes veškeré nejasnosti klást patrně nejméně o sto let před počátky ostatních nádrží borovanské rybníční sítě.

Na základě dochovaného seznamu rybníků z roku 1553 je možné říci, že především na bernartickém dílu bernartického statku rozděleného v roce 1553 byla v této době již v podstatě vytvořena rybníční síť popisovaná v urbáři z období počátku třice-

⁶⁵ Rozdělení podolských lesů mezi bratry Petrem a Jiřím Bechyněmi z Lažan uvádí při popisu lesů „*rybníček*“, (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 5); prostorové souvislosti, zejména pak pomístní jména, která jsou uváděna v daném rozdělení lesů a v josefském katastru, zřejmě umožňují lokalizovat danou nádrž do prostoru parcely 813/b stabilního katastru, patrně při vodoteči, při které je umístěno současné rekreační zařízení v tomto prostoru. Klíčová je zde zmínka o louce Ševčína. – Složitou situaci v dané oblasti ilustruje výskyt rybníčku v bezprostředním sousedství zaniklé vsi Lhota, jehož hráz i břehy jsou sice obloženy v současnosti betonovými deskami, ale podle autora průzkumu lze předpokládat, že k této novodobé úpravě byl využit starší rybníček (Jiří FRÖHLICH, Dvě zaniklé středověké vesnice ve středním Povltaví, Muzejní a vlastivědná práce / ČSPS 34/104, 1996, s. 96–103, zde s. 98–99).

⁶⁶ Alois MÍKA, Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.–XVII. stol.), Sborník historický I, 1953, s. 122–213; Václav ŠUSTA – Theodor MOKRÝ, Význam jihočeského rybníkářství, jeho vznik a vývoj, Praha 1931, s. 21; František TEPLÝ, Příspěvky k dějinám českého zemědělství, Praha 1926, s. 84; A. F. KRATOCHVÍL, Několik poznámek k počátkům rybníkářství v Čechách a na Moravě, in: Z historie českých rybníků, red. Jiří Gergel – Miloslav Hule, Praha – Třeboň 1995, s. 7; A. ZEMAN, Plzeňské rybníkářství (jako pozn. 1), s. 11; Miroslav KOLKA, Vývoj rybníční soustavy na bezdězském panství do roku 1554, Bezděz 12, 2003, s. 51–76, zde s. 56.

⁶⁷ Podrobnosti srov. M. DOHNAL, Historická kulturní krajina (jako pozn. 11), s. 59. K novější interpretaci dvou středověkých tvrzí nacházejících se ve sledovaném prostoru srov. Zlata GERSDORFOVÁ – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK – Milan PROCHÁZKA, Dva opevněné objekty u Bernartic (okres Písek). K otázce jejich vztahu, funkční interpretace a souvislostí, AH 40, 2015, s. 493–505. Ve studii jsou obě tvrziště nesprávně považována za současná a datovaná do poloviny 13. století a jejich vztah, funkční interpretace a souvislosti řešené v této studii jsou tak problematické.

tileté války (dokument z let 1624–1626). V rámci borovanského dílu vznikaly sice evidentně v předbělohorském období po uvedení rozdělení statku na oba díly v roce 1553 i další rybníky (jak lze zjistit vzájemným porovnáním dobových pramenů), nicméně již pro období roku 1553 jsme schopni identifikovat existenci rozsáhlejších nádrží (Velký borovanský rybník, Koloměř; obr. č. 2:9–10) situovaných především na geomorfologicky příhodném terénu katastru Borovan, zatímco v kopcovatém území obce Podolí svažujícím se k řece Vltavě se uplatnily spíše menší nádrže. Většina z nich také následně v 17. století a možná i již v předbělohorském období zaniká (viz níže).

Unikátní informace o rybníční síti dobronického panství obsahují vklady do desek zemských. Nejstarší z nich, který zmiňuje i některé z rybníčních nádrží, uvádí pro rok 1528 patrně pozdější rybníky Velkojamský (obr. č. 2:13).⁶⁸ Podrobné údaje obsahuje v obdobném duchu i vklad z roku 1572, v rámci kterého byl statek rozdělen na pět dílů mezi syny zemřelého Jindřicha Hozlaueru z Hozlau.⁶⁹ Tento dokument uvádí z rybníků nacházejících se v té části pozdějšího dobronického panství, jak jej zakoupil roku 1691 jezuitský řád, následující nádrže: Velkojamský a Malojamský rybník v Dobronicích (obr. č. 5:47, 49), „*pustý rybníček*“, též umístěný v Dobronicích („*nad mostem za řekou jdouc z mostu po levé ruce*“),⁷⁰ Zběšický rybník, Kolišovský a Srlínský rybník (obr. č. 5:26, 25, 27). Podle velikosti násady posledních tří zmíněných rybníků (28, 24, 15) se zřejmě jedná podle porovnání s údaji nedatované vrchnostenské příznávací tabely Tereziánského katastru (patrně z let 1713–1734)⁷¹ o následující rybníky: Loviště, Stará Komora a rybník Trubný.

Zmínka z roku 1572 o „*pustém rybníčku*“ v Dobronicích naznačuje, že k přerušení využívání některých nádrží mohlo docházet již v předbělohorském období.⁷² V tomto případě se s uvedeným fenoménem setkáváme v té části sledované oblasti, kde i později v 1. polovině 18. století identifikujeme doklady neobhospodařovaných a později zřejmě zaniklých nádrží (viz níže).⁷³

---

⁶⁸ K identifikaci posledně dvou zmiňovaných srov. pozn. 71.

⁶⁹ NA, fond DZV, 66, fol. G 15 – H 13.

⁷⁰ Podle popisu se zřejmě jedná o nádrž zobrazenou na obr. č. 17.

⁷¹ NA, fond TK, sign. 2810, N 2. Jedná se zřejmě o následující rybníky uvedené v této příznávací tabele: 4. Zběšický velký (35 kop násady) 14. Kolišovský (20 kop násady), Trubný (2 kopy násady) – u posledně uvedeného odpovídá velikost této nádrže údaj z roku 1572 o velikosti násady v rozsahu 15 kop.

⁷² Rybníček pustej nad mostem za řekou jdouc z mostu po levé ruce. K přerušení hospodaření na některých nádržích však mohlo docházet již i dříve – v roce 1528 je ve vkladu do desek zemských uváděn „...*rybníček za řekou proti zámku, do kterého se sázelo plodu 5 kop*...“ (NA, fond DZV, 43, fol. D30).

⁷³ Přesná lokalizace nádrže zmiňované v roce 1572 není s ohledem na strohé informace o jejím umístění v zápise z desek zemských možná, nicméně nepochybně se jedná o některý z men-

Obr. č. 5. Lokalizace historických rybníčních nádrží uváděných v pramenech 17. století na podkladu ZM 1-200 000, list 22 Strakonice. Světle zeleně podbarven současný rozsah katastrů bernartického panství, hnědě dobronického panství, tmavě zeleně opatánského panství (ilustrace neobsahuje katastry Držkrajova a Přestěpčic). Modře značeny rybníky bernartického statku, zeleně dobronického statku, žlutě opatánského statku. 1 – Budovičny (1624–1626). 2 – „v rybníčku“ (1624–1626). 3 – „ve vsi“ (1624–1626). 4 – „na Votradově“ (1624–1626). 5 – „ve vsi“ (1624–1626). 6 – Veliký (1624–1626). 7 – „za Jeruškovice“ (1624–1626). 8 – Šadka (1624–1626). 9 – „za dvorem“ (1624–1626). 10 – Žabinec (1624–1626). 11 – „v sádce za stodolami“ (1624–1626). 12 – „nad kněžským“ (1624–1626). 13 – „nade mléjnem“ (1624–1626). 14 – Žabinec (1624–1626). 15 – „v Koliměti“ (1624–1626). 16 – Hrádek (1624–1626). 17 – „ve vsi“ (1624–1626). 18 – Kabovský (1624–1626). 19 – „sádka pod mléjnem“ (1624–1626). 20 – „nad pivovarem“ (1624–1626). 21 – Matoušovský (1646). 22 – 23: „šestý a sedmý slově na Korově strouze“ (1624–1626). 24 – „ve vsi jeden rybníček“ (1624–1626). 25 – „jeden pod Kolišovem“ (1624–1626). 26 – Lovišta (1691; dva rybníky?). 27 – Trubný (1691). 28 – Jorán (1691). 29 – „sádky v Svině trči“ (pravděpodobné umístění; 1691). 30 – Tomašín. 31 – Škorně. 32 – Jaroška. 33 – Mlska. 34 – Horejší. 35 – Hůrecký. 36 – Machovský. 37 – „Kásovský kapry na tření se sází“. 38 – Jablamskej. 39 – „u dvora Kásovského (šádne) o něm nic nevím“. 40 – Trávnícký. 41 – Hospodář. 42 – Závist. 43 – ? 44 – Hluboký. 45 – Mostek. 46 – „malej u Křtých“. 47 – Velko – Jamský (1691). 48 – „v Dobronicích, co z něho tekla voda do dvora a pivovára“. 49 – Malojamský (1691). – Na obrázku nejsou zachyceny následující nelokalizovatelné nádrže: Dobronice – „rybník na druhé straně za vodou“ (1691), „sádky v Dobronicích“; Podolí; Podbudovičny. Opatřany: Snítenovský, Valmovský, Domikatovský, Podboří. „pod ovčínem dolní“. – Kartografické zpracování autor.

Období třicetileté války a druhé poloviny 17. století. Další významné dokumenty k historii sledovaných rybníků pocházejí buď z období po převzetí některých statků tvořících pozdější opařanské panství jezuitským řádem, nebo byly pořízeny v rámci jiných majetkových transakcí 17. století. Byť některé z těchto pramenů byly vytvořeny v delším časovém odstupu od bělohorského předělu (to platí zejména pro taxu statku opařanského z roku 1655),⁷⁴ lze oprávněně předpokládat, že s ohledem na hospodářskou stagnaci období třicetileté války konzervují starší stav panující na samém závěru předbělohorského období.⁷⁵

Pro panství Bernartice je významné svědectví urbáře z let 1624–1626,⁷⁶ který uvádí tehdejší stav rybníční sítě bernartického statku. Z přehledu rybníků uvedených v tab. č. 1 vyplývá, že v té době sestával statek z poměrně pestré kompozice nádrží, sestávajících od nejmenších rybníků umístěných především v západní části panství (Podolí I), přes rybníky střední velikosti, až po velké nádrže (např. Velký borovanský, Bernartický). Na panství samotném tak bylo bezpochyby možné v tomto období aplikovat trojstuňový chov ryb.

Jako problematický se jeví pro toto období neuspokojivý stav některých nádrží, který zřejmě jako následek válečné devastace znemožňoval jejich hospodářské využití (slovy urbáře byly tyto nádrže „*stržené*“ – „*za Verušovic*“, „*nad pivovarem*“, „*v Koliměři*“, Žabinec, Kabovský, „*ve vsi Kolišov*“, „*na Votradově*“, „*ve vsi Podolí*“). Menší opravy vyžadovaly nádrže „*v sádce za stodolami*“ a „*ve vsi Borovanech*“. Naopak stav jiných nádrží, které v pozdějším období zanikly, je uváděn jako dobrý (Budovičný v Podolí, „*v lesích slově V rybníčku tamtéž*“).

Jako zajímavost s ohledem na pozdější vývoj rybníků na sledovaném panství lze uvést poměrně ambiciózní potenciální plány patrimoniální plány na obnovu rybníka Hrádek a jeho zapojení do dalších ekonomických aktivit statku.⁷⁷ Tyto plány se v pozdějším období nerealizovaly a s existencí rybníka se v 1. polovině 18. století již nesetkáváme – srov. tab. č. 1.

ších rybníků umístěných v lesním pásmu východně od vsi – k pravděpodobným pozůstatkům rybníčních hrází v tomto prostoru srov. obr. č. 15.

⁷⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 42.

⁷⁵ Tuto domněnku podporují rovněž informace obsažené ve spisovém materiálu panství ze 17. století. Výpověď těchto pramenů dokládá katastrofální hospodářskou situaci v jednotlivých oblastech (rustikální hospodářství, podnikání dominikálního velkostatku ve vlastní režii).

⁷⁶ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 37.

⁷⁷ „...*Ten sám se z potoků a z jiných rybníků nasazuje, loví se každoročně pro kuchyni, však kdyby se nyní splav zavezl a jiný udělal, mohlo by se ročně 50 do něho dáti a snad i mlejn na pílu pod ním vystavěti, a tak byly by klády hned před rukama, které by se z vrchu válely...*“ – viz urbář z let 1624–1626: SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 37.

Tab. č.1. Seznam rybníků uváděných v pramenech 16.–18. století pro panství Bernartice (doba existence rybníka uvedena šedým podbarvením, v případě nejasnější existence nádrže podbarveno žlutě).*

katastr	18. století	Kop. násatý	17. století	Kop. násatý	1713 – 1734	kop./ kusů	Název (1718)	Lokalita (1718)	1. vojenské mapování	1786 (Josefský katastr)	1828- par. celý	současný název	Obr. č. 2	Obr. č. 5	Obr. č. 7	Obr. č. 8
Bernartice	Hrádek (1553)	-	Hrádek (1624–1626)	-							492		8	16		
Bernartice	<i>„rybníček nad Mlejstem bernartický“ (1553)</i>		Nade Mlejstem (1624–1626)	4							10.11.14.16?		4	13		
Podolí	<i>„rybníčky v Podolí a v kšáři“</i>	-	Budovický (1624–1626)	10							1377	Budovický rybn.?	1	1		
Podolí		-	Podbudovický (1624–1626)	10							151?		-	-		
Podolí		-	<i>„v rybníku“</i> (1624–1626)	4							813,0?		2	2		
Bernartice	<i>„rybník Žabinec pod Koliměř“</i>	-	Žabinec (1624–1626)	4	Žabinec pod Koliměř	6 kop	Žabinec	<i>„pod Koliměř“</i>	ne (!)	Malá Koloměř	358		7	14	8	6
Bernartice	<i>„rybníček nad tvrz“</i> (1553)		Žabinec (1624–1626)	10	Žabinec	10 kop	Žabinec	<i>„nad zahradou bernartickou“</i>	ano	Žabinec	921	baza jména	11	10	13	13
Bernartice	<i>„sádka pod rybníkem u tvrze“</i> (1553)		Sádka (1624–1626)	8	Sádka				ne (!)	Sádka	1180 část		5	8	11	
Borovny	<i>„rybník Borovanský“</i> (1553)	-	ve vsi (1624–1626)	12	<i>„Borovanský velký“</i>	50 kop	Borovanské	-	ano	<i>„rybník paanský Borovanský“</i>	115	Velký borovanský rybn.	9	17	5	7

* V případě, že v předložených tabulkách jsou např. k řádku s jedním rybníkem přirazeny v předchozím nebo následném období dva či více rybníků, znamená to, že není zřejmé, ke kterému z těchto dřívějších či pozdějších rybníků se daný záznam vztahuje.

Vývoj rybníční sítě jezuitských statků Bernartice, Dobronice a Opařany v novověku

katastr	ř. sborník	Kop. nálezů	17. sborník (1624–1626)	Kop. nálezů	Kop. nálezů	1713 – 1734 <i>zde neuveden</i>	kop/ kusů	Název (1718)	Lokalizace (1718)	1. vojenské mapování	1786 (josefský katastr)	1828–par- cely	současný název	Obř. č. 2	Obř. č. 5	Obř. č. 7	Obř. č. 8
Bernartice	<i>„Rybník Koliměský“</i> (1553)	-	V Koliměří (1624–1626)	20	<i>zde neuveden</i>	1713 – 1734 <i>zde neuveden</i>		Koliměský	-	ano	Koliměř	705	Koliměř	10	15	14	10
Bernartice	<i>„Rybník u tvrce Bernartický“</i> (1553)		Veliký (1624–1626)	100		<i>„Rybník Plyný“</i>	70 kop	Plyný	<i>„Bernartice za městečkem ke jižnímu“</i>	ano	Plyný	1212	Plyný	3	6	10	4
Bernartice	<i>„Rybník u tvrce Bernartický“</i> (1553)		<i>„za dvorem“</i> (1624–1626)	20		<i>„Zámecký Bernartický“</i>	18 kop	Zámeckej	<i>„za dvorem Bernartice kyjní“</i>	ano	<i>„zámecký rybník“</i>	1178	Zámecký rb.	6	9	12	12
Kolíšov	<i>„Rybník Kolíšovský“</i> (1526; 1572)	24 (1572)	<i>„jeden pod Kolíšovem“</i> ? (1624–1626)	na 25 k.		Kolíšovský?	20 kop	<i>zde neuveden</i>	-	ano	Stará Komora	86	Stará Komora	12	25	18	16
Bernartice			<i>„nad kněžským“</i> (1624–1626)	6								1295/1296?			12	a	
Borovany			<i>„šestý a sedmý skvěle na Kotavé strouze“</i> (1624–1626)	7								1687?			22- 23		
Borovany				4								1667?					
Bernartice			<i>„v sídce za stodolami“</i> (1624–1626)									1437?			11		
Borovany			<i>„sídka pod mlýnem“</i> (1624–1626)	4													19
Bernartice			<i>„za Menšíkovici“</i> (1624–1626)	8		Konáskovic	5 kop	<i>„za Konáš- kovic“</i>	<i>„pouť městeč- kenní“</i>	ano (Nověj)	Konáška	61 (stavěbní parcely)			7	9	5
Borovany			Manušovský (1646)	20 (1646)		<i>„děsati borovanský“</i>	6 kop	<i>„ve vsi Borovanské“</i>	-	ano	<i>„vychrascen- ský rybník“</i>	24			21	7	9
Borovany			<i>„nad pivovarem“</i> (1624–1626)	6		<i>zde neuveden</i>		<i>zde neuveden</i>	-	ne (!)	<i>zde neuveden</i>	98st			20	6	

katastr	18. století	Kop násaty	17. století	Kop násaty	1713 – 1734	Kop/ kusi	Název (1718)	Lokalizace (1718)	1. vojenské mapování	1786 (poslední katastr)	1828–par- cely	současný název	Obr. č. 2	Obr. č. 5	Obr. č. 7	Obr. č. 8
Bornveny			Kaibovský (1624–1626)	20	Kaibovský	15 kop	Kaibovský	„mezi lesy za Borveny“	ano	Kaibovský	771		18	4		8
Bojenice			„ve vsi“ (1624–1626)	4 kapi. a 2 kop vojimětku	„dřevní bojenský“	10 kop	„ve vsi Bojenicích“	-	ano	„parský rybníček“	67 (stavební parcela)	baza jména		5	3	3
Podolí			„ve vsi“ (1624–1626)	4	„dřevní podolský“	6 kop	„ve vsi Podolí“	-		„parský rybníček“	34 (stavební parcela)	Janovský ryb.		3	1	1
Bojenice			„na Votratově“ (1624–1626)	15	Votratovecký	12? Kop	Votratovecký	„d lesa Šteg“	ano	-	494			4	2	2
Kaňšov			„ve vsi jedem rybníček“ (1624–1626)			6 kop	Kaňšovský	„d dvora“	ano	Charvát	2	baza jména		24	17	14
Kaňšov				3	„Kaňšovský hoření“		Kaňšovský		ano	Horejší	15	baza jména			17	14
Bemartice					Šestáček	7 kop	Šestáček	„nad Kožiměř“	ne (!)	Šestáček	718	Šestáček			15	11
Kaňšov										Nový?	837???	Struhový ryb.?				

Tab. č. 2. Seznam rybníků uváděných v pramenech 16. – 18. století pro panství Dobronice (doba existence rybníka uvedena šedým podbarvením).

karasr	16. století	Kop násady	17. století	Kop násady	1713 – 1734	kop/ kusů	Měze dle pisu panství (1718)	Lokalace dle pisu panství (1718)	1. ve- jisk- map- pob- vání	1766 (jezuit- karasr)	1828 (stabilní karasr) – uváděna důležitá parcelní ústa	současný název	Obr. č. 2	Obr. č. 5	Obr. č. 7	Obr. č. 8	
	„ <i>Rybníček za tekou proti zárku</i> “ (1528) / „ <i>Rybníček za mostem a za tekou ke mlýnu jduc</i> “ (1572)	6															
Dobronice	„ <i>Rybníček pusy nad mostem za tekou jduc</i> “ z mostu na levé straně “ <i>nae</i> “ (1572)	-	„ <i>Rybník na druhé straně za vodou</i> “ (1691)	na 26 k.	„ <i>Ji Dobronice za vodou</i> “ – <i>v lesích dobronických dřev</i> “		– <i>pusý rybník Mléka za tekou na stozích</i> – <i>za tekou na břehu na pásmě de- pasství de- tech pusý</i> – <i>v lesích za tekou v hluboký straně pusý</i> “		ne		693		19	-	48 – 50		
Dobronice	„ <i>Rybník Zběšický</i> “ (1528, 1572)	28 (1572)	Lovišata (1691); dva rybníky(?)	na 100 kop jednomořních kanů druhý na 50 k.	„ <i>Zběšický velký</i> “			„ <i>pod lesem Březanem</i> “	ano 12 rybní- ky	Lovišata	271 – 273,267,268,276	Lovišost		26	19	17	
Zběšice	„ <i>Rybník Malý jamský</i> “ (1572)	6	Malá – jamský (1691)	na 45 k.	Malý jamský	8 kop	Malý jamský	„ <i>pod lehlým jamským</i> “	ne (I)	Malojam- skéj	412	Malý jamský ryb.	16	49	47	38	
Dobronice	„ <i>Rybník Sránský</i> “ (1572)	15	Trubný (1691)	na 24 k.	Trubný	2 kop	zde <i>neuveden</i>	-	ano	Trubný	561		14	27	20	18	

karasť	16. stolie	Kop. nález	17. stolie	Kop. nález	1713 - 1734	kop./ kusů	Nález dle popisu panství (1718)	1. vo. janské mapování	1706 (jostský karasť)	1820 (stabilní karasť) - uvedená dle čísla parcelní	současný název	Obr. č. 2	Obr. č. 5	Obr. č. 7	Obr. č. 8
	<i>"Rybák Janský velký" (1528)/ "Rybák Janský" (1572)</i>	24 (1572)	Velko - Janský (1691)	40			Velký janský	ano		412.	Velký janský ryb.	16	47	45	37
Stářílec	Prášivka (1572)		?		Prášivka	12 kop	Prášivka	ano	Prášivka	159		15	43	41	33
Síln			Jordán (1691)	na 3 k.	<i>"na vsi Sítině Jordánek"</i>	2 kop		ano	Jordánek?	73 (stavební parcela)			28	22	19
Dobronice			<i>"v Dub. rovinách co z něho také voda do orosa a přenevára?"</i>	na 40 k.			<i>"pod Malým janským"</i>	ne (!)	Trubný	420			48	46	
Dobronice			<i>"sádky v Dub. ních 1"</i>										-		
Síln			<i>"Sádky v Sítině 3" (1691)"</i>	-	<i>zde neuveden</i>		<i>zde neuveden</i>	ne (!)	Sádky	270 - 272			29	23	
Síln					<i>"na vsi v Sítině"</i>	15 kusů	<i>"na vsi sítinskou"</i>	ne			západně ode vsi bez identifikace			21	-
Znašice					<i>"na vsi Znašic"</i>	11 kusů	<i>"na vsi Znašic"</i>	ano	Srubový?	86	beze jména			16	15
Síln								ano	rybník panský Nový	158+169	Nová komuna				

Tab. č.3. Seznam rybníků uváděných v pramenech 16. – 18. století pro panství Opařany (doba existence rybníka uvedena šedým podbarvením).

kasár	16. století	Kop. násky	17. století	Kop. násky	1713 – 1734	kop./ kusů	Název dle popisu panství (1718)	Localizace dle popisu panství (1718)	ano	1786 (josefský kasár)	1828 (stabilní kasár) – uvedená dotčená parcelní čísla	současný název	Obr. č. 2	Obr. č. 5	Obr. č. 7	Obr. č. 8
Opařany?			Smířnovskéj	2												
Opařany?			Váimovský	2												
Opařany?			<i>„u dvora kašovského (záhady a náhny nic nevyl“</i>	1									39			
Opařany?			Domikátovský	40	(pobou)											
Křída			<i>„maléj u Kříd“</i>	-	<i>„pový křídský“?</i>	8 kop	Nový	<i>„u Kříd pod palna křídským“</i>	ano	Pustěj neb Pateznej	388	Pustý ryb.	46	44	35	
Pouhboří			Hutějši	-							842?		34			
Řepeč			Jablonskéj	16	Jablonský	12 kop	Jablonský	<i>„na le lesa hoy Stálec“</i>	ano	„rybník Jablonský“	340	Jablonský ryb.	38	37		
Pouhboří			Miska	-	Miska?			<i>„pod Konopným“</i>	ano		7 – 11 (stavěbní parcely), 50 – 52, 1340		33	28	0	
Stádléc			Hospodář	12	Hospodář	15 kop	Hospodář	<i>„pod Svobí u Stálec“</i>	ano	Hospodář	333	Hospodář	41	39	31	
Stádléc			Závist	10	Závist	10 kop	Závist	<i>„pod palna stamovský má“</i>	ano	Závist	169	Závist	42	40	32	
Stádléc			Hluboký	10	Hlubocký	12 kop	Hluboký	<i>„mez palna stáleckma a křídským“</i>	ano	Hluboký	156	Hluboký ryb.	44	42	34	
Opařany			Mostek	8	Mostecký	10 kop	Mostecký	<i>„mez palna stáleckma a křídským“</i>	ano	Mostecký	456	Mostecký ryb.	45	43	36	
Opařany			Tomašín	20	Tomašín	15 kop	Tomašín	<i>„p lesích pod lukana“</i>	ano	Tomašín	1025	Tomašín	30	24	20	

Martin Dohnal

karasr	16. století	Kop násady	17. století	Kop násady	1713 – 1734	kop/kusů	Název dle popisu panství (1718)	Localizace dle popisu panství (1718)	ano	1786 (jirsířský karasr)	1828 (stabilní karasr) – uvedena dle číselnic parcelní ústa	současný název	Obr. č. 2	Obr. č. 5	Obr. č. 7	Obr. č. 8
Přibitř		Hůrecký	Hůrecký	20	Hůrecký	15 kop	Hůrecký	„nad ovčím poutňáškým“	ano	Hůrecký	192		35	27	22	
Opatary			„Kášovský kapry na tření se sáz“		Kášovský	4 kop	Kášovský	„u poli vopáenských panských“	ano	Kášovskéj	1135	Kášovka	37	33	26	
Řepeč			Trávníčský	15	Trávníčský	15 kop	Trávníčský	„pod vsí Řepeč“	ano	Trávníčský	1126	Trávníčný ryb.	40	38	30	
Přibitř			Jarocká	11	Jarocká	6 kop	Jarocká	„pod ovčím poutňáškým“	ano	Jarocka	627	Jarocká	32	26	21	
Přibitř			Šterné	2	Šterné	5 kop	Šterné	„pod kopaň-nam“	ano	Šterné	176		31	30	23	
Přibitř			Machovský	2	Machovský	7 kop	Machovský	„v lukách zamařinských“	ano	Machovský	377		36	31	24	
Přibitř			„pod ovčím dólím“	5	„Pod ovčím“		„Pod ovčím dólím“	„pusý“			?		-		0	
op. Starok			?		„zámský velký“	25 kop	zde neuveden	-		?	?			-	?	
Přibitř					Brejchtovský		Brejchtovský	„u Přibitř pusý“			608			25	0	
Opatary?			?		„u ovčína vopáenského“	4 kop	„u ovčína vopáenského“	-	ano (?)	Ovčinský?	397			34	27	
Přibitř					zde neuveden		Zadrazil (pusý)	„vele vesy od Přibitř k Kopar. pusý“			194 (jlový chudní čip)				29	
Řepeč					zde neuveden		Malý jablanský (pusý)	„pod laským jablanským pusý“			17789, 17842, a 1786 (hráz?)				36	
op. Starok			?		„u hospody vopáenského“	4 kop	„u hospody vopáenského“	-	ne (?)	Hospodskéj	1007	(starobitř přetah?)		35	28	
Opatary			?		Konopný	4 kop	Konopný	„pod ovčím vopáenským“	ne (?)	Konopnej	1007	bera jména		32	25	

V urbáři z let 1624–1626 jsme tak konfrontováni s novými, dříve nezmiňovanými nádržemi („šestý a sedmý slově na Kotově strouze“,⁷⁸ „sádka pod mlýnem“, „nad pivovarem“), ke kterým zřejmě náleží i Matoušovský rybník, uváděný sice v urbáři z roku 1646, existující však s ohledem na totální devastaci území po roce 1620 patrně již v předbělohorském období.

V případě **opařanského** statku pochází první ucelený soupis rybníků z roku 1655. Seznam uvádí pro Opařany a Podboří dvacet rybníků. Jednalo se maximálně o rybníky střední velikosti do dvaceti kop. Poměrně velká část z těchto nádrží byla současně v době sepsání taxy statku opařanského, ze které tyto informace pocházejí, neobhospodařovaná a ve špatném technickém stavu.⁷⁹ Tyto rybníky nejsou v seznamech rybníků z 1. třetiny 18. století již uváděny (s výjimkou rybníka „pod ovčínem“) a je tak nasnadě, že v období po polovině 17. století již nebyly obnoveny.⁸⁰ Podle velikosti násady uváděné k roku 1655 (0 – 2 kop) je zřejmé, že se jednalo současně o nejmenší nádrže na tomto panství – k jejich problematické identifikaci srov. následující kapitola. Obtížně lokalizovatelné je i umístění nádrže „malej u Křídý“; nelze však vyloučit, že se jednalo o pozdější Pustý rybník. Určení polohy pomocí názvu obce Křída upozorňuje na poměrně zajímavou skutečnost, že většina rybníků střední velikosti opařanské části statku se nacházela na území panství Stádlec (Trávnícký, Jablanský, Hospodář, Závist, Prašivka,⁸¹ Hluboký a Mostecký; srov.

---

⁷⁸ Tyto nádrže mohou souviset s pozdějšími rybníčky na ppč. 166 a 168, tento vztah toto však není jednoznačně prokazatelné, protože ani v josefském katastru ani na mapě z období raabizace (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 689) nejsou uvedeny. – Příznačný je ale pomístní název U jezer lokalizovaný císařským otiskem stabilního katastru severovýchodně od pravděpodobného umístění obou nádrží. K souvislosti uvedeného pomístního názvu se zaniklými nádržemi srov. pozn. 97.

⁷⁹ „Malej u Křídý: pustý“, „Snřenovskej: pustej, ten se pro trávu zanechává“, „Valmovskej: pustej a strženej“, „u dvora Kašovského: žádnéj o něm nic neví“, „Machovský: všechen zanešenej, nyni se do něho nic nesází“, „pod ovčínem dolní: strženej a pustej od mnoha let“ – SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 42.

⁸⁰ Naposledy se v taxe opařanského panství objevuje také rybník Hořejší (uváděný mezi Podbořskými rybníky); jeho lokalizace je též nejasná. – Co se týká vztahu ovčínů a rybníčních nádrží, nejedná se v případě Podboří o jediný případ; na sledovaném panství je dále doložen u Opařan a Borovan, přičemž koexistence rybníčního hospodářství a chovu ovcí je v raném novověku skutečně doložena – srov. Zdeněk VAŠKŮ, Doba úpadku českého rybníkářství a hlavní vlny rušení rybníků, in: Z historie českých rybníků, red. Jiří Gergel – Miloslav Hule, Praha – Třeboň 1995, s. 19–34, zde s. 23. Ovce spásávaly okraje rybníků a pomáhaly tak dále zužitkovat přínosy plynoucí z rybníkářství – A. F. KRATOCHVÍL, Několik poznámek k počátkům rybníkářství (jako pozn. 66), s. 15.

⁸¹ Tato nádrž se již uvádí v roce 1572 při dělení dobronického panství – NA, fond DZV, 66, fol. G 15 – H 13.

Obr. č. 6. Lokalizace nádrží zmiňovaných v historických pramenech v prostoru jihozápadně od intravilánu obce Podboří. – 1 – Jaroška. 2 – Zadražil. 3 – Hůrecký. 4 – Škorně. 5 – Machovský. – Mapový podklad: Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz, a ZM 22 – 24 – 18). – Kartografické zpracování autor.

obr. č. 5).⁸² Způsob, jakým připadl tento majetek k opařanskému panství, je nejasný.⁸³

Část rybníků byla podle taxy opařanského panství z roku 1655 situována také v Podboří, kde se nacházely tyto nádrže: Tomašín (později v pramenech uváděný jako Tomešín a nacházející se na katastru Opařan), Hůrecký, Jaroška, Machovský, Škorně, „*pod ovčínem dolní*“, Hořejší a Mlska.

---

⁸² Vesnice Křída byla součástí stádleckého statku – srov. J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 217–224.

⁸³ V literatuře se uvádí, že měly být prohrány některým z příslušníků rodu Hozlauerů. V kartách ve 2. polovině 17. a počátku 18. století měl být veden mezi stádleckým a opařanským dominiem spor o majetkovou příslušnost podloží (půdy rybníků) na straně jedné a vody v rybnících na straně druhé – srov. J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 23–25; František TEPLÝ, Jesuiti jako vrchnost a oekonomové, Věstník československého zemědělského muzea 14, 1941, s. 17–23, 49–55, 128–133.

Obr. č. 7. Lokalizace nádrží zmiňovaných v historických pramenech 18. století dle situace na stabilním katastru na podkladu ZM 1:200 000, list 22 Strakonice. Světle zeleně podbarven současný rozsah katastrů bernartického panství, hnědě dobronického panství, tmavě zeleně opařanského panství (ilustrace neobsahuje katastry Držrajova a Přestěnic). Modře značený rybník bernartického statku, zeleně dobronického statku, červeně opařanského statku. Černé nádrže, které v pramenech z 1. třetiny 18. století nejsou uvedeny, v pramenech ze 17. a z 2. poloviny 18. století uvedeny jsou. Názvy rybníků převzaty z popisu panství z roku 1718. 1 – ve vsi Podolí. 2 – Votravodovský. 3 – „ve vsi *Bojeničích*“. 4 – Kaubovský. 5 – Borovanský. 6 – v dobových pramenech neuveden, ale zřejmě existující. 7 – „ve vsi *Borovanech*“. 8 – Žabinec. 9 – „za *Kotáskovic*“. 10 – Pilný. 11 – Sádka (zde neuveden, ale zřejmě existující). 12 – Zámecký. 13 – Žabinec. 14 – Kolimětský. 15 – Šestáček. 16 – Struhovej. 17 – Kolišovský. 18 – v roce 1718 neuveden (Tereziánský katastr 1713-1734: Kolesšovský?). 19 – Velký zběšický. 20 – Trubný. 21 – „nade vsi *Srlíně Jordáně*“. 22 – „ve vsi *Srlíně Jordáně*“. 23 – zde neuveden, ale zřejmě existující (Sádka). 24 – Tomešín. 25 – Brejchovský. 26 – Jaroska. 27 – Hůřecký. 28 – „*pusť rybník Miska*“. 29 – Zadraží (pusť). 30 – Škorně. 31 – Machovský. 32 – Konopný. 33 – Kášovský. 34 – „*it ovčína vopařanského*“. 35 – „*it hospody vopařanský*“. 36 – Malý jablanský (pusť). 37 – Jablanský. 38 – Trávnícký. 39 – Hospodář. 40 – Závist. 41 – Prašivka. 42 – Hluboký. 43 – Mostecký. 44 – Nový. 45 – Velký jamský. 46 – Trubný. 47 – Malý jamský. 48-50 „*pusť rybník Miska za řekou na stozích*“, „*za řekou na břehu na pasvnišatech pusť*“, „*v lesích za řekou v hluboký strouze pusť*“. – Na obrázku nejsou zachyceny následující nelokalizovatelné nádrže: Podboří: „*pod ovčínem dolejší*“. Opařany: „*záměsí velký*“. – Kartografické zpracování autor.

Obr. č. 8. Geografické souvislosti trojstupňového chovu ryb dle pramenů z počátku 18. století na podkladu ZM 1:200 000, list 22 Strakonice. Barevné schéma dle principu semaforu je užito následovně: červeně označeny potěmi nádrže, oranžově kaprové rybníky a zeleně rybníky výažní určené na výlov dospělých ryb. Černě nádrže bez určební funkce. Světle zeleně podbarven současný rozsah katastrů bernartického panství, tmavě zeleně opařanského panství (ilustrace neobsahuje katastry Držkrajova a Přestěmce). 1 – „*ve vsi Podolí*“; 2 – Votradovský; 3 – „*ve vsi Bojenicích*“; 4 – Pílný; 5 – „*za Kolašovic*“; 6 – Žabinec; 7 – Borovanskéj; 8 – Kaubovský; 9 – „*ve vsi Borovanech*“; 10 – Koliměšský; 11 – Šestáček; 12 – Zámeckej; 13 – Žabinec; 14 – Kolišovský; 14 – 15 – Struhověj; 16 – v roce 1718 neuveden (1713-1734; Kotešovský?); 17 – Velký zbsčický; 18 – Trubný; 19 – *ve vsi Sřilně Jordánek*; 20 – Tomešín; 21 – Jaroska; 22 – Hůrecký; 23 – Škomě; 24 – Machovský; 25 – Konopný; 26 – Kášovský; 27 – „*u ovčína voparanského*“; 28 – „*u hospody voparanský*“; 30 – Trávnícký; 31 – Hospodář; 32 – Závist; 33 – Prašivka; 34 – Hlubokej; 35 – Nový; 36 – Mostecký; 37 – Velký jamský; 38 – Malý jamský; 39 – Trubný. – *Kartografické zpracování autor.*

Obr. č. 9. Pozůstatky zaniklého rybníka Hůrecký. – Dle modelu DMR – 5 na podkladu ZM 1 : 10 000; list 22 – 24 – 18. – Kartografické zpracování autor.

V pozdějších pramenech není uváděn již rybník Hořejší a jeho lokalizace je sice nejasná; podle určitých náznaků se však zdá, že mohl být situován nade vsí při vodoteči severovýchodně od jádra obce.⁸⁴ V pramenech z 1. třetiny 18. století jsou ještě uváděny rybníky Pod ovčínem dolní a Mlska. Přesná lokalizace prvního z uváděných rybníků není jasná, k jeho lokalizaci nepřispívají ani majetkové vztahy (rozložení dominikálu) dle stabilního katastru a jen podle názvu lze soudit, že se nacházel v lučním

---

⁸⁴ Rybník Mlska, který se podle záznamů J. Hejny nacházel na místě dnešních čísel popisných 25, 27, 42 a 49, kde se ještě v době publikace daného díla říkalo „*V Mlsce*“ – J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 137 – byl v popisu panství z roku 1718 dvorů lokalizován následovně „*Pod konopným*“ – SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 44. Přitom rybník Hořejší je v taxe opařanského statku z roku 1655 specifikován z hlediska své funkce následovně: „*Hořejší pro konopě močení*“ – SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 42. Existenci rybníka Mlska dokládá navíc svědectví 1. vojenského mapování (obr. č. 10). Název rybníka Hořejší by přitom odpovídal předpokládané poloze nádrže při vodoteči severovýchodně od vsi. – Podle majetkoprávních poměrů a geomorfologických poměrů naznačených na mapě stabilního katastru nelze vyloučit, že se tato nádrž nacházela na místě současného rybníka Lišák, k jehož stavbě mohly teoreticky být využity i případné zbytky starší hráze. Blíže ke vsi se nachází spíše sevřená údolí vodoteče, kde by bylo obtížné umístit rybníční nádrž. – Parcela, na které se nachází současná nádrž s názvem Lišák, byla v době sepsání stabilního katastru v majetku obce. Ani to nemusí svědčit proti původní příslušnosti takového pozemku k dominikálu; zejména z 18. století jsou doloženy v případě sledovaného panství vícetě příklady převodu původně dominikálních pozemků na obce – to se týká např. Zběšic a Opařan, byl se jednalo o převod lesních porostů – F. TEPLÝ, Jesuiti jako vrchnost (jako pozn. 83), s. 78 a 82; J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 46–47, 215–216. – Nelze přitom vyloučit případný převod i dalšího majetku z dominikálu na obecni, protože některé obecní pastviny nacházíme v místech, kde se dle určitých indicií mohly nacházet původní vrchnostenské nádrže zaniklé v období po třicetileté válce.

pásmu jižně od čp. 31; v pramenu z roku 1655 je navíc uváděn jako „*strženej a pustej od mnoho let*“.

Rekonstrukce rozdělení jednotlivých nádrží do příslušné kategorie trojstupňového chovu ryb (na plod, kaprové, vejtažní), není možné pro dané období podobně jako v případě bernartického panství jednoznačně a prokazatelně rekonstruovat. Poměrně zajímavá je skutečnost, že v jednotlivých kategoriích nádrží existovaly ještě podkategorie.⁸⁵ Zajímavé je rovněž využívání vodních nádrží i pro jiné účely, než byl pouze chov ryb.⁸⁶

Obr. č. 10. Rybník Mlska zachycený na 1. vojenském mapování.

– Zdroj: www.oldmaps.geolab.cz.

Pro **dobronické** panství pochází první ucelený soupis rybníku z období třicetileté války a následně až z roku 1691.⁸⁷ V tomto pramenu se uvádějí následující rybní-

---

⁸⁵ Existovaly tak dva typy kaprových rybníků (s násadou tříletou na tři horka a s násadou dvouletou na dvě horka). V případě výtazních rybníků se do jedné kategorie kladla násada do tří roků, do druhé násada do dvou roků a do třetí násada do jednoho roku – srov. J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 23. – Možnému rozdělení i potěrních rybníků do více kategorií nasvědčuje i určení funkce jednoho z těchto rybníků: „*Jaroška, do kterého se na trdlo nasazuje trdelniku*“. To odpovídá historické technologii chovu ryb: trdelní nádrže byly určeny pro výtěr ryb a odchov ročního plůdku, nádrže na výtah byly určené pro odchov dvouletého plůdku a nádrže na výrost pro odrostlý plůdek, který se zde pásl dvě nebo tři léta – R. BERKA, Jihočeské rybníkářství (jako pozn. 61), s. 12.

⁸⁶ „*Snířenovskej: ten pro trávu se zanechává*“, „*Hořejší pro konopě močenť*“, „*Mlska, jde z něho na pivovar voda*“.

⁸⁷ Informace jsou uvedeny v inventáři dobronického panství z roku 1691 – tento dokument, který cituje J. HEJNA – Paměti (jako pozn. 7), s. 198 – se bohužel, alespoň co je autorovi této studie známo, nedochoval.

ky: Velko – jamský, Malo – jamský v Dobronicích, ve Zběšicích, Lovišťata (na 100 kop jednorocných kaprů, druhý na 50 k.), „*jeden pod Kolišovem*“, v Srlíně Trubný a Jordán a v Dobronicích rybník „*co z něho tekla voda do dvora a pivovaru*“ (nepochybně pozdější rybník Trubný), nelokalizovatelné sádky v Dobronicích a v Srlíně v počtu tří a „*rybník na druhé straně za vodou*“ (bezpochyby se nacházející na katastru Dobronic).

Oproti předbělohorskému období jsme tak nově konfrontováni s doklady sádek v Dobronicích a Srlíně, vznikem rybníků Trubný a Jordán v Srlíně a existencí rybníku doloženého v josefském katastru u Dobronic jako rybník Trubný. Je tedy pravděpodobné, že minimálně po roce 1572, kdy je ještě pro celé dobronické panství zmiňován menší počet rybníků, docházelo zřejmě k dalšímu kvantitativnímu rozvoji rybníční sítě. S otázkou multiplikace počtu nádrží souvisí i rozsah vodních ploch v oblasti severně od současného rybníka Loviště. V jeho severním sousedství byly terénním průzkumem identifikovány pozůstatky rybníční hráze.⁸⁸ Že se rovněž jedná o zaniklou hráz dodnes existujícího rybníka, dosvědčuje záznam popisu hranic vyhotoveného v souvislosti s pracemi na stabilním katastru.⁸⁹ Nicméně právě svědectví inventáře dobronického statku z roku 1691 naznačuje, že se v daném období jednalo patrně o dvě nádrže, z nichž se do současnosti zachovala jen jedna z nich. Tomu nasvědčuje nakonec i pojmenování nádrží uvedené v plurálu: Lovišťata. Že se jednalo o dvojici rybníků, tomu napovídá také situace zobrazená na I. vojenském mapování (obr. č. 11) a rovněž porovnání výměry rybníku (rybníků) v josefském a stabilním katastru (viz níže). Existenci zaniklého rybníka severně od současné nádrže Loviště uvádí také kronika obce Kolišov, která obsahuje zajímavé údaje o hospodaření s vodou na dobronickém panství.⁹⁰ Počátek existence dvou nádrží v daném prostoru je nejasný; záznamy ze 16. století odkazují zřejmě pouze na jeden rybník (viz výše).

Pro **první třetinu 18. století** jsou dochovány soupisy rybníků bernartického, opařanského a dobronického panství jak v popisu dvorů statku bernartického z roku 1718,⁹¹ tak v rámci nedatované vrchnostenské příznávací tabely Tereziánského katastru (patrně z let 1713–1734).⁹² S ohledem na skutečnost, že tato tabele neuvádí již některé rybníky zmiňované v popisu panství z roku 1718 (Zadrazil, Malý Jablanský)

⁸⁸ Martin DOHNAL, Zaniklá nádrž na katastru Zběšic u Opařan (okres Písek), Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 46, 2009, s. 241–248.

⁸⁹ NA, fond PH, sign. 8528: „...a přijdou po 76 krokách kamenu na starej rybníční hrázi Lovišťata se vynacházejícímu kamenu N. 55...“.

⁹⁰ K citaci pramene srov. pozn. 55. Tento zaniklý rybník Lovišťata měla napájet strouha vedená z blízkého rybníka Stará Komora. Kronika uvádí odkaz na tehdy dosud zachovanou vysokou hráz zaniklého rybníka.

⁹¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 44.

⁹² NA, fond TK, sign. 2810, N 2. Jedná se zřejmě o následující rybníky uvedené v této příznávací tabele: 4. Zběšický velký (35 kop násady) 14. Kolečovský (20 kop násady), Trubný (2 kopy

Obr. č. 11. Situace rybníku(ů) Lovištěata zachycená na 1. vojenském mapování.

– Zdroj: www.oldmaps.geolab.cz.

a naopak uvádí v Opařanech „*zámský velký*“ rybník, který popis dvorů z roku 1718 naopak nezná, nelze vyloučit, že tato tabele pochází z pozdějšího období než zmíněný popis panství z roku 1718.

První z uvedených materiálů udává i slovní deskripci umístění rybníků a tento materiál se stal z hlediska lokalizace jednotlivých nádrží v tomto směru poměrně zásadním dokumentem. V uvedených pramenech se neuvádí řada nádrží zmíněných ve starších dokumentech 17. století – jedná se však výlučně o menší rybníky s velikostí násady do deseti kop. Na bernartickém panství se jedná o následující nádrže: Hrádek, Nade mlýnem, Budovičny,⁹³ Podbudovičny,⁹⁴ V rybníčku, Nad kněžským, „*šestý a sedmý slově na Kotově strouze*“, „*sádka pod mlejnem*“.

Na dobronickém panství se jedná o sádky uváděné ještě roku 1691. V případě opařanského panství se jedná o tyto nádrže: Snířenovskej, Valmovský, U dvora Kášovského a Domikatovský.

---

násady) – u posledně uvedeného odpovídá velikost této nádrže údaj z roku 1572 o velikosti násady v rozsahu 15 kop.

⁹³ Na jeho ploše je patrně dnes umístěn Budovický rybník. Na této ploše se nacházel v době sepsání stabilního katastru obecní pozemek. Jedná se patrně o jeden z případů, kdy patrimoniální správa převedla na příslušnou obec plochu již zaniklého a neobhospodařovaného rybníku.

⁹⁴ Nelze vyloučit, že tento rybník byl umístěn na pozemku číslo 150 (dle stabilního katastru), který náležel k dominikálnímu majetku (srov. obr. č. 12).

Obr. č. 12. Rozložení dominikálního pozemku dle stabilního katastru v Podolí – možný pozůstatek zaniklé vodní nádrže. – Mapový podklad: Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz.

Umístění těchto rybníků je nejasné, nicméně analýza uspořádání parcel a majetkových vztahů dle stabilního katastru naznačuje, že zaniklá rybníční nádrž (možná jeden z pustých rybníků taxy z roku 1655) se nacházela v této době v lučním pásmu západně od vsi, kde západní trapezovitý konec parcely 1130 (louka v polním pásmu) připomíná obrysem tvar hráze (obr. č. 13:1).⁹⁵ Další z takových útvarů se mohl nacházet na ploše dominikálních luk obhospodařovaných dle údajů stabilního katastru emfyteutickými nájemci, kde rozsah těchto pozemků by odpovídal rozsahu vodní hladiny ve vztahu ke geomorfologickým podmínkám v území (obr. č. 13:3). Možnou existenci vodní nádrže na parcele 1221 (1222) stabilního katastru signalizuje i pomístní jméno Jezírko vztahující se dle zmíněného soupisu pomístních jmen k tomuto pozemku (obr. č. 13:3).⁹⁶

Existence historické vodní nádrže může přicházet v úvahu i v případě parcel 1406 a 1408, byť se dle stabilního katastru jednalo na počátku 19. století o rustikální pozemky (obr. č. 14). V této části katastru dokládá soupis pomístních jmen rybníček „*Jilovec*“ – ze schematického náčrtu umístění pomístních jmen však není prostorová vazba na identifikovaný terénní útvar zcela zřejmá.⁹⁷

Poměrně zajímavá je informace týkající se rybníka „*u dvora Kášovského*“, u kterého je uvedena velikost násady a informace „*žádnej o něm nic neví*“. Není zřej-

---

⁹⁵ Vhodné hydrologické podmínky pro vznik rybníků v tomto prostoru dokládá i pomístní jméno Blana, které odkazuje na vlhké a mokré louky a pastviny – srov. Jana MATUŠOVÁ a kol., Slovník pomístních jmen v Čechách IV, Praha 2008, s. 35.

⁹⁶ Uvedené pomístní jméno signalizuje často zaniklý rybník – Vojtěch BŘEZINA, Rybníků a jezer nepočítaně, Archivní sborník 13, 2007, s. 110–121, zde zvl. s. 112.

⁹⁷ Soupis pomístních jmen pro tuto obec je umístěn v Ústavu pro jazyk český AV ČR.

Obr. č. 13. Rozložení dominikálních pozemků dle stabilního katastru v Opařanech – možné pozůstatky zaniklých vodních nádrží. – Mapový podklad: Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz a ZM 1 : 10 000, listy 22 – 24 – 17 a 22 – 24 – 18. – Kartografické zpracování autor.

mé, zdali nebyly známy informace o typu násady uvedené u některých dalších rybníků v daném prameni, nebo zdali chyběly údaje o jeho lokalizaci. Pokud by se jednalo o druhý případ, vysvětlovala by tato situace obtížnou a zhusta nemožnou lokalizaci většiny nádrží uváděných naposled v dokumentech pro opařanské panství v 17. století.

Obr. č. 14. Detekované pozůstatky antropogenní činnosti v katastru obce Opařany – předpokládaný pozůstatek staré rybníční hráze – celková situace a detail. – Dle modelu DMR – 5 na podkladu ZM 1 : 10 000; list 22 – 24 – 23. – Kartografické zpracování autor.

Obr. č. 15. Detekované pozůstatky antropogenní činnosti v katastru obce Dobronice – předpokládané pozůstatky starých rybníčních hrází. – Dle modelu DMR – 5 na podkladu ZM 1 : 10 000; list 22 – 42 – 03. – Kartografické zpracování autor.

V daném případě nelze vyloučit, že se současně může jednat o nádrž na stádleckém panství.⁹⁸

Na dobronickém panství registrují oba prameny tři pusté rybníky v poloze Za vodou (v popisu dvorů z roku 1718: „*pustý rybník Mlska za řekou na stožích*“, „*za řekou na břehu na pastvištětech pustý*“, „*v lesích za řekou v Hluboký strouze pustý*“). Jedná se patrně ve dvou případech přitom o nádrže, které k roku 1528 nebo 1572 zmiňují jako pusté vklady do desek zemských. Reminiscenci na umístění nádrží v daném prostoru obsahuje v jednom případě ještě josefský katastr, který uvádí „*panský pastviště Pustý rybníček nazvaný*“.⁹⁹ Pozůstatky uvedených nádrží se podařilo identifikovat za pomoci analýzy výškopisu publikovaného na stránkách Českého úřadu zeměměřického a katastrálního (obr. č. 15:1) a v jednom případě právě za pomoci svědectví josefského katastru (obr. č. 17).

---

⁹⁸ Např. roku 1712, tedy později, se zmiňuje při prodeji Stádleckého panství jako jeden z tehdejších dvorů dvůr Kášovický – srov. J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 7), s. 220.

⁹⁹ NA, fond JK, sign. 2792.

Obr. č. 16. Rybník zachycený na obr. č. 15 pod č. 2. – Foto autor (2017).

Poměrně zajímavým faktem je skutečnost, že prameny z 1. třetiny 18. století uvádějí v Opařanech a Podboří rybníky, jejichž názvy se ve starších pramenech nevykytují a které současně uvedené dokumenty z první třetiny 18. století uvádějí jako pusté (Brejchovský, Zadražil, Malý Jablanský).

Pravděpodobnost, že se jedná o rybníky, které jsou naposledy uváděny v pramenech 17. století pod jiným jménem (Snířenovskej, Valmovský, Domikatovský), je nízká. Případá v úvahu v podstatě jen v případě nádrže „*u ovčína opařanského*“; v případě všech ostatních zabraňuje takové interpretaci odlišná lokalizace pravděpodobných umístění rybníků v obou časových vrstvách pramenů.¹⁰⁰ S ohledem na to, že budování

---

¹⁰⁰ Prameny 17. století uvádějí pusté rybníky především na katastru Opařan – Snířenovskej, Valmovský, Domikatovský, případně patrně u Kášovic – u dvora Kášovic a v případě katastru Podboří uvádějí jen rybník Hořejší, který se patrně rozkládal severovýchodně od vsi. S opařanskými rybníky Valmovský, Domikatovský by případně mohl souviset rybník „*u ovčína vopařanského*“, u kterého ale prameny z 1. třetiny 18. století uvádějí odlišnou velikost násady (4 kopy, oproti těmto starším rybníkům – Snířenovskej: 2 kopy, Valmovský: 2 kopy, Domikatovský – zde se jednalo patrně

Obr. č. 17. Lokalizace jednoho ze zaniklých rybníků uváděných v josefském katastru pro obec Dobronice na podkladu císařského otisku mapy stabilního katastru. – Mapový podklad: Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, www.cuzk.cz.

nových rybníků není současně uvedeno ve spisovém materiálu opařanského panství z 2. poloviny 17. století, který jinak poměrně podrobně popisuje hospodářskou obnovu panství po válečné destrukci, je alternativní možností výkladu to, že prameny ze 17. století neuvádějí všechny tehdy existující rybníky.¹⁰¹ S tímto jevem se setkáváme

---

o potěrní rybník s údajem 40 kop plodu). – Prameny z 1. třetiny 18. století naproti tomu uvádějí pusté rybníky především v katastru Podboří – Brejchovský, Zadražil, jejichž umístění nelze ztotožnit např. s polohou rybníku „*pod ovčínem dolejší*“, neboť ten se nacházel pod tímto objektem, oba dva zmiňované rybníky se přitom rozkládaly ve zcela jiných polohách.

¹⁰¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 34 – Pamětní kniha – Opařany a Bernartice, zal. 14. října 1671; inv. č. 35 – Pamětní kniha – Opařany a Bernartice – zal. r. 1673.

např. v případě dokumentů z 1. třetiny 18. století, které nezmiňují min. jeden z rybníků, které s největší pravděpodobností existovaly po celé 17. a 18. století (např. „*nad pivovarem v Borovanech*“). Proto nelze s těmito doklady rybníků spolehlivě operovat jako s doklady vzniku nových nádrží v období 2. poloviny 17. století a počátku 18. století. Nelze si totiž představit, že by se jednalo o nádrže vybudované v období po roce 1655, které by zároveň v tak krátkém časovém úseku (1. třetina 18. století) byly již pusté a nevyužívané.¹⁰²

Lokalizaci uvedených nádrží se podařilo v případě Brejchovského rybníka učinit na základě dokladů pomístního názvu Brejchovina v soupisu pomístních jmen ÚJČ AV ČR, současné základní mapy, majetkoprávních vztahů dle stabilního katastru (výskyt obecní louky a pastviny)¹⁰³ a dokladu hráze s bezpečnostním přelivem dle analýzy výškopisu DMR – 5 ČÚZK (obr. č. 18). Rybník Zadražil bylo možné identifikovat s pomocí pomístních jmen v josefském katastru¹⁰⁴ a hráz rybníka Malého jablanského je patrná v podobě pastviny na mapě stabilního katastru (obr. č. 19).

Obr. č. 18. Pravděpodobné pozůstatky rybníka Brejchovský v Podboří. – Dle modelu DMR – 5 na podkladu ZM 1 : 10 000; list 22 – 24 – 17. – Kartografické zpracování autor.

---

¹⁰² To, že některé nádrže nejsou uvedeny v některém z analyzovaných pramenů a přitom zřejmě v dané době fyzicky existovaly, může souviset se skutečností, že krátkodobě nebyly hospodářsky využívány pro chov ryb a proto se v dokumentech vytvořených za účelem hospodářsky využívaných rybníků nevyskytují.

¹⁰³ K výskytu obecních pozemků na místech bývalých vrchnostenských rybníků srov. též pozn. 85.

¹⁰⁴ Podle informací od vlastníka pozemku (p. Mrzena) panovaly v daném místě dříve zcela odlišné geomorfologické poměry – terén se nacházel ve výrazně nižší úrovni a byl dříve využíván jako skládka, k jeho zavezení došlo až v nedávné době. Tyto indicie rovněž naznačují, že se v tomto místě dříve nacházela rybníční nádrž.

Obr. č. 19. Pravděpodobný pozůstatek hráze rybníka Malý jablanský na mapě stabilního katastru obce Řepeč. – Mapový podklad: Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz.

Podle určitých indicií vznikl zřejmě v období mezi sepsáním dokumentů, na jejichž základě jsme pro sledované území schopni rekonstruovat dobovou rybníční síť a 1. třetinu 18. století, omezený počet nádrží. Jejich jména se totiž ve starších pramenech 17. století buď nevyskytují, nebo je není možné ztotožnit se jmény rybníčních nádrží v těchto dokumentech ze 17. století uváděných.

Zároveň se jedná o nádrže, které prameny z 1. třetiny 18. století neuvádějí jako pusté a tudíž je tedy pravděpodobné, že jsou skryty pod jinými názvy ve starších pramenech, na rozdíl od nádrží uváděných výše (Brejchovský, Zadražil, Malý Jablanský).

V těchto případech se opravdu může tedy jednat o nádrže vzniklé v rámci obnovy panství v poválečném období. V případě bernartického panství se jedná o Šestáček, v případě dobronického panství o sádky nad Srlínem a pod Zběšicemi a v případě opařanského panství o následující nádrže: „*u ovčína opařanského*“ (patrně pozdější Ovčinský uvedený v josefském katastru), „*u hospody vopařanské*“, Konopný a „*zámský velký*“. V případě posledně jmenovaného jsou jeho další osudy, stejně jako umístění nejasné – v pramenech není již později uváděn. Jednalo se přitom o poměrně velkou nádrž (dvacetpět kop). V případě ostatních nádrží se podařilo víceméně spolehlivě

určit jejich lokalizaci. S výjimkou „*zámského rybníka*“ v Opařanech, jenž byl určen pro dvacetpět kop ryb, se jedná o menší nádrže do deseti kop násady.

Obr. č. 20. Patrný původní rozsah zaniklého rybníka Ovčinského v intravilánu Opařany (model DMR – 5 na podkladu ZM 1 : 10 000; list 22 – 24 – 18). – Kartografické zpracování autor.

Pokročilé 18. století (do roku 1786). V období mezi vznikem pramenů z 1. třetiny 18. století na straně jedné a josefským katastrem na straně druhé rovněž docházelo k zániku některých nádrží. Na bernartickém panství nebyl v této době v provozu již rybník Votradovský, který je jako louka zobrazen již na mapě z období raabizace.¹⁰⁵ Na dobronickém panství se neuvádí v josefském katastru potěrní rybník „*nade vsí v Srlíně*“, pokud tímto názvem neoznačovaly starší prameny 18. století „*sádky v Srlí-*

---

¹⁰⁵ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, fond Vs Opařany, inv. č. 688.

ně“, které byly ale z geomorfologického hlediska situovány pod tehdejší obcí (v nižší nadmořské výšce).

S definitivní platností již neuvádí josefský katastr nádrže, které jsou v pramenech z 1. třetiny 18. století uváděny jako pusté – na dobronickém panství se jedná dle dikce popisu dvorů z roku 1718 o tyto rybníky: „*pustý rybník Mlska za řekou na stozích*“, „*za řekou na břehu na pastvištátech pustý*“, „*v lesích za řekou v Hluboký strouze pustý*“; v případě opařanského panství se jedná o tyto nádrže: „*pod ovčínem dolejšť*“, Brejchovský, Zadražil¹⁰⁶ a Malý jablanský.

Ve sledovaném období současně vznikly pouze dvě nádrže. Jednou z nich je menší rybník Struhováček, označený v Josefském katastru jako „*Nový*“.¹⁰⁷ Podle kroniky obce Kolišov jeho jméno pochází od strouhy uměle vyhloubené z nádrže Stará komora za účelem regulace hladin obou rybníků.¹⁰⁸

Druhým rybníkem je rybník střední velikosti Nová Komora, označeném v Josefském katastru rovněž jako „*Nový*“.¹⁰⁹ Její existenci již v 60. letech 18. století dokládá svědectví 1. vojenského mapování (obr. č. 21).

Obr. č. 21. Rybník Nová komora zachycený na 1. vojenském mapování

– Zdroj: www.oldmaps.geolab.cz.

---

¹⁰⁶ NA, fond JK, sign. 2793 (Podboří).

¹⁰⁷ NA, fond JK, sign. 2790.

¹⁰⁸ SOKA Písek, fond Místní národní výbor Kolišov, sign. I/1 (originální název Pamětní kniha MNV Kolišov, datace (1622) 1950–1952). Tomu odpovídá i jeho název, neboť od raného novověku se pro část potoka, který teče v umělém kanálu, začalo používat pojmenování struha – Petr VOREL, Český rybníkář Kunát mladší z Dobřenic, Východočeský sborník historický 5, 1996, s. 57–88, zde zvl. s. 71.

¹⁰⁹ NA, fond JK, sign. 2791.

Léta 1786–1828. Z uvedeného přehledu je zřejmé, že oproti rozsáhlejším změnám v uspořádání lokální rybníční sítě ve srovnání stavu v 17. a v 1. třetině 18. století (spočívající především ovšem ale v zániku menších nádrží) prodělala tato síť v následujícím období do roku 1786 pouze menší dílčí změny. K dalším změnám v rybníční síti dochází i v dalších desetiletích. Na bernartickém panství zanikají především menší nádrže na katastru Bernartic, které starší prameny uvádějí v rozsahu do deseti kop (Kotaška, Malá Koloměř, Žabinec, Sádka, Šestáček). Zdá se tedy opět, že podobně jako při optimalizaci rybníční sítě v období poválečné obnovy panství, byly nejzranitelnějšími prvky, jejichž hospodaření bylo patrně kvůli nízké rentabilitě provozu opuštěno, nejmenší nádrže. Dle výměry rybníků uvedených v josefském a stabilním katastru zanikla severní část nádrže Lovišťata.¹¹⁰ Jako vypuštěný je zobrazen na mapě stabilního katastru také rybník Nová komora na katastru Srlína.

Závěr

Ve sledované oblasti se setkáváme s doklady existence rybníčních nádrží již pro polovinu 16. století (bernartický statek) či dokonce pro přelom 1. a 2. čtvrtiny 16. století (dobronický statek). Vznik většiny těchto nádrží lze zřejmě klást do období konce 15. století až poloviny 16. století, které lze charakterizovat jako období nejrozsáhlejší vlny zakládání rybníků v českých zemích, která spadá do 2. poloviny 15. a na počátek 16. století.¹¹¹ Vznik rybníků je kladen zejména do souvislosti s dostatkem volné, neobhospodařované půdy v době pozdně středověké agrární deprese.¹¹² Vyšší výnosnost rybníkářství byla způsobena uplatňováním nového, dokonalejšího systému chovu ryb, v jehož rámci byly uměle odděleny ryby různého stáří nasazením do velikostně odlišných nádrží. Největších rybníků bylo využito pro chov dospělých ryb, zatímco mladé ryby byly chovány v malých nádržích.¹¹³ Z tohoto důvodu se setkáváme s odlišnými

---

¹¹⁰ NA, fond JK, 2790; tamtéž, fond SK, sign. Táb 558.

¹¹¹ R. BERKA, Jihočeské rybníkářství (jako pozn. 61), s. 10–15; Josef VÁLKA, Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbřlohorské Moravě, Brno 1962, s. 64; Josef MACEK, Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) 1. Hospodářská základna a královská moc, Praha 1992, s. 80–83; František MATĚJEK, Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska, Praha 1959, s. 90 a s. 230; Jaroslav PÁNEK, Die historisch-ökologischen Aspekte der Wasserwirtschaft in den böhmischen Ländern im 16. Jahrhundert, Historical Ecology 1, 1988, s. 77–124.

¹¹² Vratislav ŠMELHAUS, Vývoj rybníčního hospodářství na Bydžovsku, Vědecké práce Zemědělského muzea 1964, s. 95–242, zde s. 99–100. J. NOVOTNÝ, Jihočeské rybníky, České Budějovice 1927, s. 47.

¹¹³ A. MÍKA, Feudální velkostatek (jako pozn. 66), s. 131.

velikostmi vodních nádrží, jejichž vznik lze dle svědectví písemných pramenů klást ve sledované oblasti před rok 1553.

Byť s doklady opuštění obhospodařování některých nádrží se setkáváme již v předbělohorském období, s výrazným nárůstem množství zanikajících nádrží jsme konfrontováni až pro období od počátku třicetileté války, kdy dochází k likvidaci a ničení technických zařízení vodních nádrží již během válečných dob v důsledku škod způsobených procházejícím vojskem.¹¹⁴ Období 17. století je pak obecně počátkem úpadku rybníkářství českých zemí.¹¹⁵ V rámci celozemského vývoje dochází k další výrazné vlně rušení vodních nádrží na konci 18. století a v 1. polovině století 19.¹¹⁶ Je zajímavé, že ve sledované oblasti se přitom setkáváme v období přelomu 18. a 19. století se spíše sporadickým rušením rybníčních nádrží, byť pro obecnější generalizaci tohoto tvrzení by bylo potřeba provést rozbor v širším územním záběru (např. pro celou oblast bývalého Táborského kraje).

Z podané situace je zřejmé, že omezený rozsah jednotlivých rytířských statků nutil jejich majitele k maximálnímu využívání jejich území z hlediska dostupných ploch a vedl je tak k vytváření kolikrát i malých nádrží. Scelování celého panství v období 17. století pak umožnilo na konci století uplatnit trojstupňový chov ryb v celku spojených tří panství tak, že byly především

- a) opuštěny starší především malé rybníčky
- b) a byly využity starší velké nádrže.

Oproti starším předpokladům uváděným v literatuře, nedochází v rámci poválečné obnovy k budování nových rozsáhlejších nádrží. Starší údaje literatury hovoří v této době o budování rybníků především na bývalém dobronickém panství (Trubný v Srlíně, Lovišťata ve Zběšicích, Malý a Velký jamský v Dobronicích).¹¹⁷ Tyto nádrže lze na základě výzkumu realizovaného v rámci předkládané studie identifikovat s rybníky uváděnými zřejmě ve starších pramenech 16. století (viz výše).

V pramenech z 1. třetiny 18. století se však setkáváme s nádržemi, které neuvádějí starší prameny, a to zejména v případě opařanského panství, nicméně jedná se až na jednu výjimku o menší nádrže do deseti kop násady. K určitému rozvoji místní sítě tedy docházelo. Ojedinele docházelo ke vzniku nádrží ve sledovaném území ještě v pokročilém 18. století.

I přes intenzivní zájem, který rozvoji hospodářství na sledovaném panství věnoval v 17. a 18. století jezuitský řád,¹¹⁸ byl přístup k obnově rybníční sítě veden v kon-

¹¹⁴ Jaroslav MIKAN, Královéhradecké vodní hospodářství, ČSPS 55, 1947, s. 85–96, zde s. 94.

¹¹⁵ R. BERKA, Jihočeské rybníkářství (jako pozn. 61), s. 26.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 58.

¹¹⁷ F. TEPLÝ, Jesuiti jako vrchnost (jako pozn. 83), s. 82.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 82; srov. též doklady v pozn. 84.

zervativním duchu a svědčí spíše o stagnačních tendencích poválečného vývoje rybníkářství. Nedocházelo tak k rozsáhlejším přestavbám rybníčních soustav spojených se vznikem větších nových nádrží, jako je doloženo z některých regionů českých zemí.¹¹⁹ S těmito ambicióznějšími rekonstrukcemi soustavy vodních nádrží má vývoj sledovaného panství společný především zánik menších nádrží do deseti kop násady, které se jeví citlivými z hlediska jejich potenciálního zániku již v 16. století, kdy se ve sledované oblasti setkáváme s prvními zmínkami o zaniklých rybnících. Jsou to právě tyto nejmenší nádrže, které především zanikají v rámci poválečné obnovy panství a nejsou tak již nadále provozovány. Zatímco vznik těchto rybníků měl původ zřejmě ve skutečnosti, že pozdější jezuitské dominium bylo v předbělohorském období členěno do menších statků vlastněných nižší šlechtou a bylo tedy na nich provozováno několik menších rybníčních soustav, které musely být s ohledem na menší rozlohu těchto dráž, dělených navíc v předbělohorském období často mezi potomky jednotlivých majitelů, doplňovány o menší nádrže tak, aby byl maximálně využit potenciál území z hlediska smysluplnému chovu ryb určených dobovou metodou trojstupňového chovu s potřebou existence rozdílných velikostních kategorií rybníku. Po scelení panství v průběhu 17. století v důsledku akvizic jednotlivých statků jezuitským řádem se evidentně přestával provoz těchto menších nádrží vyplácet a docházelo tedy k jejich zániku.¹²⁰ Zřejmě však ve 2. polovině 17. a na počátku 18. století vzniklo zejména na opařanském panství několik nádrží do deseti kop (a jedna v rozsahu 25 kop).

V období 18. století navíc dochází pouze k menším iniciativám k rozšíření rybníční sítě; jediným významnějším větším rybníkem, který v té době vznikl, byla nádrž Nová komora v Srlíně. Další úpravy spočívaly buď v úpravě vodního režimu a hospodaření s vodou – propojení rybníka Stará Komora s rybníční sítí v Srlíně, pomocí umělé vodoteče a rybníčka Struhový – nebo ve vzniku menších ojedinelých nádrží (např. rybník Šestáček v Bernarticích).

K další optimalizaci rybního hospodaření pak dochází v období po roce 1786, kdy se zranitelnými stávají opět menší nádrže, které především zanikají na katastru Bernartic.

Z hlediska technologie a stavby rybníků potvrdila předkládaná analýza především dvě skutečnosti, které korelují se závěry dosud v mnoha směrech nepřekonané monografie J. Hurta, a to zejména tu, že stavba rybníků většinou probíhala na menších tocích, kde bylo možné lépe regulovat přívod a odvod vody (na sledovaném území nenacházíme např. rybníky na potoku Smutná, pro nějž jsou již charakteristické větší povodně s významnějším dopadem do území). Současně se v některých, spíše řídkých případech setkáváme se stavbou bočních hrází rybníků v terénu, který jinak ke stavbě

---

¹¹⁹ A. ZEMAN, Plzeňské rybníkářství (jako pozn. 1).

¹²⁰ Tato zjištění odpovídají víceméně dosavadním historiografickým poznatkům, které naznačují nízkou rentabilitu pobělohorského rybníčního hospodaření, kde výnosy kolikrát nepokrývaly ani náklady na běžnou údržbu – V. BŘEZINA, Rybníků a jezer nepočítaně (jako pozn. 96), s. 114.

rybníků s ohledem na svou rovinatost není primárně vhodný (Kotaška, zaniklý rybník ze dvojice rybníků Lovišťata).

Předkládaná studie potvrdila zároveň význam analýzy především dominikálních pozemků, které mohou signalizovat umístění starších rybníčních nádrží, minimálně ve dvou případech doložila u těchto ploch analýza výškopisu terénu (model DMR – 5) přítomnost útvarů antropogenního původu, které patrně souvisí s hrázemi starých rybníčních děl. Analýza výškopisu zároveň potvrdila relativně významný rozsah pozůstatků historických vodních nádrží, které nebyly v dosavadní vlastivědné, historiografické či archeologické literatuře ve sledovaném území podchyteny.

Martin Dohnal

The development of a pond network in Jesuit estates of Bernartice, Dobronice and Opařany in the modern period

The study focuses on the development of fish farming at the time after the Battle of White Mountain; the author chose a Jesuit demesne in South Bohemia, in the western part of the Tábor region to present the process. All available sources – written materials, results of archaeological research and altitude analysis – were used to reconstruct the local historic pond network.

Evidence documenting the existence of ponds dates back to the 1st and 2nd quarter of the 16th century in the monitored area. Most of these ponds were probably established at the end of the 15th century and during the first half of the 16th century. During the time after the battle of White Mountain we can notice a significant increase in the number of perished ponds. During the 18th and 19th centuries very few ponds were liquidated in the monitored area which was different from the rest of the country where the trend was different.

Limited size of individual knights' demesnes forced their owners to utilize every piece of their territory as much as possible and frequently resulted in the establishment of small reservoirs. Consolidation of the whole demesne during the 17th century made three-level fish breeding possible in consolidated demesnes; this resulted in the abandonment of old small ponds and in utilization of older large reservoirs.

To the contrary of older presumptions no new large reservoirs were built during the post-war renovation. These reservoirs can probably be identified with ponds mentioned in older sources from the 16th century.

In spite of the fact that the Society of Jesus paid lots of attention to the development of the monitored demesne during the 17th and 18th centuries, their attitude to the renovation of pond network was fairly conservative and demonstrates more or less stagnating tendencies in the post-war pond management which is in contrary with conclusions in older literature.

Pavel Hronček*

**ENVIRONMENTAL HISTORY OF A RIVER
ON THE EXAMPLE
OF SLOVAK-HUNGARIAN BORDER RIVER IPEL**

Keywords

environmental history
anthropogenic transforma-
tion of the landscape
river basin Ipeľ
Slovakia – Hungary border

Abstract

The initial methodological part of the study deals with the environmental history as a new branch of science that is currently being developed around the world. The environmental history has stagnated in Slovakia, so the aim of this article is to contribute, at least partially, to the further development of this field of science. The second part of the paper presents a case study, which on the basis of historical, archival and field research briefly focuses on the environmental history of the border river Ipeľ, forming the border between the Slovak Republic and Hungary since 1918. The river and its river basin had been transformed by intensive human activities, which began in the 10th century.

---

* PaedDr. Pavel Hronček, PhD., Department of Geo and Mining Tourism, Faculty of Mining, Ecology, Process Control and Geotechnology, Institute of Earth Resources, Technical University of Košice, Letná 9, 042 00 Košice, Slovakia. E-mail: pavel.hroncek@tuke.sk.

Introduction

The landscape research in the framework of the scientific and methodical system of the environmental history as a new scientific discipline, developed in the world during the recent decades, only began to be establishing itself in Slovakia in the recent years. The scientific work of an environmental history researcher in the geographical area of Slovakia requires considerable expertise on the current landscape, as well as the Middle and Modern Age history and historical-geographical problems of the analyzed area. Scientist must work with archival documents of all kinds, which need to be verified by the field research. Therefore, a profound knowledge of historical and archival research is required to critically verify the information from different sources. In order to successfully conduct such type of research it is necessary to know and to be able to read all the links in the landscape carried out in space and time.

We have decided to process the current study based on the understanding of the history of the beginnings of environmental history and its rapid scientific development in North America, Western and Northern Europe, and also worldwide in the recent years. Our case study, presented in the second part of this paper, focuses on the environmental history of a river landscape on the example of Slovakia-Hungarian border river Ipeľ, located in the Central Europe. The river flowed through the center of the historic Hungary and for centuries formed an economic axis of Novohrad and Tekov regions. Tekov region was specific by the fact that the most important mines of the former Hungary had been located in the vicinity of Banská Štiavnica since the Middle Ages. Novohrad became the center of Hungary in the 19th century when industry developed alongside agriculture and the county had become one of the most industrialized parts of Hungary. In the early 20th century, the river has acquired strategic importance becoming the border between the new states of Slovakia (Czechoslovakia) and Hungary (Fig. 1). The most of extensive anthropogenic landscape changes on the Slovakian (Czechoslovakian) side of Ipeľ river basin occurred during the second half of the 20th century.

Material and methods

The environmental history is being developed as a new historical field focused on the research of the landscape history and its changes in space and time, which are created or contingent by natural processes or human activities.

The environmental history began to take shape as a separate branch of science in the 60s of the 20th century in the United States of America. It was formed under strong pressure from the booming mass environmental movement, emerging as a response to the destruction of global environment. Negative moods were induced mainly due to unrestrained industrial development, unscrupulous to the landscape, and the

Fig. 1. Location of the Ipel' river basin on Slovakia – Hungary border and within Europe.
– Cartographic processing by author.

emergence of a new “consumer” society. At the beginnings of environmental history, American pride in their landscape and nature had played an important role, as well as the resultant development of a strict traditional American protectionism of nature and wilderness.

Under the influence of these circumstances, the environmental history had developed in the plane deep skepticism, looking at the fate of the environment and the entire planet in the first two decades. This view began to change in the late 80s of the 20th century, when the foundations were laid for a scientific system of environmental history in the new groundbreaking work “The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History” by American historian D. Worster.¹ Environmental skepticism impending the forthcoming end of the world started to disappear gradually from the environmental history. Conversely, the main objective of the environmental history as a new interdisciplinary science, is to understand the evolution of the landscape (the environment) due to human impact throughout the history, as a one indivisible whole. It also explains the phenomena and processes (often negative), seeks answers to the current state of the landscape (the environment) and deduces results and recommendations for the future generations.

The environmental history can be understood as a complex system research of the internal components, interactions and linkages in the landscape (nature), including the human society (i.e. human culture, thinking, lifestyle and technology) in the timespace. This kind of research in the environmental history is methodologically and methodically very challenging, and requires a lot of time to obtain relevant results and conclusions. Research in the environmental history is based on three supporting levels “Nature – Culture – Technology”.

A brief methodological characterization of the environmental history was processed using the latest scientific literature and sources of major world scientists, representing the top in the environmental history research. We have been working with the works of D. Worster,² V. Winiwarter,³ I. G. Simmons,⁴ J. D. Hughes,⁵ D. F. Duke and

---

¹ Donald WORSTER (ed.), *The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History*, Cambridge 1988.

² D. WORSTER (ed.), *The Ends* (see note 1); IDEM, *A River Running West: The Life of John Wesley Powell*, Oxford 2002; IDEM, *A Passion for Nature: The Life of John Muir*, Oxford 2008 (Reprint edition 2011).

³ Verena WINIWARTER, *Was ist Umweltgeschichte? Ein Überblick*, *Social Ecology*, Working Paper 54, 1998, pp. 1–61.

⁴ Ian G. SIMMONS, *Towards an Environmental History of Europe*, in: *An Historical Geography of Europe*, ed. Robin Alan Butlin – Robert A. Dodgshon, Oxford 1998, pp. 335–361; IDEM, *Global environmental history: 10,000 BC to AD 2000*, Edinburgh 2008.

⁵ Donald J. HUGHES, *Global Environmental History: The Long View*, *Globalizations* 2, 2005, No. 3, pp. 293–308; IDEM, *What is Environmental History*, Cambridge 2006; IDEM, *An environmental history of the world: humankind's changing role in the community of life*, London 2009.

collective,⁶ L. Jeleček,⁷ T. Myllyntaus,⁸ T. Myllyntaus and collective⁹ and J. R. McNeill and E. S. Mauldin.¹⁰

There are currently many definitions of the environmental history as a science, but for the purpose of the monograph three basic definitions of the most important representatives are presented. American scientist D. Worster defines the environmental history as follows: “*The environmental history is made up of mutual influence of the human society pressure and the natural environment in the past*”.¹¹ Choosing from the European scientists, the definition from the English scholar J. D. Hughes appears to us as concise¹² and follows: “*The environmental history is about seeking knowledge of how the mankind lived, worked and thought in relation to the rest of the nature in the course of changes brought about by time*”. As for the environmental history research in Slovakia, a significant definition was expressed by L. Jeleček, whose perception of environmental history is significantly affected by the school of D. Worster. L. Jeleček defines the environmental history as “*isolated trans-disciplinary branch of science, initially created in response to various environmental problems of the USA’s post-industrial society, and subsequently the whole world*”.¹³

The scientific work of the environmental history in the geographic area of Slovakia requires a researcher with considerable expertise on the current landscape, and the knowledge of the early Modern Period history and historical-geographical problems of the analyzed area. Scientist must work with archive materials such as descriptions of border metations, records of mining permits, woodcutters and charcoal burners records, records of property boundaries litigations, castles, estates and urban areas, various witness statements etc. This type of scientific work requires skills in archival

---

⁶ David F. DUKE (ed.), *Canadian Environmental History*, Toronto 2006.

⁷ Leoš JELEČEK, *Environmentalizace vědy, geografie a historické geografie: environmentální dějiny a výzkum změn land use Česka v 19. a 20. století*, *Klaudýán* 4, 2007, No. 1, pp. 20–28; IDEM, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace (USA, Evropa a svět)*, *Annales historici Presovienses* 9, 2010, pp. 247–274.

⁸ Timo MYLLYNTAUS, *Methods in Environmental History*, in: *Thinking through the Environment. Green Approaches to Global History*, ed. Timo Myllyntaus, Cambridge 2011, pp. 1–14.

⁹ Timo MYLLYNTAUS (ed.), *Thinking Through the Environment: Green Approaches to Global History*, Cambridge 2011.

¹⁰ John R. MCNEILL – Erin Stewart MAULDIN (ed.), *A Companion to Global Environmental History*, Oxford 2012.

¹¹ D. WORSTER (ed.), *The Ends* (see note 1), p. 289.

¹² D. J. HUGHES, *What is Environmental History* (see note 5), p. 1.

¹³ L. JELEČEK, *Environmentální dějiny* (see note 7), p. 256.

research. The researcher must therefore be a good expert in historical and archival research to be able to critically verify the information from other sources.

Scientists must verify the information and validate the obtained data with a detailed systematic field research of the cultural landscape, preserved historical landscape structures, and points and elements built by humans. The oral history is the integral part of the field research.¹⁴

A wide range of research methods used in the environmental history was used to process the case study presented in the second part of the paper.¹⁵ The first step in the topic solving and processing was the **study and analysis of available scientific historical and technical literature**.¹⁶ The result was a search report relating to the research questions and cited in the list of references and sources.

In historically oriented research in the environmental history we have followed the methodology of M. Hroch and his colleagues.¹⁷ Historical research consisted of a direct critical analysis of the archival documents and published literature and sources. We have used the direct method of historical research associated with critical assessment of documents, whether written (official sources, private and narration sources), visual or tangible. Following the direct method with the essential task of studying and analyzing the historical sources, the indirect method of historical research is inevitable in the environmental history. The indirect method associated with the deduction is used for the landscape reconstruction. Deduction allows an experienced researcher to pronounce judgments and comparisons of different localities, and to find conclusions for the given territory in case of absence of historical documents. Based upon the results of deduction, we are able to establish common features of the landscape, e.g. the historical mining regions in mutual comparison with other mining area in a given time frame.

The most important part of the environmental history research is the historical-geographical research, especially from the perspective combining procedures from both the historical and the geographical research. Using this method it is possible not only to reconstruct the timeline (or different historical periods), but what is more important, it enables the **spatial definition** and recognizes the **differentiation of the landscape in**

---

¹⁴ Lynn ABRAMS, *Oral history theory*, New York 2010; Donald A. RITCHIE, *Doing oral history: a practical guide*, Oxford 2003.

¹⁵ Pavel HRONČEK, Možnosti využitia interdisciplinárnych výskumných metód v histórii, pri výskume historickej krajiny a historických krajinných prvkov, in: Zborník Kysuckého múzea 16, 2014, pp. 21–64.

¹⁶ Dušan KATUŠČÁK – Marta MATTHAEIDESOVÁ – Marta NOVÁKOVÁ, *Informačná výchova. Terminologický a výkladový slovník*, Bratislava 1998.

¹⁷ Miroslav HROCH et al., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.

space – in the horizontal and vertical plane.¹⁸ We used four basic methodological procedures of the historical-geographical research: the retrospective method, the method of the historical cross-sections, the reconstructive method, the method of landscape-historical synthesis and the stratigraphical method.

According to P. Jančura and P. Maliniak,¹⁹ it is necessary to use complementary sciences, such as the cultural anthropology, cultural history and art, toponomastics and topology. The use of the ethnography, history of science and technology and hydrodynamics is also necessary.

The **historical-geographical methods** allows us to make a description of a defined part of the landscape, together with its analysis and understanding of changes. We are thus able to maintain a progressive research into various phenomena and processes in the landscape in space and time, in order to describe their causation, evolution and succession. We do not need to perceive the defined landscape in the selected time frame as a whole, but we can focus into the individual components. Such approach is allowing us to understand the landscape and its evolution throughout the history not as a homogeneous whole, but as a complex spatio-temporal system.

Based on more than 15 years of experience in the landscape field research with emphasis on the anthropogenic spatio-temporal transformation in Slovakia, we have followed the steps of the fundamental geographical field research²⁰ and the historical-geographical research of landscape.²¹

The **field research** is important for the processing of the environmental history of historical landscape structures, their identification, analysis, systematic classification and methodological characteristics.²²

---

¹⁸ Jaromír DEMEK, Úvod do štúdia teoretickej geografie, Bratislava 1987; Peter JANČURA – Pavol MALINIÁK, Poznámky ku stavu výskumu historických krajinných štruktúr na Slovensku, in: Historické krajinné štruktúry, ed. Peter Jančura, Poniky 2004, pp. 16–24.

¹⁹ P. JANČURA – P. MALINIÁK, Poznámky ku stavu (see note 18), p. 20.

²⁰ J. DEMEK, Úvod do štúdia (see note 18); Ján LACIKA, Geomorfológia – Návod na cvičenia, Zvolen 1999.

²¹ Robin Alan BUTLIN – Robert A. DODGSHON (ed.), An Historical Geography of Europe, Oxford 1998; Peter CHRASTINA, Historická geografia na Slovensku: minulosť, súčasnosť a perspektívy, HG 33, 2004, pp. 420–432.

²² Peter JANČURA, Identifikácia krajinného obrazu a krajinného rázu na príklade subregiónu Detva – Hriňová, in: Acta Facultatis Ecologiae TU Zvolen 7, 2000, pp. 37–50; IDEM, Význam historických krajinných štruktúr v krajinnom obraze a tvorbe krajiny, in: Historické krajinné štruktúry, ed. Peter Jančura, Banská Štiavnica 2004, pp. 4–15; Peter JANČURA – Martina SLÁMOVÁ, Charakteristický vzhľad vidieckej krajiny Podpoľania, in: Vplyv foriem obhospodarovania poľnohospodárskej krajiny na základné zložky agroekosystémov vo vzťahu k optimalizácii využívania krajiny, ed. Dušan Daniš, Poniky 2007, pp. 92–101; IDEM, Význam historických krajinných štruktúr v charakteristickom vzhľade krajiny, in: Lesnícká práce 9, 2009, pp. 78–85.

The analysis of the landscape shown on historical and old maps (“historical land use”) and the dynamics of spatio-temporal changes had been a research subject of a number of authors.²³

Processing the environmental history of the landscape in the defined territory could not be possible without the use of a relatively new, progressive research method – the oral history. This method is necessary to verify the received information, as well as for their evaluation in the field.²⁴

The final step was the processing of all information and materials obtained from the literature and during the field research to the final text of case study. Following the practice of using theoretical methods of synthesis, we have built on the most recent work compiled according to the methodology of environmental history.²⁵

Case study of Slovak-Hungarian border river Ipel’

The case study is focused on the **environmental history of Ipel’ river basin**, which became a border river between Slovak and Hungary at the end of the second decade of the 20th century.

The river Ipel’ springs in Veporské vrchy (mountains) in Slovakia in Sihlianska Planina (plain), 1 km southwest from elevation point Čierťaz (1102 m). It flows into the river Danube near Chľaba and its average annual flowage is 21 m³.s⁻¹.

It creates **140 km long border** with Hungary. River basin with its extent 5 152 km² dewaters in Slovakia southwestern part of Slovenské rudohorie, Lučenská a Ipel’ská kotlina (basin), western part Cerová vrchovina (upland), southern part of

---

²³ E.g.: Branislav OLAH, Historical maps and their application in landscape ecological research, *Ekológia* (Bratislava) 2, 2009, No. 28, pp. 143–151; Branislav OLAH – Martin BOLTIŽIAR – František PETROVIČ – Igor GALLAY, Vývoj využitia krajiny slovenských biosférických rezervácií UNESCO, Zvolen 2006; Zuzana PUCHEROVÁ et al., Druhotná krajinná štruktúra (Metodická príručka k mapovaniu), Nitra 2007; Martin BOLTIŽIAR, Využitie historických máp a leteckých snímok pri hodnotení vplyvu človeka na krajinu, in: *Ekofilozofia včera, dnes a zajtra*, ed. Juraj Kučírek, Nitra 2009, pp. 24–40; Pavel HRONČEK, Využitie veľkomierkových máp z 19. storočia pre výskum povrchových montánných tvarov reliéfu, in: *50. let geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci*, ed. Miloš Fňukal – Jindřich Frajer – Jan Hercik, Olomouc 2010, pp. 87–96; Ján LIGA – Tomáš LEPEŠKA, Modelovanie zmien krajiny štruktúry Plešivskej krajiny, *Geografická revue – Geografické a geoekologické štúdie*, Supplement, No. 9, 2013, pp. 343–353.

²⁴ L. ABRAMS, Oral history theory (see note 14); D. A. RITCHIE, Doing oral history (see note 14).

²⁵ E.g.: D. WORSTER (ed.), *The Ends* (see note 1); David F. DUKE (ed.), *Canadian Environmental History*, Toronto 2006; I. G. SIMMONS, *Global environmental history* (see note 4); T. MYLLYNTAUS (ed.), *Thinking* (see note 9); J. R. MCNEILL – E. S. MAULDIN (ed.), *A Companion* (see note 10).

Slovenské Stredohorie and Ipeľká pahorkatina (down). In Hungaria it is Borszony Mountains, Cserhát and Karancs. Slovakian part of river basin has extent 3649 km². It takes on bigger tributaries from right side: Krivánsky potok (brook), Tisovník, Krtíš, Štiavnica and the biggest tributary Krupinica, from left side it is just Suchá. Hungarian part with its extent 1503 km² takes on bigger tributaries from left side: Dobroda and Lókos-patak. The river system is formed by new and weakly developed system. The main reaches divides river basin onto the two asymmetrical parts. Northern right-side part, which belongs to Slovakia, is broader and it has bigger tributaries than southern left-side part of Hungarian river basin. The capacity of the river basin, which belongs to the most unforested in Slovakia. During 20th century the man solved this state by building the water economy system and gain flood out land for economic purposes. Original length of river Ipeľ was shorten by changes on the river basin nearly by 14 km to present 197,9 km.

The catchment area of Ipeľ is characterized by **extreme fluctuations of water levels** (Fig. 2, 3) and the insufficiency of the river bed capacity causes insufficient diversion of even the annual water volume. Today's unfavorable hydrological regime in the Ipeľ river basin is the result of human activity from prehistorical to the present

Fig. 2. Spring floods on the middle reaches of Ipeľ near the village Drégelypalánk (part called Zöld kút) in Hungary, with the Slovak village Ipeľské Predmostie in the background. – Photo by P. Urban (2014).

Fig. 3. Spring floods on the middle reaches of Ipeľ at Ipolyvece (Hungary), with a flooded observational tower. – Photo by P. Urban (2014).

times. Changes in the hydrological regime began in the Late Stone Age, when the first areas of lowland forest had been destroyed. Only extensive lowland forest fragments remained due to agricultural land use after the settling of the area by the old Hungarians during the 12th century.²⁶ The first written mention of settlements in the area of Ipeľ and Lučenec basin comes from this period as well.²⁷ The poor retention capacity of forests has caused imbalanced drainage conditions and waste gully erosion on the lower reaches of the right tributaries of Ipeľ and on its lower and middle reaches.²⁸

The second stage of **deforestation** in the upper parts of river basins in modern times was caused by inhabitants of dispersed settlements in the mountains in the north-

---

²⁶ Eduard KRIPPEL, *Postglaciálny vývoj vegetácie na Slovensku*, Bratislava 1986.

²⁷ Richard MARSINA et. al., *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.*, Bratislava 1987.

²⁸ Viera MAZÚROVÁ, *Výmoleľová erózia v povodí Ipeľa*, *Geografický časopis* 1–2, 1955, No. 7, pp. 102–109.

ern part of the basin, especially Krupinská planina plateau and Veporské Vrchy Mts (in the areas of Krupina, Opava, Abelová, Podkriváň, Látky), and by the wood consumption for mining purposes in mining districts around Banská Štiavnica. The drainage conditions accelerated in this period, which caused the extensive denudation of the middle and lower reaches of Ipeľ river.

The most extensive transformation of waters in the catchment of Ipeľ were incurred in connection with the **development of mining in Banská Štiavnica** already in the Middle Ages. The first written mention of a “tajch” Veľká Vodárenská water reservoir near Banská Štiavnica comes from before 1510.²⁹ Of the original 54 reservoirs, 24 lay in Ipeľ river basin, of which the following 14 reservoirs are still in service: Evička, Veľká Vindšachtská, Bakomi, Počúvadlo (the biggest in the Ipeľ river basin), two Komorovská, Veľká and Malá Vodárenská, Červená Studňa, Ottergrundská, Klinger, Horná and Dolná Michalštólnianska and Antolská. The following reservoirs have vanished already: Spodná Vindšachtská, Krechsengrundská, Kornberská, Maxšachtská, Žigmundšachtská, Rybník, three Ilijská a Lintišská. The whole system of reservoirs is interconnected by ditches collecting rainwater and by water tunnels. The total length of collecting ditches and flumes was more than 100 km.³⁰ According to the total amount of the accumulated water (7 mil. m³), this system was the third largest in Europe after Příbram (15 mil. m³) and Harz (10.5 mil. m³), but was the most important in terms of the technical design of rainwater harvesting.

Extensive construction of littoral forms for the needs of mining facilities around Cinobaňa and Lovinobaňa was carried out during the 16th to the 18th century. Water ditches, flumes for mills, smelters, mining machinery, forge, and the hereditary mine-shafts for the purposes of gold and silver mining were constructed in this period. In the 19th century a new activity began in the mining district related to the extraction of iron ore with the subsequent construction of new facilities. A flume was built in 1844 for the new ironworks in Cinobaňa and later for the water powered trip hammer in Málinec.³¹

In the Modern Age a lot of **flumes especially for grain mills** were built. According to old maps of the II. military mapping from the second half of the 19th century we can and to identify five or even up to six mills on some of tributaries of Ipeľ. Flumes had been built for other industrial activities mainly to power the machinery through water wheels or for cooling. They were built for the glassworks in Horný Tisovník, Katarínska Huta, Zlatno. In the administrative area of Málinec were six flumes for the glassworks (Málinec, Hámor, Dobrý Potok, Vlčovo, Samoterč and Látky).³²

---

²⁹ Ján NOVÁK, Vodohospodársky systém v banskoštiavnickom rudnom revíri a jeho funkcia v minulosti, in: Zborník Slovenského banského múzea 8, 1977, pp. 109–142.

³⁰ Jaroslav MAZÚREK, Vplyv ťažby nerastných surovín na prírodné prostredie štiavnickej banskej oblasti, in: Stredné Slovensko 6, 1987, pp. 7–48.

³¹ Július ALBERTY, Novohrad – dejiny, Martin 1989, pp. 268–270.

³² Ibidem, pp. 284–288.

For the needs of distilleries they were built in Veľká nad Ipľom, Lučenec, Podrečany, for brickworks in Poltár and Lučenec and to power water saws in Lučenec and Veľký Krtíš, in particular on the upper rivers tributaries of the river Ipľ.

In the past changes were pursued spontaneously, without any projects. They were made to in order to project the property – buildings, roads villages, towns an so on. Small changes of local importance were made already in 19th century. There were built tens wooden mill weirs on the river Ipľ (maps of second military mapping).

J. Berszédes compiled the first project from the first half of 19th century for river Ipľ. It was not out into practice. It consisted of shorting the flow of water and fastening of its outlet. In the last 10 years of 19th century there were only two digs made on the lower reaches of the river Ipľ based on this project. It was between Malé Kosihy and Pastovce and near Ipľský Sokolec.³³

Another plan was projected at the beginning of 20th century by curtural-mensual office in Budapest, which counts in with transformation of the riverbed from Vyškovce nad Ipľom as its mouth. This plans was not made true because of the World War I and disintegration of Austria-Hungary.

Ipľ became border river and between the wars (1918) in complicated international situation it was difficult to make projects of bigger extant. Czechoslovakia built up some small safety dams in the several short sections on the right side of the river. The subject of protection were not wide agricultural lands but sections of public roads leading near the rover to prevent its washing away (Fig. 4).

The **first big project dimensioned actually for centennial water** was developed during the World War II, when the rover Ipľ became a part of Hungary. They planned continuous emendation of the river and with both-side damming mouth to Holiša. But it was made just in sections near Salka and Slovenské Ďarmoty, because of difficult political situation.³⁴

The canal network in locality Ryžovisko 2,5 km northwest from Ipľské Predmostie belongs to historical littoral forms. Ryžovisko was made by anthropogenic transformation of marshy world of Ipľ to fields for growing rice. The proof of this kind of usage of locality is besides of its name also the system of well-preserved canals. The network of canals borders depressing territory on the world of Ipľ and west edge of system is connected by supply canal to the river. Through the half-flowing canal is territory during high state of water connected by water from riverbed. I tis problematic to specify the age of this system. I tis probable that it did not come from Turkish period. Growing rice on Ipľ's world started to realized Turkish people during centennial presence on this territory. For example, near Poltár.³⁵

³³ Štefan FEKETE, Úpravy rieky Ipľa v strede záujmov ochrany prírody, in: Práce a štúdie československej ochrany prírody SÚPSOP 4, 1972, No. 3, pp. 1–212, here pp. 123–126.

³⁴ Ibidem, p. 131.

³⁵ J. ALBERTY, Novohrad – dejiny (see note 31), p. 174.

Fig. 4. Border river bed of Ipel' in its middle reaches, near the villages Ipeľské Predmostie (Slovakia) and Drégelypalánk (Hungary). – Photo by P. Urban (2014).

The biggest changes arised on the river Ipel' up until the 20th century in connection with huge water-economic construction, which was built up collectively by former Czechoslovakia (Slovakia) and Hungary. Along the rover Ipel' was built protective anti-diluvial dams. The body was not compact. It was heaped just in the most critical localities of the river, mostly in the mid -70's. On the right-side which belongs to Slovakia is the body broader, because of the protection of wide world used for agricultural purposes, mainly in Lučenská and Ipeľská kotlina (basin). On the Hungarian part are dams much shorter and often just in the from of protective anti-diluvial deposits. The length of left-side sections of Ipel''s dams is 64,81 km and on the right-side it is 90,96 km. We can find just 21,23 km of left-side dams on the Hungarian side. One third of dams are deposits. Elementally bodies at trapezoid shape distinctly change look of original morphology of Ipel''s world plain with height from 1 m to 3 m. Ipel''s dam connects with edges mouths of lower reaches of Suchá, Krivánsky potok (brook), Tisovník, Krtíšsky potok (brook), Krupinica, Štiavnica and smaller rivers.³⁶

---

³⁶ KOLEKTÍV, Smerný vodohospodársky plán Slovenskej socialistickej republiky, povodie Hrona, textová časť, Bratislava 1976; KOLEKTÍV, Vodohospodársky plán povodia Ipľa, Banská Bystrica 1995.

There is only one the pond in the upper part of the river, Málinec pond is the biggest pond, too. It was built in 1994 as a reservoir of potable water in the cadaster of homonymous village and it has capacity of 25,863 mil.m³. The poured pond's dam creates a lake with area 153,8 ha by damming of river Ipeľ on its 179,8 ht river's km. Homogenous trapezoid-shaped body of dam with extent of its crown 7 m and max. height 53 m is heaped from crushed stone quarried in workings cca 500 m moving north on the left side of valley in north-western gaff elevation point Ploské (457 m), nowadays flooded by dam's water. Generally, there are 5 ponds on the river basin of Ipeľ with capacity over 1 mil.m³ in the Slovak part of basin and one in the Hungarian part.

The changes of the Ipeľ's river bed were worked out for better flowage and capacities for perennial water and gain new lands by levelling the meandering river bed. River Ipeľ was shorten nearly about 14 km to the length of 197.9 km.³⁷ The meanders are best preserved in the part between Ipeľské Predmostie and Tešmak. While forming the old riverbed and building the new one, Ipeľ was adjusted in length of 1113,97 km mostly in the middle parts and lower parts of reaches. There was removed a huge amount of land used for damming the river and pouting the meanders. It means that from 58% it flows in anthropogenic changed riverbed.

Canals are used for outlet of inner water which is on the world of Ipeľ closed by damming of its flowing. The outlet of water is realized by system of canals or by system of underground drainage. These water-economic mechanisms gravitationally deviates water into the lowest place to pumping station, where the water is pumping to high water state into the river bed of Ipeľ. There were built there main drainage systems near the Ipeľ: near Salka, Malé Kosihy, Ipeľský Sokolec, Vyškovce nad Ipľom, Veľká Ves nad Ipľom, Balog nad Ipľom, Koláre, Bušince and Trebeľovce.³⁸

Quasi-natural landscape of Poiplie is protected by bilateral protected area Poiplie (3 823 711 ha). The subject of protection is wide alluvial world of Ipeľ with original meandered anthropogenic disarranged riverbed and original inshore and marshy vegetation and animals of Poiplie³⁹ (Fig. 5).

Conclusion

On the threshold of the 21st century, knowledge of the environmental history can become a linking element of the multinational and multicultural Europe. Many regions are politically and culturally divided between two or more states and even a few decades

---

³⁷ KOLEKTÍV, Vodohospodársky plán (see note 36), p. 326.

³⁸ *Ibidem*, p. 329.

³⁹ Anna CVACHOVÁ, Pripravovaná CHKO Poiplie, in: Chránené územia Slovenska 26, 1995, pp. 2–4.

Fig. 5. Flooded floodplain forest in Ipeľské Hony Nature Reserve (Slovakia). – Photo by author (2015).

ago represented open tension and even “military” conflicts. After such a short period of peace it is not possible to build the unity of these territories on a “classic” political, ethnical or cultural interpretation of history. At this point the subject of the environmental history comes to the view, focusing on the landscape – the environment, its changes and development in the history where humans act as an integral part. Man and his socio-political activity is always the central point of interpretation of historical processes within the classical interpretation of history. It is therefore clear, that such an interpretation of history leads to conflicts in many regions. A similar situation, though not so convex as in other regions of Europe, is also in the region of Poiplie, which evolved under the uniform national state of Hungarian for almost one thousand years. History presented this way is trying to find common intersections in the development of the landscape as a common historical environment.

Pavel Hronček

Environmental history of a river on the example of Slovak-Hungarian border river Ipeľ

Environmental history represents a young branch of science, which began to form approximately half a century ago in the United States of America. It has developed into a progressive scientific field that has gradually become familiar in the Central Europe and Slovakia during the last decade after a short but complicated development.

Environmental history research requires a scientist or a scientific team with broad-spectrum and interdisciplinary knowledge and skills. Researchers must have profound, expert knowledge of the present landscape, its history and historical-geographical issues of the analyzed territory, as well as skills in working with archival documents and their verification. Scientist or the research team has to collect individual information and verify them on the basis of archival research and detailed systematic field research of the cultural landscape, hence he must be able to identify, document and analyze natural and anthropogenic historical landscape features and structures. Good orientation not only in time and space of the present, but of the historical landscapes as well is necessary. An integral part of the field research is the oral history, digital modeling skill, as well as map creation and 3D modeling of the historic landscape.

The first human impacts on the landscape of the Slovakia – Hungary border river Ipeľ can be dated to the prehistoric times, when our ancestors started to intensively use the landscape for the development of agriculture. Changes had begun in the Eneolithic period when the first areas of lowland forest were exploited. After the settling of Old Hungarians in this territory during the 12th Century only fragments of previously large lowland forests remained intact due to agricultural land-use. The first written mention of settlements in the area of Ipeľská and Lučenská basin comes from this period. While the southern part of the territory was connected to agriculture, mining activities had developed in the northern part. The development of mining occurred primarily during the Middle Age period in the region around Banská Štiavnica. Extensive inheritance mining galleries, mining water reservoirs (“tajchy”) and flumes disregarded the natural boundaries between Hron and Ipeľ river basins.

Wide-ranging changes, especially in the southern part of the river basin, led to an extensive regulation of Ipeľ main stream and its tributaries during the second half of the 20th century. Almost the entire alluvium of the river was drained. The regulations of Ipeľ river cut the main flow by 14 km, thus reducing it to the current length of 197.9 km.

Petra Špačková – Lucie Pospíšilová*

DIFERENCIACE ČESKÝCH PANELOVÝCH SÍDLIŠŤ Z HLEDISKA VZDĚLANOSTI JEJICH OBYVATEL: STAV A DLOUHODOBÝ VÝVOJ

DIFFERENTIATION OF CZECH HOUSING ESTATES IN TERMS
OF THE EDUCATION STRUCTURE:
CURRENT STATUS AND LONG-TERM DEVELOPMENT

Keywords

housing estates
post-socialist city
socio-economic population
structure
educational structure

Abstract

The paper aims to show the differentiation of the socio-economic status of sixty selected housing estates in Czechia on the example of the educational level of the population. We focus both on the differentiation of the housing estates and on the comparison of their position within the Czech cities. Our analyses show that even if the position of most housing estates as compared with other urban neighbourhoods has deteriorated in last decades, they still represent a very heterogeneous set of neighbourhoods in Czechia.

---

* RNDr. Petra Špačková, Ph.D., Uměleckoprůmyslové museum v Praze, ulice 17. listopadu 2, 110 00 Praha 1 a Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2. E-mail: petra.spackova@natur.cuni.cz. – RNDr. Lucie Pospíšilová, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2. E-mail: lucie.pospisilova@natur.cuni.cz. – Studie vznikla v rámci projektu „Panelová sídliště v České republice jako součást městského životního prostředí: Zhodnocení a prezentace jejich obytného potenciálu“, podpořeného Ministerstvem kultury v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI), identifikační kód projektu: DF13P01OVV018.

Úvod

Byty na sídlišťích představují podstatnou část bytového fondu v Česku. Dlouhodobě v nich žije přibližně třetina obyvatel.¹ Zatímco v některých městech se tento podíl pohybuje v řádu několika desítek procent (např. v Litomyšli nebo Turnově), najdeme i města taková, kde sídliště představují naprostou většinu bytového fondu. Typickými příklady jsou města v severních Čechách (Most, Chomutov, Sokolov) nebo v Moravskoslezském kraji (Karviná, Havířov). Po letech, kdy se urbánní výzkum věnoval především dynamicky se měnícím čtvrtím z předválečného období anebo nově vznikajícím suburbii, pozorujeme v posledních letech v odborné literatuře i veřejné diskusi obrat, nebo možná lépe návrat pozornosti k sídlištím. Přestože bychom proměny, kterými procházejí, mohli obecně definovat jako pozvolné, je nesporné, že za dobu jejich existence došlo k poměrně významným změnám ve složení jejich populací.

V socialistickém období bylo možné pozorovat velmi specifickou strukturu obyvatel sídlišť. Na rozdíl od homogenní demografické struktury s převahou mladých rodin s dětmi, byla socio-ekonomická struktura nových obyvatel sídlišť heterogenní a našli bychom zde zástupce všech společenských vrstev, byť se sídliště mezi sebou pochopitelně i v tomto ohledu lišila.² Obecně však patřila sídliště mezi čtvrti s relativně vysokým socio-ekonomickým statusem v porovnání s jinými částmi měst; to bylo typické i pro města v dalších postsocialistických zemích.³ Obecně byla sídliště v tomto období vnímána pozitivně, neboť poskytovala vysokou kvalitu bydlení, a to zejména v porovnání s tehdy chátrajícím a přeplněným bytovým fondem v centrálních částech měst.

Pád socialistického režimu v roce 1989 s sebou přinesl radikální společenské změny. Pro obyvatele Česka se tehdy v souvislosti s novou situací na trhu bydlení objevily nové možnosti, které u mnohých logicky vyústily ve změnu rezidenčních preferencí. Od druhé poloviny 90. let začala touha po vlastním domě se zahradou odvádět řadu obyvatel za hranice kompaktních měst do nově se rozvíjejících suburbii. Stále atraktivnější byly také některé části vnitřního města, které o něco později začaly procházet revitalizačními procesy o různé intenzitě. Sídliště tak začali opouštět především

---

¹ Jana TEMELOVÁ – Jakub NOVÁK – Martin OUŘEDNÍČEK – Petra PULDOVÁ, *Housing Estates after Socialism: Various Trajectories and Inner Differentiation*, *Urban Studies* 48, 2011, s. 1811–1834; Petr ŠIMÁČEK – Zdeněk SZCZYRBA – Ivan ANDRÁŠKO – Josef KUNC, *Twenty-Five Years of Humanising Post-Socialist Housing Estates: From Quantitative Needs to Qualitative Requirements*, *Geographia Polonica* 88, 2015, s. 649–668.

² Jiří MUSIL a kol., *Lidé a sídliště*, Praha 1985.

³ Anneli KÄHRIK – Tiit TAMMARU, *Soviet Prefabricated Panel Housing Estates: Areas of Continued Social Mix or Decline? The case of Tallinn*, *Housing Studies* 25, 2010, s. 201–219; Ewa SZAFRAŃSKA, *Transformations of large housing estates in post-socialist city: The case of Łódź, Poland*, *Geographia Polonica* 87, 2014, s. 77–93.

lidé vyššího socio-ekonomického statusu, kteří si mohli nové bydlení dovolit. Dříve atraktivní a preferované obytné celky tak začaly být postupně vnímány jako méně přitažlivá část bytového fondu, spjatá se „starými pořádky“. V některých případech dokonce docházelo k jejich stigmatizaci. Na druhou stranu proti masovějšímu odlivu obyvatel působí bytová politika státu (privatizace obecního bytového fondu, dlouhodobá regulace nájmu i finanční podpora regenerace panelových sídlišť) i migrační stabilita původních obyvatel, kteří na sídlišti stárnou.⁴

V souvislosti s tímto vývojem v post-socialistickém období vyvstává otázka, jak se nové podmínky a procesy odráží v měnící se socio-ekonomické struktuře obyvatelstva sídlišť. Stávají se sídliště místem bydlení především pro méně majetnou skupinu obyvatel a jsou ve větší míře ohrožena ghettoizací? Nebo jsou stále atraktivní pro některé skupiny obyvatel s relativně vyšším socio-ekonomickým statutem a mohou si tak zachovat dobrou pozici v rámci městských regionů?

Cílem tohoto příspěvku je na příkladu hodnocení vzdělanostní úrovně obyvatel šedesáti vybraných sídlišť v Česku popsat vývoj socio-ekonomické struktury jejich obyvatel v posledních čtyřiceti letech a poukázat na její měnící se diferenciaci. Zaměřujeme se přitom jak na srovnání sídlištních celků mezi sebou, tak na porovnání jejich pozice v rámci čtvrtí českých měst.

Konkrétně si klademe tyto **tři otázky**:

- Jaká je diferenciaci vzdělanostní úrovně obyvatel sídlišť v Česku v současnosti a čím je ovlivněna?
- Jak se od roku 1970 vyvíjela vzdělanostní úroveň sídlišť v porovnání s populací českých měst?
- Jaká je diferenciaci vzdělanostní úrovně sídlišť dle jejich pozice mezi ostatními čtvrtěmi v rámci svých měst?

V rámci tohoto příspěvku se tedy snažíme zjistit, zda jsou mezi sídlištními soubory nadále takové, které patří mezi sociálně silné čtvrti ve svých městech, a jaký podíl obytných celků bychom mohli zařadit mezi čtvrti na opačné straně spektra, tedy také, v nichž bydlí obyvatelstvo s nízkým sociálním statutem. Rovněž diskutujeme, které faktory na různých geografických úrovních přispívají k diferenciaci vzdělanostní úrovně sídlišť. Uvažujeme přitom nejen vliv historie sídliště a strukturu jeho původních obyvatel či vývoj příslušného města a jeho ekonomiky v socialistickém a postsocialistickém období, ale také věkovou strukturu obyvatel spolu s lokalizací a celkovou atraktivitou sídliště v rámci města.

---

⁴ Luděk SÝKORA, Transformace fyzického a sociálního prostředí Prahy, in: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, red. Martin Hampl, Praha 1996, s. 361–394; Luděk SÝKORA, Processes of Socio-spatial Differentiation in Post-communist Prague, Housing Studies 14, 1999, s. 679–701; Karel MAIER, Sídliště: Problém a multikriteriální analýza jako součást přípravy k jeho řešení, Sociologický časopis 39, 2003, s. 653–666.

Problematicke sídlišť v Česku je pozornost věnována již od počátků jejich rozsáhlejší výstavby v 70. letech 20. století, a to především v odborných publikacích vydávaných Výzkumným ústavem výstavby a architektury (VÚVA).⁵ Nejméně známým a v jistém ohledu dosud nepřekonaným dílem je publikace *Lidé a sídliště*, která prezentuje výsledky rozsáhlé sociologické studie o životě na sídlišťích v 70. letech.⁶ Navzdory spíše negativnímu vnímání panelových sídlišť se v tomto šetření ukázalo, že jsou lidé v sídlišťích čtvrtích spokojeni, přičemž vedle jiných faktorů mělo na spokojenost vliv především stáří výstavby (nejspokojenější byli obyvatelé střední generace sídlišť postavených na přelomu 50. a 60. let).^{7,8} Autoři se rovněž ve svých výzkumech zaměřovali na problémy spojené s nově vznikajícími celky, ať již to byla homogenní demografická struktura a z ní vyplývající specifické a stále se měnící nároky na infrastrukturu,⁹ nedostatek míst pro trávení volného času a s tím související horší sociální klima¹⁰ či problémy koncepčního řešení sídlišťních bytů.¹¹

Na přelomu 80. a 90. let odborný zájem o sídliště opadnul a znovu se objevil až na konci 90. let v diskuzích architektů, urbanistů i geografů.¹² Intenzivnější publikační aktivitu lze pak znovu sledovat až od nového tisíciletí.¹³ Tato studie přitom navazuje

⁵ Zdeněk RYŠÁVÝ, *Nové obytné soubory v ČR: geograficko-demografický rozbor sídlišť a jejich typologie*, Praha 1983; J. MUSIL, *Lidé* (jako pozn. 2); Hana LIBROVÁ, *Volný čas obyvatel sídlišť v ČR*, Praha 1986; Michal BENEŠ, *Monotonie nových obytných souborů*, Praha 1989.

⁶ J. MUSIL, *Lidé* (jako pozn. 2).

⁷ Výsledky studie byly již několikrát podrobně popsány, např. Jana BARVÍKOVÁ, *Sídliště dnes*. Jižní Město jako místo k životu z pohledu dvou generací jeho prvních obyvatel, Praha 2011; Ondřej ŠPAČEK, *Česká panelová sídliště: faktory stability a budoucího vývoje*, *Sociologický časopis* 48, 2012, s. 965–988; Lucie ZADRAŽILOVÁ, *Sociokulturní pohled na problematiku bydlení v Československu ve 2. polovině 20. století*. *Prostorová a sociální specifika panelových sídlišť*, Praha 2012.

⁸ I v současných výzkumech je potvrzováno, že jsou obyvatelé sídlišť s jejich prostředím spokojeni, srov. např. Jana BARVÍKOVÁ, *Jak se žije na Jižním Městě z pohledu „Husákových dětí“*, *Sociální studia* 3, 2010, 59–78; Jana TEMELOVÁ – Nina DVOŘÁKOVÁ – Alena SLEZÁKOVÁ, *Rezidenční spokojenost seniorů v proměňujících se čtvrtích Prahy*, *Sociální studia* 3, 2010, s. 95–113; Ivan ANDRÁŠKO – Pavlína LESOVÁ – Josef KUNC – Petr TONEV, *Perception of quality of life in Brno housing estates*, *Hungarian Geographical Bulletin* 62, 2013, s. 90–101.

⁹ J. MUSIL, *Lidé* (jako pozn. 2).

¹⁰ Daniela ČAJÁNKOVÁ – Jiří MUSIL, *Děti a sídliště*, Praha 1984; H. LIBROVÁ, *Volný čas* (jako pozn. 5).

¹¹ Libuše MACKOVÁ, *Problémy bydlení v socialistické společnosti*, Praha 1977.

¹² L. ZADRAŽILOVÁ, *Sociokulturní pohled* (jako pozn. 7).

¹³ K. MAIER, *Sídliště: Problém* (jako pozn. 4); Michal ILLNER, *Čím byla, jsou a čím se mohou stát naše sídliště*, *Beton Tks* 3, 2008, s. 6–8; J. BARVÍKOVÁ, *Jak se žije* (jako pozn. 7); O. ŠPAČEK, *Česká panelová sídliště* (jako pozn. 6); J. TEMELOVÁ – J. NOVÁK – M. OUŘED-

především na ty odborné práce, které se věnovaly úvahám o vývoji populace českých sídlišť.¹⁴ Empiricky je pak tento článek založen na analýzách, které sloužily jako základ dvou knižních kapitol.¹⁵

Príspevek je rozdelen do **sedmi částí**. Po úvodu následuje krátké představení literatury věnující se vývoji socio-ekonomické struktury obyvatel sídlišť v post-socialistických městech. Empirická část textu je uvedena metodikou, po níž následují tři úzce provázané kapitoly představující výsledky výzkumu. V první řadě se text věnuje analýze současné vzdělanostní úrovně obyvatel sídlišť nacházejících se v různých městech Česka a její diferenciaci, poté je diskutován dlouhodobý vývoj vzdělanosti obyvatel jednotlivých sídlišť i měst, ve kterých se nacházejí, a nakonec je představena současná pozice sídlišť v rámci příslušných měst. Příspěvek je zakončen shrnutím nej důležitějších výsledků.

Socio-ekonomický status obyvatel post-socialistických sídlišť – stav výzkumu

Obdobně jako v Česku, tvoří sídliště i v dalších zemích střední a východní Evropy podstatnou část bytového fondu měst. Jejich výstavba začala v 50. letech 20. století, v největším rozsahu pak probíhala v letech 70. a 80. a po jejich dokončení se tyto obytné celky staly domovem pro 20–80 % obyvatel měst.¹⁶ Nové sídlištní bydlení bylo primárně určeno pro mladé rodiny s dětmi,¹⁷ a proto tyto obytné celky bylo možné

NÍČEK – P. PULDOVÁ, *Housing Estates* (jako pozn. 1); Michal LEHEČKA, *Sídliště současné a minulé: Proměny pražského sídliště Stodůlky očima jeho obyvatel*, *Slovak Ethnology/Slovenský národopis* 61, 2013, 351–367.

¹⁴ K. MAIER, *Sídliště: Problém* (jako pozn. 4); Michal ILLNER, *Čím byla* (jako pozn. 13); O. ŠPAČEK, *Česká panelová sídliště* (jako pozn. 7); J. TEMELOVÁ – J. NOVÁK – M. OUŘEDNÍČEK – P. PULDOVÁ, *Housing Estates* (jako pozn. 1).

¹⁵ Petra ŠPAČKOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ, *Housing estates in Czech cities: social status of their populations*, in: *Panelacs: 25 housing estates in Czech lands*, red. L. Skřivánková – R. Švácha – E. Novotná – K. Jirkalová, Praha 2017, v tisku; Petra ŠPAČKOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ, *Socio-ekonomický vývoj českých sídlišť: stejné nebo diferencované trajektorie vývoje?*, in: *Paneláci 2: Historie sídlišť v českých zemích 1945-1989*, red. L. Skřivánková – R. Švácha – E. Novotná – M. Koukalová – K. Jirkalová, Praha 2017, v tisku.

¹⁶ Sasha TSENKOVA, *Beyond Transitions: Understanding Urban Change in Post-socialist Cities*, in: *The Urban Mosaic of Post-socialist Europe: Space, Institutions and Policy*, ed. S. Tsenkova – Z. Nedovic-Budic, Heidelberg – New York 2006, s. 21–51.

¹⁷ J. MUSIL, *Lidé* (jako pozn. 2); Jiří MUSIL, *Co se děje s českými městy dnes*, in: *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, red. P. Horská – E. Maur – J. Musil, Praha 2002, s. 298–331; A. KÄHRİK – T. TAMMARU, *Soviet Prefabricated Panel Housing Estates* (jako pozn. 3); Sigrun KABISCH – Katrin GROSSMANN, *Challenges for large housing estates in light of po-*

z hlediska demografické struktury jejich obyvatel považovat za homogenní (sídlíště měla typickou dvougenerační věkovou strukturu), a to jak ve svých počátcích, tak po celé socialistické období. Důvodem byla především nízká rezidenční mobilita stávajících obyvatel. V případě větších sídlíštních celků budovaných často po delší období však docházelo s další novou výstavbou k rozrůžňování demografické struktury.

Naopak socio-ekonomická struktura obyvatel byla v nových obytných celcích spíše diferencovaná a tento stav bylo možné pozorovat prakticky po celé socialistické období.¹⁸ V rámci měst pak bylo možné sídlíště, ve srovnání s jejich ostatními částmi, považovat za oblasti s vyšším sociálním statusem obyvatel.¹⁹ Situace sídlíšť v zemích střední a východní Evropy se tak odlišovala od stejných celků v zemích Evropy západní, kde s poklesem jejich atraktivity a odchodem bohatších obyvatel docházelo k homogenizaci jak z hlediska struktury demografické, tak i struktury socio-ekonomické.²⁰

I přes novou bytovou výstavbu v post-socialistickém období představují sídlíštní byty stále podstatnou část bytového fondu měst zemí střední a východní Evropy a osud západních sídlíšť se většinou z nich navzdory negativním předpovědím (zatím) vyhýbá. Přestože lze pozorovat odchod bohatších obyvatel, jsou sídlíště stabilně obydlena lidmi s relativně vyšším socio-ekonomickým statusem a heterogenní sociální struktura obyvatel zůstává velmi často zachována. To dokládají výsledky studií z různých středoevropských a východoevropských měst.²¹ Právě kvůli selektivní migraci

pulation decline and ageing: Results of a long-term survey in East Germany, *Habitat International* 39, 2013, s. 232–239.

¹⁸ A. KÄHRİK – T. TAMMARU, Soviet Prefabricated Panel Housing Estates (jako pozn. 3); J. TEMELOVÁ – J. NOVÁK – M. OUŘEDNÍČEK – P. PULDOVÁ, Housing Estates (jako pozn. 1); E. SZAFRAŇSKA, Transformations (jako pozn. 3).

¹⁹ Luděk SÝKORA, New Socio-spatial Formations: Places of Residential Segregation and Separation in Czechia, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 100, 2009, s. 417–435; Szymon MARCIŇCZAK – Michael GENTILE – Marcin STĘPNIAK, Paradoxes of (Post)Socialist Segregation: Metropolitan Sociospatial Divisions Under Socialism and After In Poland, *Urban Geography* 34, 2013, s. 327–352.

²⁰ Karel MAIER, Sídlíště (jako pozn. 4); Peter HALL, Regeneration Policies for Peripheral Housing Estates: Inward and Outward-looking Approaches, *Urban Studies* 34, 1997, s. 873–890; Zoltán KOVÁCS – Günter HERFERT, Development Pathways of Large Housing Estates in Post-socialist Cities: An International Comparison, *Housing Studies* 27, 2012, s. 324–342.

²¹ Jacek KOTUS, Changes in the spatial structure of a large Polish city - The case of Poznań, *Cities* 23, 2006, s. 364–381; A. KÄHRİK – T. TAMMARU, Soviet Prefabricated Panel Housing Estates (jako pozn. 3); Szymon MARCIŇCZAK – Iwona SAGAN, The Socio-spatial Restructuring of Łódź, Poland, *Urban Studies* 48, 2011, s. 1789–1809; J. TEMELOVÁ – J. NOVÁK – M. OUŘEDNÍČEK – P. PULDOVÁ, Housing Estates (jako pozn. 1); Isolde BRADE – Günter HERFERT – Karin WIEST, Recent Trends and Future Prospects of Socio-spatial Differentiation in Urban Regions of Central and Eastern Europe: A Lull before the Storm?, *Cities* 26, 2009, s. 233–244; S. KABISCH – K. GROSSMANN, Challenges (jako pozn. 17); E. SZAFRAŇSKA, Transformations (jako pozn. 3).

a snižující se atraktivitě sídlišť ve prospěch jiných městských částí²² je však budoucnost post-socialistických sídlišť stále důležitým tématem jak na poli akademickém, tak politickém.²³ K tomu přispívá i pokles, byť relativně pozvolný, jejich pozice v rámci městských regionů.²⁴

Podíváme-li se však na jednotlivá sídliště, nalezneme poměrně diferencované trajektorie vývoje.²⁵ Pozice jednotlivých sídlišť se udržuje nebo proměňuje přirozeně nebo vlivem migrace. Dnes tak můžeme vidět sídliště, která si svou dobrou pozici v rámci městských regionů udržují (nebo i mírně vylepšují), protože přitahují obyvatele s vyšším socio-ekonomickým statutem.²⁶ Mezi ně patří především ta nejstarší (kde již dochází ke generační výměně), architektonicky kvalitní a lokalizovaná v atraktivních městských částech.²⁷ Dobrou pozici však stále mají i sídliště, kde již původní

---

pozn. 3); Katarzyna GORCZYCA, The Social Transformation of Large Housing Estates in Poland at the Turn of the 21st Century, *Sociologický časopis* 52, 2016, s. 861–893.

²² I. BRADE – G. HERFERT – K. WIEST, Recent Trends (jako pozn. 21); Annegret HAA-SE – Sigrun KABISCH – Annett STEINFÜHRER – Stefan BOUZAROVSKI – Ray HALL – Philip OGDEN, Emergent spaces of reurbanisation: Exploring the demographic dimension of innercity residential change in a European setting, *Population, Space and Place* 16, 2010, s. 443–463; Michael GENTILE – Tiit TAMARU – Ronald VAN KEMPEN, Heteropolitization: Social and spatial change in Central and East European Cities, *Cities* 29, 2012, s. 291–299.

²³ Jana TEMELOVÁ – Alena SLEZÁKOVÁ, The changing environment and neighbourhoood satisfaction in socialist high-rise panel housing estates: The time-comparative perceptions of elderly residents in Prague, *Cities* 37, 2014, s. 82–91.

²⁴ L. SÝKORA, New Socio-spatial Formations (jako pozn. 19); A. KÁHRİK – T. TAMMARU, Soviet Prefabricated Panel Housing Estates (jako pozn. 3); Z. KOVÁCS – G. HERFERT, Development (jako pozn. 20); Petra ŠPAČKOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ – Martin OUŘEDNÍČEK, The Long-term Development of Socio-spatial Differentiation in Socialist and Post-socialist Prague, *Sociologický časopis* 52, 2016, s. 821–860.

²⁵ Karel MAIER, Sídlíště (jako pozn. 4); Karien DEKKER – Ronald VAN KEMPEN, Large Housing Estates in Europe: Current Situation and Developments, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 95, 2004, s. 570–577; Sako MUSTERD – Ronald VAN KEMPEN, Trapped or on the springboard? Housing careers in large housing estates in European cities, *Journal of Urban Affairs* 29, 2007, s. 311–329; O. ŠPAČEK, Česká panelová sídliště (jako pozn. 7); J. TEMELOVÁ – J. NOVÁK – M. OUŘEDNÍČEK – P. PULDOVÁ, Housing Estates (jako pozn. 1); Z. KOVÁCS – G. HERFERT, Development (jako pozn. 20); S. KABISCH – K. GROSSMANN, Challenges (jako pozn. 17).

²⁶ K. DEKKER – R. VAN KEMPEN, Large Housing Estates (jako pozn. 25) E. SZAFRAŇSKA, Transformations (jako pozn. 3).

²⁷ E. SZAFRAŇSKA, Transformations (jako pozn. 3); K. GORCZYCA, The Social Transformation (jako pozn. 21); P. ŠPAČKOVÁ – L. POSPÍŠILOVÁ, Housing estates (jako pozn. 15); P. ŠPAČKOVÁ – L. POSPÍŠILOVÁ, Socio-ekonomický vývoj (jako pozn. 15).

obyvatele měli vysoký socio-ekonomický status.²⁸ Pokles pozice sídlišť v rámci městských regionů je však častější. Nejzásadněji se na vývoji sídlišť podílí stárnutí jejich obyvatel. S rostoucí vzdělaností obyvatel ve společnosti dochází k relativnímu zhoršení pozice sídlišť obydlených staršími obyvateli, kteří měli horší přístup ke vzdělání.²⁹ Relativní socio-ekonomický status se pak také snižuje vlivem emigrace mladých a vzdělaných obyvatel.³⁰ Za nejhroženější jsou v tomto případě považována populačně největší sídliště z období nejintenzivnější výstavby.³¹

Metodika a data

Analýza je založena na popisu a vysvětlení vývojových tendencí vzdělanostní úrovně obyvatel vybraných sídlišť v Česku. Pro účely projektu, v rámci něhož byla tato analýza zpracována, bylo vybráno 3–5 sídlišť z každého ze 14 českých krajů, z nichž alespoň jedno se nachází mimo centrum regionu. Celkově pracujeme se sadou 60 obytných celků nacházejících se ve 28 městech (seznam sídlišť a jejich lokalizace na obr. č. 5), ve kterých žije asi jedna pětina obyvatel českých sídlišť. Je však nutné upozornit, že výběr obytných souborů nebyl veden snahou zachytit rozmanitost demografických a sociálně-ekonomických struktur jejich obyvatel, ale ukázat architektonické a urbanistické kvality sídlišť postavených v socialistickém a časné postsocialistickém Česku. Následkem toho jsou obytné celky vykazující vyšší kvalitu obytného prostředí v souboru nadprůměrně zastoupeny. To je patrné zejména při analýze složení sídlišť podle období jejich výstavby: obytné celky postavené během tzv. krásné fáze 60. let jsou

---

²⁸ O. ŠPAČEK, Česká panelová sídliště (jako pozn. 7); S. KABISCH – K. GROSSMANN, Challenges (jako pozn. 17).

²⁹ Zoltán KOVÁCS – Michael DOUGLAS, Hungary. From socialist ideology to market reality, in: High-rise housing in Europe: Current trends and future prospects, ed. R. Turkington – R. van Kempen – F. Wassenberg, Delft 2004, s. 231–248; S. MARCIŃCZAK – I. SAGAN, The Socio-spatial Restructuring (jako pozn. 21); J. TEMELOVÁ – J. NOVÁK – M. OUŘEDNÍČEK – P. PULDOVÁ, Housing Estates (jako pozn. 1); E. SZAFRAŇSKA, Transformations (jako pozn. 3).

³⁰ Jozef MLÁDEK – Vladimíra KOVALOVSKÁ – Jana CHOVANCOVÁ, Petržalka: demografické, najmä migračné špecifiká mladej urbánnej struktúry, Geografický časopis 50, 1998, s. 109–137; Sándor ERDŐSI – Éva GERÖHÁZI – Nóra TELLER – Iván TOSICS – András EKÉS – Ildikó DANCZA – Lilla POPOVICS – Hanna SZEMZŐ, Large housing estates in Hungary: overview of developments and problems in Budapest and Nyíregyháza, Utrecht 2003 (= RESTATE report 2c. Utrecht: Faculty of Geosciences, Utrecht University); L. SÝKORA, New Socio-spatial Formations (jako pozn. 19); A. KÁHRİK – T. TAMMARU, Soviet Prefabricated Panel Housing Estates (jako pozn. 3).

³¹ L. SÝKORA, New Socio-spatial Formations (jako pozn. 19); K. GORCZYCA, The Social Transformation (jako pozn. 21).

zastoupeny častěji.³² Na druhé straně jsou příklady sídlišť s nízkým socio-ekonomickým statusem pravděpodobně zastoupeny v menším počtu.

Sociální status obyvatel je hodnocen především na základě analýzy vzdělanostní struktury obyvatelstva zjištěné ve *Sčítání lidu, domů a bytů* v letech 1970, 1980, 1991 a 2011. Úroveň vzdělanosti je obecně považována za dobrý indikátor socio-ekonomického statusu, který relativně úzce souvisí s dalšími jeho ukazateli. V místech, kde hodnotíme vývoj vzdělanostní úrovně obyvatel sídlišť, srovnáváme současný stav (definovaný rokem 2011) se stavem v době konání prvního *Sčítání lidu, domů a bytů* po dokončení bytových domů (tj. 1970, 1980 nebo 1991).

Kromě podílů skupin s určitým dosaženým stupněm vzdělání (základní, středoškolské s maturitou, středoškolské bez maturity a vysokoškolské) mezi obyvateli starších 15 let využíváme v analýze souhrnný ukazatel průměrného počtu let školní docházky. Ten je definován jako počet let, který průměrný obyvatel dané územní jednotky strávil studiem souhrnně v různých fázích vzdělávání (jednotlivým stupňům vzdělávání jsou přitom přiřazovány oficiální doby trvání jejich studia). Popisujeme buď absolutní hodnoty tohoto indikátoru, nebo používáme jeho relativizaci v podobě lokalizačního kvocientu. Lokalizační kvocient dává do poměru průměrný počet let školní docházky v daném sídlišti a v územně vyšší jednotce. Jako referenční jednotky byla použita jednak města, ve kterých se sídliště nacházejí, a dále města s více než 10 tisíci obyvateli. Využití obyvatel měst (a nikoliv obyvatel Česka) jako referenční populace vychází z faktu, že lidé žijící ve městech obecně dosahují vyšší úrovně vzdělání ve srovnání s obyvateli venkovských oblastí. Pro posouzení vztahu dosaženého vzdělání s jinými socio-ekonomickými ukazateli jsme použili Pearsonův koeficient korelace.

Data za geograficky dostatečně podrobné územní jednotky, která jsou pro sledování proměny struktury obyvatel jednotlivých sídlišť potřebná, jsou pro *Sčítání lidu, domů a bytů* dostupná na úrovni základních sídelních jednotek. Nezbytnost vysoké podrobnosti geografických jednotek je daná faktem, že území sídlišť se totiž jen velmi málo často shoduje s vymezením větších jednotek, jako je například katastr nebo městská část. Základní sídelní jednotky představují oblasti s relativně jednotným charakterem území. V průběhu hodnocených let však docházelo v mnoha případech ke změně vymezení těchto území nebo k výraznější proměně charakteru zástavby. Přestože na toto byl při práci s daty dáván obzvlášť velký zřetel,³³ v případech některých sídlišť vypovídají údaje částečně i o obyvatelích žijících v jiném typu zástavby. Týká se to

³² K periodizaci blíže Martina FLEKAČOVÁ, Beautiful Boxes or Technocratic Grey? Towards a Periodic Definition of Czech Housing Estates Using the Example of Prague, *Czech and Slovak Journal of Humanities* 4, 2014, s. 168–182.

³³ Některá sídliště, která byla v rámci projektu studována, nebyla právě z důvodu jejich nedoznačného vymezení ve všech sledovaných časových obdobích do analýzy struktury obyvatelstva zařazena.

například sídlišť Sítná v Kladně a Jihozápadní Město a Nový Barrandov v Praze, kde docházelo v pozdějších obdobích k výstavbě nových bytových domů.

Charakteristika souboru vybraných sídlišť. Přestože obecně mluvíme o socialistických sídlišťích, je nutné v úvodu poznamenat, že jde o velmi rozmanitý soubor obytných celků, které byly stavěny v průběhu téměř padesáti let, během nichž se měnily nejen stavební postupy, architektura jednotlivých domů a urbanistické koncepce, ale také priority ekonomické, sídelní a bytové politiky socialistického státu. To mělo přirozeně dopad na lokalizaci, velikost, charakter a kvalitu jednotlivých budovaných sídlišť.

Nejstaršími sídlišti v našem výběru (a v Česku obecně) jsou pražská Solidarita nebo litvínovský Koldům, která byla vystavěna bezprostředně po druhé světové válce na konci 40. let 20. století. Až v prvních letech po sametové revoluci byla přitom dokončena např. sídliště tvořící Jihozápadní Město v Praze. Nejvíce sídlišťních celků v našem výběru bylo postaveno zhruba v období 60. let (např. kladenská Sítná nebo teplický Šanov). Vzhledem k tomu, že jde spíše o populačně menší celky a k zintenzívnění bytové výstavby došlo především v průběhu 70. a částečně také 80. let, bydlí většina obyvatel právě v těchto novějších obytných celcích (např. pražské Jižní Město, brněnské Bohunice, plzeňský Lochotín). Rozpětí populační velikosti hodnocených sídlišťních celků je přitom velmi výrazné: od jednotek tisíc v případě olomoucké Norské nebo libereckých Ruprechtic až po několik desetitisíců (např. pražská sídliště Jižní a Jihozápadní Město).

Diferenciace vzdělanostní struktury sídlišť v Česku

Analytickou část příspěvku otevíráme představením současné diferenciaci vzdělanostní úrovně obyvatel sledovaných sídlišťních celků nacházejících se v různých městech Česka. Sledujeme proto pozici obytného celku mezi čtvrtěmi měst s více než 10 000 obyvateli, a to pomocí lokalizačního kvocientu průměrného počtu let školní docházky. Z grafu (obr. č. 1) je zřejmé, že pozice sídlišť v rámci českých měst je velmi různorodá. Zjednodušeně můžeme říci, že třetina sídlišť vykazuje podprůměrnou úroveň vzdělanosti, třetina se jich pohybuje v průměrných hodnotách a v poslední třetině obytných celků žijí nadprůměrně vzdělaní lidé.

Sídliště jsou tedy velmi heterogenním souborem městských čtvrtí. Na jedné straně existují obytné celky jako pražská sídliště Solidarita a Nový Barrandov, v nichž téměř 30 % obyvatel starších 15 let dosáhlo vysokoškolského vzdělání. Na straně druhé na jiných sídlišťích bydlí populace vykazující velmi nízkou vzdělanostní úroveň. Zde mluvíme například o karvinském Ráji nebo mostecké Podžatecké s pouhými 7 procenty vysokoškolsky vzdělaných obyvatel (průměr za česká města je přitom 17 %).

Obr. č. 1. Diferenciace vzdělanostní úrovně obyvatelstva sledovaných sídlišť a měst: průměrný počet let školní docházky a lokalizační kvocient v roce 2011. – Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 2011. – Pozn.: Uveden je lokalizační kvocient průměrného počtu let školní docházky, který je porovnáván s průměrnou hodnotou za česká města s více než 10 tisíci obyvateli (12,5 let). Minimální hodnoty: 11,5 let (sídliště) a 11,4 let (města). Maximální hodnoty: 12,4 let (sídliště) a 13,3 let (města).

Jak si tuto **poměrně výraznou diferenciaci** můžeme vysvětlit? Obecně lze říci, že vzdělanostní úroveň obyvatel sídlišť je silně ovlivněna socio-ekonomickou situací daného města. Jak je zřejmé z grafů na obr. č. 2, v případě, když populace města vykazuje vysokou úroveň vzdělanosti, je pravděpodobné, že i obyvatelstvo sídliště bude více vzdělané. Vliv má dlouhodobý i současný vývoj ekonomiky města, atraktivita města a celková pozice města v systému osídlení Česka. Vidíme proto silnou spojitost mezi vzdělanostní úrovní obyvatel sídlišť a podílem ekonomicky aktivních zaměstnaných v sekundéru a terciéru nebo podílem nezaměstnaných (obr. č. 2). Tyto souvislosti potvrzují i vysoké hodnoty Pearsonova koeficientu korelace.

Obecně lze říci, že sídliště ve městech v minulosti orientovaných na těžbu a těžký průmysl, s jejichž ukončením se v transformačním období hůře vyrovnávají, častěji vykazují horší úroveň vzdělanosti obyvatel. Naopak vzdělanost obyvatel obytných celků je častěji vyšší ve městech, jejichž ekonomika je v současnosti založena na odvětví progresivního terciéru a kvartéru (vědy).

Vývoj vzdělanostní úrovně sídlišť v porovnání s populací českých měst. Úvodní analýza naznačila velkou míru heterogenity námi sledovaného souboru sídlištních celků. V druhém kroku však považujeme za velmi důležité zasadit toto zjištění do kontextu dlouhodobého vývoje těchto čtvrtí i měst samotných. Krátce po jejich dostavbě totiž sídliště patřila většinou ke čtvrtím s vyšší úrovní socio-ekonomického statusu, protože se do nových bytů stěhovali mladší obyvatelé obecně vykazující vyšší úroveň

Obr. č. 2. Vztah mezi průměrným počtem let školní docházky populace sídlišť a průměrným počtem let školní docházky v daném městě (nahore) a podílem nezaměstnaných (dole) v roce 2011. – Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 2011; P. ŠPAČKOVÁ – L. POSPÍŠILOVÁ, Housing estates (jako pozn. 15). – Pozn.: Pearsonův koeficient korelace je 0,86 v případě počtu let školní docházky v daném městě a -0,72 v případě podílu nezaměstnaných.

vzdělanosti.³⁴ Vzhledem k tomu, že minimálně část sídlišť je v současnosti podprůměrně vzdělaných, je pravděpodobné, že v nich dochází ke zhoršování situace a propadu jejich pozice na trhu s bydlením. Pro jak velkou část obytných celků tento předpoklad platí? A jak je tato proměna relativní pozice rychlá?

V první řadě je nutné upozornit na to, že ve všech sledovaných českých sídlišťích (až na jednu výjimku) dochází ke zlepšení absolutní vzdělanostní úrovně. V návaznosti na celospolečenský vývoj v posledních desetiletích došlo mezi lety 1970 a 2011 v námi sledovaných sídlišťích k výraznému nárůstu podílu obyvatel s vysokoškolským diplomem a středoškolským vzděláním ukončeným maturitní zkouškou (z 6 % na 17 %, resp. z 21 % na 37 % – srov. obr. č. 3).³⁵ Na druhé straně se podíl obyvatel s pouze základním vzděláním snížil ze 42 % v roce 1970 na pouhých 16 % v roce 2011. Proměnu vzdělanosti v Česku i námi sledovaných sídlišťích tak lze označit za velmi dynamickou.

Obr. č. 3. Vývoj vzdělanostní struktury obyvatel sledovaných sídlišť, měst s více než 10 tisíci obyvateli a Česka mezi lety 1970 a 2011. – Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 1970, 1991, 2011.

Z tohoto důvodu je vhodné spíše než absolutní proměnu vzdělanostní struktury obyvatel sledovat, jak se mění pozice daného obytného celku mezi ostatními čtvrtěmi českých měst s více než 10 000 obyvateli. Ptáme se tedy, zda dochází ke zlepšování vzdělanostních poměrů stejným tempem jako v případě ostatních městských čtvrtí. Konkrétně pak sledujeme, jak se mění hodnota lokalizačního kvocientu průměrného

---

³⁴ J. MUSIL, Lidé (jako pozn. 2); Petra ŠPAČKOVÁ – Jiří NEMEŠKAL, Vzdělanost v Praze. Specializovaná mapa, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015.

³⁵ Petra ŠPAČKOVÁ – Zuzana KOPECKÁ, Sociální status, in: Historický atlas obyvatelstva českých zemí, red. M. Ouředníček – J. Jíchová – L. Pospíšilová, Praha 2016, s. 90–99.

počtu let školní docházky od doby konání prvního *Sčítání lidu, domů a bytů* po dokončení sídliště až po současnost (resp. rok 2011).

Jak je zřejmé z obr. č. 4, ve většině případů dochází k méně či více výraznému zhoršování pozice sídlišť mezi městskými čtvrtěmi. To se týká téměř tří čtvrtin obytných celků. Nejhorší dynamiku vykazují teplický Šanov, karlovarský Růžový vrch, jihlavské Březinovy sady nebo českobudějovické sídliště Máj (kde došlo dokonce mezi lety 1991 a 2011 ke zhoršení absolutní vzdělanostní úrovně populace). V případě zhruba 13 % celků se pak vzdělanostní struktura zlepšuje ve stejném tempu, jako je tomu v případě českých měst.

Oproti obecným předpokladům však existuje i úzká skupina obytných celků, ve kterých dochází k mírně rychlejšímu nárůstu úrovně vzdělanosti. Jedná se jednak o sídliště v ekonomicky silných městech, a to zejména v jejich atraktivních částech v těsném sousedství tradičních městských čtvrtí z předválečného období (např. pražská Solidarita, Pankrác – Olbrachtova a Invalidovna nebo královehradecká Labská Kotlina I). Řadí se sem ovšem překvapivě i sídliště s původně (i stále) poměrně nízkou úrovní vzdělanosti (kladenský Rozdělov, litvínovské Stalinovky, I. obvod ostravské Poruby). Tato sídliště byla postavena zpravidla v průběhu 50. let a je zřejmé, že zde dochází k postupné generační výměně obyvatel a stěhují se sem mladší (a relativně) vzdělanější lidé.

Obr. č. 4. Proměna pozice sledovaných sídlišť a měst z hlediska úrovně vzdělanosti v rámci všech českých měst od doby jejich dokončení do současnosti. – Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 1970, 1980, 1991, 2011. – Pozn.: Lokalizační kvocient sídlišť a měst je vztažen k průměrné hodnotě za všechna města s více než 10 000 obyvateli. V případě měst je sledováno období mezi lety 1970–2011. Minimální hodnoty: -11,6 % (sídliště) a -4,9 % (města). Maximální hodnoty: 2 % (sídliště) a 2,5 % (města).

Zajímavé přitom je, že přestože v případě jednotlivých celků sledujeme různě dlouhá období – hodnotíme změnu stavu od doby dokončení sídliště, někdy tedy čtyřicet, jindy pouze dvacet let – nemá tento fakt obecně pro vývoj pozice sídliště větší význam. Hypotézy, že u mladších sídlišť by změny nemusely být (prozatím) tak výrazné na straně jedné a dříve dokončená sídliště prošla výraznějším zhoršením své relativní pozice na straně druhé, totiž neplatí. Ukazuje se, že větší roli než je stáří sídliště hrají jiné faktory. V první řadě jde o nerovnoměrný vývoj socio-ekonomické situace ve městech, ve kterých se obytné celky nacházejí (různá atraktivita měst (nejen pro mladé obyvatele). V případě některých (typicky nejstarších) sídlišť pak postupně dochází k výraznější obměně obyvatel sídlišť a stěhuje se do nich mladší obyvatelstvo s vyšší úrovní vzdělanosti (viz např. ostravská Poruba nebo pražská Solidarita).

Je však nutné si uvědomit, že vzdělanostní úroveň jednotlivých měst se obdobně mění s různou dynamikou a sídliště se tak mohou propadat v daných městech méně nebo více výrazně, než je patrné z obr. č. 4. Příkladem může být vývoj v Praze: ve srovnání s pražským průměrem došlo k výraznějšímu oslabení pozice sídliště na Jižním Městě a v Ďáblicích než zaznamenáváme v případě porovnání jejich vývoje s českými městy jako celkem. Na tomto omezeném prostoru se však podrobnému srovnání vývoje pozice sídlišť v rámci svých měst nemůžeme systematicky věnovat a pro označení hlavních vývojových trendů považujeme naši analýzu za dostatečnou.

Diferenciace sídlišť podle pozice mezi ostatními čtvrtěmi města. Následující text se nicméně zaměřuje alespoň na analýzu současné pozice sídlišť v rámci svých měst. Naším cílem je ukázat, která z nich patří ke čtvrtím socio-ekonomicky relativně slabších nebo silnějších obyvatel v lokálním kontextu. Velká část – dvě pětiny – sledovaných sídlišť se přitom řadí k průměrným čtvrtím ve svých městech (odpovídající lokalizační kvocient průměrného počtu let školní docházky se pohybuje mezi 99 a 101 %). Toto zjištění ostatně velmi dobře odpovídá vysoké hodnotě Pearsonova koeficientu korelace mezi vzdělanostní úrovní sídliště a města (srov. obr. č. 2). V následujícím textu věnujeme pozornost obytným celkům, které se nacházejí v nad- a podprůměrné pozici z hlediska socio-ekonomické struktury populace, která v nich žije (srov. obr. č. 5).

V první řadě uvažujeme skupinu sídlišť s (velmi) dobrým postavením v daném městě, do které patří přibližně 32 % námi sledovaných celků. Většina těchto celků vykazuje rovněž vysokou úroveň vzdělanosti ve srovnání s průměrem českých měst. Téměř všechny se nacházejí v Praze nebo ekonomicky silných regionálních centrech. Výjimkou je pouze sídliště Jindřiška v Ostravě, které těží z velmi dobré polohy v blízkosti historického centra a je tak schopno přilákat mladší a vzdělanější obyvatele v porovnání s ostatními čtvrtěmi ve městě. I v dalších případech pak jde o jedny z prvních sídlišť postavených v daných městech (zpravidla v období do 60. let) ve velmi žádaných lokalitách v blízkosti městských center, která vykazují vysokou kvalitu městského a architektonického řešení. Jsou tak často vnímána jako dobré adresy pro bydlení (kromě Jindřišky také například Solidarita v Praze, Lesná v Brně, Labská Kotlina I v Hradci Králové nebo Stalinovky v Litvínově).

Další sídliště vykazující dobrou pozici v rámci svých měst pocházejí naopak z konce socialistického období (80. a 90. léta; např. Jižní Svahy II ve Zlíně nebo Nový Barrandov v Praze). Tyto celky si zachovávají s ohledem na jejich relativně nedávnou dostavbu (podpořenou další bytovou výstavbou z postsocialistického období v případě Nového Barrandova) poměrně mladou populační strukturu a z toho vyplývající i relativně lepší vzdělanostní strukturu obyvatel.

Málo početná část sídlišť tvořících dobré adresy ve svých městech pak vykazuje v kontextu českých měst relativně horší vzdělanostní úroveň obyvatelstva. Jedná se o vybrané celky charakteristické vysokou architektonickou a urbanistickou kvalitou, které se často nacházejí ve městech potýkajících se s ekonomickými problémy. Zde tato sídliště představují pro osoby s vyšším vzděláním atraktivní volbu pro bydlení, a to i ve srovnání s ostatními čtvrtěmi postavenými v předválečném i porevolučním období (např. Koldům v Litvínově, Sítná v Kladně). Nicméně je třeba dodat, že panelová sídliště tvoří v těchto městech značnou část bytového fondu a čtvrtí, které by nabízely atraktivní bydlení, není mnoho.

Diferenciace českých panelových sídlišť z hlediska vzdělanosti jejich obyvatel

Typ sídlišť dle počtu let školní docházky	Počet sídlišť	Počet obyvatel		Podíl obyvatel se základním vzděláním		Podíl vysokoškolsky vzdělaných		Podíl zaměstnaných v terciéru		Podíl nezaměstnaných
		1991	2011	1991	2011	1991	2011	1991	2011	2011
Výrazně podprůměrný	8	96 tis.	84 tis.	37 %	24 %	5 %	9 %	39 %	58%	14 %
Spíše podprůměrný	17	156 tis.	129 tis.	31 %	18 %	7 %	12 %	45 %	64 %	10 %
Průměrný	12	122 tis.	105 tis.	24 %	15 %	12 %	16 %	52 %	65 %	8 %
Spíše nadprůměrný	12	188 tis.	159 tis.	22 %	12 %	15 %	21 %	59 %	75 %	8 %
Výrazně nadprůměrný	11	108 tis.	125 tis.	20 %	12 %	18 %	26 %	65 %	81 %	7 %

Obř. č. 5. Průměrný počet let školní docházky a vývoj vzdělanosti a ekonomické struktury obyvatel ve sledovaných sídlištech a jejich městech. – Zdroj: Sčítání lidu, domů a bytů 1991, 2011; P. ŠPAČKOVÁ – L. POSPÍŠILOVÁ, Housing estates (jako pozn. 15). – Města: PHA Praha, KD Kladno, KH Kutná Hora, PB Příbram, CB České Budějovice, PL Plzeň, KI Karviná, KT Klatovy, KV Karlovy Vary, OV Ostrov, LTV Litvínov, MO Most, TP Teplice, CV Chomutov, UL Ústí nad Labem, LI Liberec, JN Jablonec nad Nisou, HK Hradec Králové, PU Pardubice, BR Brno, JI Jihlava, OC Olomouc, ZR Žďár nad Sázavou, PR Přerov, OV Ostrava, HV Havířov, KI Karviná, ZL Zlín, OT Otrokovice. – Sídlíště: 1 Solidarita, 2 Invalidovna, 3 Pankrác-Olbachtova, 4 Ďáblice, 5 Jižní Město I, 6 Jižní Město II, 7 Jihozápadní město, 8 Nový Barandov, 9 Sítná, 10 Rozdělov, 11 Kročehlavy, 12 U Tylova divadla, 13 Březové Hory, 14 Na Pražské a Vofříškův Dvůr, 15 Máj, 16 Vltava, 17 Slovany, 18 Bory, 19 Lochotín, 20 U Pošty a Rybníčky, 21 Tuhnice, 22 Růžový Vrch, 23 Nový Ostrov, 24 Koldům, 25 Stalinovky, 26 Podžatecká, 27 Šanov, 28 Březenecká, 29 Severní Terasa, 30 Králův Háj, 31 Aloisina výšina, 32 Ruprechtice, 33 Měno, 34 Labská kotlina, 35 Labská kotlina II, 36 Slezské předměstí, 37 Moravské předměstí, 38 Dukla, 39 Polabiny, 40 Juliánov, 41 Lesná, 42 Bohunice a Starý Lískovec, 43 Vinohrady, 44 Sídlíště I, 45 Sídlíště II, 46 Březinovy sady, 47 Sídlíště F, 48 Stalingrad, 49 Lazce, 50 Norská, 51 Šifava, 52 První obvod, 53 Jindřiška, 54 Zábřeh, 55 Podleší, 56 Ráj, 57 Obceiny, 58 Jižní Svahy I, 59 Jižní Svahy II, 60 Trávníky.

V druhé řadě představujeme sídlíště, která mají relativně horší pozici v daném městě z hlediska socio-ekonomické struktury obyvatel (celkem 28 % celků). První podskupinou jsou obytné soubory vykazující nadprůměrnou úroveň vzdělanosti v kontextu všech českých měst: ty se nacházejí výhradně v Praze a Brně, tj. dvou největších českých městech s nejsilnějšími ekonomikami. Jejich horší postavení v rámci měst je

způsobeno starší věkovou strukturou jejich obyvatel (např. Pankrác-Olbrachtova, Ďáblice), méně atraktivní polohou v rámci města a v některých případech též nižší architektonickou a urbanistickou kvalitou (to se typicky týká sídlišť postavených v 70. letech; např. Bohunice a Starý Lískovec v Brně a Jižní Město I v Praze).

Druhou a větší podskupinu tvoří sídliště s podprůměrnou úrovní vzdělanosti i na národní úrovni. Ve struktuře jejich populace se často silně odrážejí negativní dopady restrukturalizace ekonomiky, a to zejména v případě sídlišť, která byla postavena speciálně pro pracovníky podniků v oblasti těžkého průmyslu a těžby uhlí a uranu. V některých celcích totiž stále žije značná část původních obyvatel. Jedná se například o Březové hory v Příbrami, které byly postaveny pro zaměstnance (již dlouhou dobu neprovozovaných) místních uranových dolů. Mnoho sídlišť z této podskupiny rovněž představuje nejméně atraktivní části trhu s bydlením ve svých městech, a to pro jejich nižší architektonickou a urbanistickou kvalitu a/nebo větší vzdálenost od centra města (např. Zábřeh v Ostravě).

Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo popsat socio-ekonomickou strukturu obyvatel šedesáti vybraných sídlišť v Česku, a to jak diferenciací celého souboru, tak postavení jednotlivých sídlišť v rámci měst, ve kterých se nacházejí. Naše analýza dosaženého vzdělání obyvatelstva ukázala, že česká sídliště představují velmi heterogenní soubor městských čtvrtí. Příčinu je možné spatřovat zejména v diferencovaném vývoji městských a regionálních ekonomik: sídliště s vyšším socio-ekonomickým statusem se častěji nacházejí ve velkých a hospodářsky úspěšných městských centrech, ve městech potýkajících se s problémy spojenými s periferní polohou nebo ekonomickou restrukturalizací bychom naproti tomu našli obytné celky se socio-ekonomickým statusem nižším. Podobnou situaci lze sledovat i v dalších postsocialistických zemích, jak blíže popisují např. Anneli Kährrik a Tiit Tammaru v rámci svého studia estonských sídlišť.³⁶

Navzdory této heterogenitě současného socio-ekonomického statusu obyvatel lze o naprosté většině sledovaných celků říci, že se jejich postavení v rámci všech městských čtvrtí v Česku zhoršuje. Ačkoli se vzdělanostní úroveň stále zvyšuje (dochází k růstu podílu obyvatel s vyšším vzděláním), je tento proces pomalejší, než v případě obyvatel českých měst jako celku. Zejména v případě některých sídlišť se hrozba rostoucí koncentrace sociálně slabšího obyvatelstva tak stává stále reálnější. Nicméně zatím je pozice sídlištních celků ve městech relativně dobrá. Větší část obytných celků můžeme zařadit mezi průměrné čtvrti, přibližně čtvrtina vykazuje nižší socio-ekonomický status nežli průměr města a ve zbývajících třetině naopak žije obyvatelstvo s vyšším socio-ekonomickým statusem.

---

³⁶ A. KÄHRRIK – T. TAMMARU, *Soviet Prefabricated Panel Housing Estates* (jako pozn. 3).

Na tomto místě je však třeba zdůraznit, že i když tato zjištění potvrzují hypotézu o současné významné diferenciaci českých sídlišť z hlediska jejich socio-ekonomického statusu, konkrétní podíly sídlišť nacházejících se v jednotlivých kategoriích (např. s nad- nebo podprůměrnou úrovní vzdělanosti) platí jen pro náš výběr. Jsme si vědomy jeho metodických omezení. Jak již bylo naznačeno, velmi pravděpodobně jsou v něm sídliště vykazující nadprůměrný socio-ekonomický status nadreprezentována. Ve vybraném souboru naopak nejsou zastoupena sídliště s výrazně nízkým socio-ekonomickým statutem, jejichž obyvatelé se potýkají s četnými sociálními problémy (např. mostecký Chanov).

Závěrem můžeme konstatovat, že ačkoli postupně dochází ke snižování socio-ekonomického statusu obyvatel sídlišť v Česku, tento jev není navzdory obavám některých autorů doprovázen plošnou sociální degradací spojenou se zhoršováním obytného prostředí. Zjištěné výsledky spíše naznačují, že se sídliště stala „normálními“ městskými čtvrtěmi, vykazujícími určitou diferenciaci charakteristik obyvatel, jak ostatně již před třiceti lety předpovídal Jiří Musil.³⁷

Petra Špačková – Lucie Pospíšilová **Differentiation of Czech housing estates in terms of the education structure: current status and long-term development**

Over the last seventy years, the socialist housing estates have undergone a significant shift of their position in the urban housing markets. Being perceived as a good housing option and attracting young and more educated population in the socialist era, the development in the post-socialist period was somewhat different. With the expansion of suburban areas and revitalization of inner cities, they gradually started to lose their privileged position in urban regions.

The paper aims to show the differentiation of the socio-economic status of sixty selected housing estates in 28 cities located in Czechia on the example of the educational level of the population. We focus both on the differentiation of the housing estates and on the comparison of their position within the Czech cities.

Our analyses of population educational structure show that Czech housing estates represent a very heterogeneous set of urban neighbourhoods. The reason can be spotted in particular in the differentiated development of urban and regional economies: housing estates with a higher socio-economic status are more often found in large and economically successful urban centres. In cities facing problems with peripheral location or economic restructuring, on the other hand, we find housing estates with lower socio-economic status.

Despite this heterogeneity of the current socio-economic status of the population, the position of most housing estates in comparison with other urban neighbourhoods in

---

³⁷ J. MUSIL, Lidé (jako pozn. 2).

Czechia has deteriorated. Although the absolute educational attainment has generally been increasing, this process is slower when compared to the population of the Czech cities as a whole. Particularly in some housing estates, the threat of increasing concentration of the socially weaker population is becoming more and more realistic. Nevertheless, for the time being, the position of housing estates in Czech cities is relatively good.

RECENZE A ZPRÁVY

František MUSIL, *Neznámé zámky Moravy a Slezska*, b. m., Šmíra-Print, s. r. o. 2015, 632 s. ISBN 978-80-87427-97-2.

Zatímco základní kastelologické dílo pro Čechy vznikalo již v období od 80. let 19. století do poloviny 20. let 20. století, kdy postupně vycházely jednotlivé svazky monumentálních *Hradů, zámků a tvrzí Království českého* Augusta Sedláčka, na Moravě byla situace složitější a děl zásadní povahy se badatelská veřejnost dočkala až v posledních desetiletích. Průkopnické práce na Moravě představují topografické publikace Franze Schwoye a Gregora Wolného, o století později spatřil světlo světa historický místopis Ladislava Hosáka. Ovšem scházela speciální kastelologická literatura, ať už archeologicky či uměnovědně zaměřená. První soubornější práci o nejvýznamnějších moravských hradech a zámcích, poplatnou romantické době, zveřejnil Franz Alexandr Heber. První pokus vyrovnat se Sedláčkovi přinesla dvacátá léta 20. století, kdy Viktor Pinkava sestavil přehled hradů, zámků a tvrzí Olomouckého kraje. Ve 30. letech v moravské kastelologii zanechal stopu Herbert Weinelt; plánoval s užitím moderních metod výzkum šlechtických sídel. Výzkumy byly do jisté míry znehodnoceny nacionalistickým přístupem autora, sám ambiciózní projekt byl zhacen druhou světovou válkou. Na edicích písemných pramenů byl postaven soupis 780 moravských a slezských hradek od Vladimíra Nekudy a Josefa Ungra. Naději pro moravské badatele představoval projekt nakladatelství Svoboda, který měl nahradit dílo Sedláčkovo a současně pokrýt celé území Čech a Moravy. Tzv. „Nový Sedláček“ ovšem nesplnil očekávání, příčinou bylo zejména vyloučné využití písemných pramenů na úkor jiných pramenů, zejména kartografických či ikonografických, a v mnoha případech též absence terénního výzkumu. K výrazné změně došlo v 90. letech 20. století, kdy vznikly *Plačkovy Hradý a zámky na Moravě a ve Slezsku a Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hradek a tvrzí*, pro Slezsko *Hradý České Slezska* Pavla Kouřila, Dalibora Prixe a Martina Wihody.

Naznačená východiska skýtala Františkovi Musilovi příležitost zpracovat moravské a slezské zámky regionálního významu. Autor upustil od hesel věnovaných zámkům, které již popsal Miroslav Plaček ve svých dvou uvedených publikacích; novou knihu pojímá jako doplněk k nim. Jak autor vysvětluje, roli sehrály i etické důvo-

dy, nechtěl přebírat údaje, které byly výsledkem náročné heuristické práce jiného badatele. Pro potřebu uživatele podává výčet několika desítek objektů popsaných Plačkem a nezahrnutých do *Neznámých zámek Moravy a Slezska* (s. 14). Výjimku autor učinil u několika budov, jejichž celkový stav se dnes liší od Plačkova popisu, a v případech, kdy je Plačkův popis zaměřen čistě na starší období a opomenuto či jen stručně zmíněno je období zámecké.

V úvodu F. Musil představuje různé definice zámku. Specifickou je definice zámku odkazující na právní postavení majitele nemovitosti (alod zapsaný v deskách zemských s právem účasti na zemském sněmu). V případě zámku se kastelologie těsně dotýká dějin umění; jak autor upozorňuje, v předkládané publikaci se jedná ve většině případů o stavby, které nemají větší význam pro studium uměleckých slohů a také nebyly předmětem rozsáhlejších výzkumů historiků umění. Výjimku tvoří skupina budov postavených v klasicistním slohu. Autor se snaží vyrovnat s pojmem „tvrz“, který byl ještě v 16. století užíván jako označení pro sídla nižší šlechty. Mezi zámky v knize řadí i objekty, které byly součástí panství a sloužily jen jako dočasné obydlí šlechtického majitele (lovecké zámky, letohrádky), zámky, které vznikly přestavbou původního a zaniklého kláštera, či hospodářské dvory sloužící jako síla správy dvorce s místnostmi vymezenými pro přechodný pobyt šlechtického majitele. Za mezník F. Musil zvolil vznik Československa, kdy byly zrušeny šlechtické výsady, objekty vzniklé po roce 1918 bez návaznosti na starší stavbu již do publikace nezahrnuje. Jako vily autor pojímá též honosná sídla bohatých měšťanů a nenobilitovaných podnikatelů z druhé poloviny 19. století a do knihy je nezařazuje. Nicméně učinil několik výjimek, které zahrnul do Exkursu II.

V heslech se autor snažil naznačit případný původ sídla ve středověku, dobu, kdy se proměňovalo v zámek, a hlavní stavební úpravy, kterými při této změně a v následujících staletích prošlo. Poskytuje informaci o tom, k jakému účelu stavba slouží v současnosti (stav k letům 2013–2014). U každého hesla připojuje popis objektu, lokalizaci v místě, popisné číslo, naznačuje stav, v němž se dnes nachází. V Exkursu I autor popisuje zámky, které zanikly, a nebyla jim věnována pozornost v jiných publikacích. Hesla doprovází obrazová dokumentace složená z černobílých fotografií objektů, místy z map (často se jedná o mapy stabilního katastru), plánů, obrazů a kreseb. Na konci hesel uživatel nalezne odkazy na použitou literaturu nebo na archivní prameny.

Na konci knihy je připojeno německé resumé, abecední soupis německých názvů lokalit s českými ekvivalenty a abecední soupis českých názvů s německými ekvivalenty, přehled použitých pramenů, soupis použité literatury a použitých zkratek. Na přední předsádce čtenář nalezne mapu Moravy s vyznačením popisovaných lokalit.

Monumentální dílo, výsledek minuciózní práce spojující archivní výzkum, studium literatury i fyzické ohledání místa, zaplňuje mezeru v dosavadních výzkumech zámeckých objektů a přináší přehledné shrnutí údajů o méně významných zámeckých objektech. Dosud vydané práce Miroslava Plačka a Františka Musila tak poskytují

informace o téměř všech zámeckých stavbách, které na Moravě a ve Slezsku existovaly do konce druhé světové války. Zpracovat je možno ještě tvrze doložené písemnými prameny, ovšem bez jakýchkoliv hmotných dokladů existence.

Pavel Otmar Kraft

Marián ŽABENSKÝ, Bojnice. Krajina – člověk – kultura, Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2016, 260 s. ISBN 978-80-558-1034-8.

Posledné roky priniesli v regiónoch Slovenska zvýšený záujem obcí o spracovanie moderných obecných monografií. Reprezentatívnymi publikáciami tohto druhu sa dnes pýšia už aj viaceré obce v regióne horná Nitra, vrátane niektorých jej okrajových vidieckych sídel. Kultúrna verejnosť si preto, pochopiteľne, čoraz väčšmi všima absenciu novodobej monografie mesta Bojnice ako dlhodobého centra turistického ruchu v oblasti. V septembri 2016, pri príležitosti osláv 650. výročia udelenia mestských privilégii Bojniciam uhorským kráľom Ľudovítom I. Veľkým, sa záujemcovia dočkali cenného predavku v podobe novátorskej, odborno-populárnej publikácie z pera mladého historického geografa, bojnického rodáka a vysokoškolského pedagóga, zameriavajúceho

sa na náuku o krajine Slovenska, kultúrnu geografiu Slovenska a geografiu cestovného ruchu, PhDr. Mariána Žabenského, PhD.

Dielo vyšlo na autorovom pracovisku, na Katedre manažmentu kultúry a turizmu Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Vzniklo syntézou a doplnením výsledkov čiastkových historickogeografických výskumov autora, realizovaných v minulých rokoch a publikovaných vo vedeckých zborníkoch a časopisoch, medzi nimi aj v 2. čísle 39. ročníka periodika Historická geografie z roku 2013, v príspevku pod názvom Štúdium krajiny v kontexte historického vývoja a jeho prínos pre kulturológiu (na príklade mesta Bojnice). Ešte skôr mu k tejto téme, v 1. čísle 5. ročníka časopisu Kontexty kultúry a turizmu z roku 2012, vydávaného jeho domovskou katedrou, vyšla štúdia Historické krajinné štruktúry v kontexte kultúrno-krajinných vrstiev (na príklade Bojníc – časť Dubnica). V monografii Bojnice: krajina – ľud – kultura autor niektoré svoje predchádzajúce závery korigoval a rozšíril zahrnutím vedomostí nadobudnutých ďalším štúdiom historických dokumentov a dôsledného terénneho výskumu riešeného územia. Inovatívnosť práce spočíva v jej nebývalom historickogeografickom charaktere, s premietnutím historických dejov do premien podob

intravilánu i extravilánu mesta, rekonštruovaných pomocou doposiaľ málo známej metódy multitemporálnej analýzy transektov kultúrnokrajinných vrstiev. Metódou sa skúmajú premeny krajiny v čase na príklade vybraného výrezu územia mesta – transektu a využitia každej jeho časti vo zvolených okamihoch dejinného vývoja.

Jadro práce je členené do dvadsiatich piatich kapitol. V prvých dvoch autor stručne a výstižne vysvetľuje použitú metodiku a priestorové vymedzenie jej uplatnenia na území Bojníc. Nasleduje krátka kapitola ozrejmujúca názory na pôvod názvu mesta a šesť kapitol fyzickogeografického zamerania so štandardnými charakteristikami prírodného prostredia mesta od geomorfologických a geologických pomerov cez klímu, vodstvo, pôdu a biotu až po chránené objekty v krajine.

Nosnú časť práce predstavuje trinásť kapitol chronologicky približujúcich jednotlivé etapy dejinného vývoja Bojníc vrátane ich kedysi samostatnej časti Dubnica od doby kamennej až po súčasnosť. Všetky začínajú tradičným úvodom do historickej problematiky územia, na ktorý už nadväzujú historickogeografické podkapitoly s postupným opisom dobového stavu krajiny podľa vytýčených úsekov transektu, prehľadne znázorňovaného vo forme schémy. V práci nachádzame dva typy výrezov krajiny. Na jednej strane sú to transekty neskorších fáz vývoja, ktoré vznikli na základe analýzy mapových podkladov, a teda zobrazujú presný stav krajiny v danom období, a na druhej strane výrezy starších krajinných vrstiev, koncipované syntézou informácií z rôznych pramenných zdrojov – najmä archeologickej literatúry, urbáriálnych súpisov a obrazových diel. Výhodou uvedeného spôsobu prezentácie je jeho názornosť a možnosť porovnať využívanie konkrétneho miesta v chotári mesta v jednotlivých dejinných epochách. Komparáciu transektov čitateľovi uľahčuje farebné odlišenie tých krajinných prvkov, ktoré sú vo výreze v porovnaní s transektom, reprezentujúcim bezprostredne predchádzajúcu kultúrnokrajinnú vrstvu, nové. Nevyhnutnou nevýhodou použitej metódy je obmedzenie sledovania historického vývoja krajiny chotára mesta na vopred stanovené plochy výrezu. M. Žabenskému sa však podarilo vo zvolených transektoch obsiahnuť lokality zasiahnuté viacnásobnou antropogénnou premenou, ktoré v súhrne prezentujú všetky významnejšie historické krajinné štruktúry Bojníc, vrátane takmer všetkých zaniknutých špecifických foriem krajiny, akými boli hlavne vinohrady, šafranice a rybníky, v ďalších transektoch nahradené ovocným sadom, ornou pôdou, trvalým trávnyim porastom, lesom, zástavbou alebo kameňolomom. Mimo hodnotených výrezov zostali väčšinou najmenej variabilné plochy chotára, na ktorých sa napríklad po väčšinu histórie mesta rozprestierali polia či lesné porasty, ale na škodu vecí tiež rozlohou nezanedbateľné a dnes už nejestvujúce novoveké chmeľnice v rovinatej východnej časti chotára.

Na názornosti a vizuálno-informatívnej hodnote monografiu pridáva niekoľko originálnych digitálnych 3D modelov intravilánu mesta a jeho blízkeho okolia v prelomových obdobiach vývoja. Zrejme predovšetkým mladšiu generáciu potenciálnych čitateľov môže publikácia zaujať aj dynamicky pôsobiacimi autorskými fotografiami súčasnej podoby zaujímavých lokalít mesta, ktoré neraz zachytávajú aj figurantov.

Okrem tejto kategórie fotografického materiálu nechýbajú ani raritné dobové zábery na krajinu Bojníc, v mnohých prípadoch pochádzajúce z rodinného archívu autora.

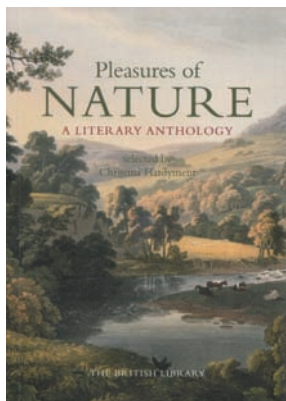
Popri dominantnom historickogeografickom prístupe autor v knihe nerezignoval ani na tradičnú prezentáciu dejín mesta, čím má dielo svoju nemalú hodnotu aj pre staršiu generáciu čitateľov, pri ktorých sa dá predpokladať, že by ich novátorské schémy transektov nemuseli oslovit'. V historickom úvode kapitol autor populárnym jazykom približuje fakty známe zo staršej odbornej literatúry, ale pridáva aj neznáme skutočnosti, vychádzajúce zo štúdia historiografiou doposiaľ málo využitých archívnych prameňov – najmä Knihy majetkovoprávných prevodov z rokov 1572 až 1817. Napriek vysloveným pozitívam sa predovšetkým týchto statí týkajú ojedinelé výhrady odbornej verejnosti i veci znalých nadšencov miestnej histórie. Zahŕňajú slabé využitie informačného potenciálu niektorých autorovi známych prameňov na čele s turzovským urbárom panstva Bojnice z roku 1614 a nevyváženosť hĺbky spracovania jednotlivých historických období, predovšetkým priveľmi stručné zhrnutie udalostí spoločensky turbulentnej prvej polovice 20. storočia. Niekoľko nie celkom presných zjednodušení prezentovaných javov (spojenie vzniku travertínových kôp s obdobiem treťohôr namiesto štvrtohôr, vysvetlenie vzniku Prievidzskej kotliny prepadnutím územia a vytvorením jamy a iné) a terminologických nepresností (označenie vrtu geotermálnej vody pojmom prameň, šeliem termínom dravce a iné) obsahujú aj kapitoly venované opisu prírodných pomerov mesta, čo pravdepodobne vyplýva zo snahy o populárnejší charakter výkladu. Na drobné nedostatky napokon upozorňuje tiež autor záveru monografie prof. Jaroslav Čukan, pričom však správne dodáva, že ide o zákonný dôsledok širokého tematického záberu monografie a chvályhodnú snahu autora o jeho adekvátne interdisciplinárne spracovanie.

Jadro práce dopĺňajú krátke kapitoly o významných osobnostiach narodených v Bojniciach a o histórii kinematografického využitia Bojnického zámku. Obomi kapitolami sa spolu s použitím prevažne populárneho jazyka dokazuje úsilie autora o oslovenie čo najširšej čitateľskej verejnosti a zastúpenie žiadanej novej komplexnej monografie mesta, reflektujúcej všetky oblasti života mesta.

Hoci hodnotenú knihu od M. Žabenského so štandardnou modernou monografiou ako výsledkom práce kolektívu odborníkov z rôznych vedných odborov celkom porovnávať nemožno, rozhodne je pre mestskú monografiu vynikajúcim základom. Aktuálne ju treba vysoko hodnotiť predovšetkým pre jej odborný prínos v oblasti environmentálnych dejín z faktografického, ale aj metodologického hľadiska, z ktorého je vhodným východiskom pre prípravu podobných publikácií nielen o Bojniciach a o regióne hornej Nitry.

Ján Vingárik

Christina HARDYMENT (ed.), Pleasures of Nature. A Literary Anthology, London, British Library 2016, 224 s. ISBN 9780712357685.

Publikace Christiny Hardyment *Pleasures of Nature. A Literary Anthology* z roku 2016 není ryze vědeckou rozpravou. Je však zajímavou, po odborné stránce kvalitní antologií literárních textů, poezie i prózy, reflektujících okouzlení přírodou spisovateli a básníky. Příroda, překvapující i strhující ve svém širokém záběru, je zde vnímána jako součást krajiny od středověku do téměř současnosti.

Christina Hardyment je britskou spisovatelkou a žurnalistkou. Vystudovala historii v Cambridgi, ale její práce se dotýká mnoha různých témat, historických, sociologických a literárních; v poslední době se zabývá mimo jiné dějinami každodennosti. Vztahem k přírodě jsou inspirovány také její knihy *Literary Trails, Writers in their Landscapes* (2000), *Pleasures of the Garden. A Literary Anthology* (2014) a *Writing the Thames: the Literature of the River* (2016). *Literary Trails* je rovněž soubor textů, zachycujících krajinu ve vybraných dílech Jane Austenové, Daphne du Maurier, Virginie Woolfové a dalších autorů. Zároveň je tato kniha průvodcem britskou krajinou s mapami a fotografiemi popisovaných míst. Jak sama autorka konstatovala, oblíbila si literární geografii (literary geography) – objevování krajinných scén, které inspirovaly klasické i moderní spisovatele. V současné době pracuje na knize *The Home as Hero*, souboru „portrétů“ zajímavých sídel, která hrála významnou roli v dílech světově proslulých spisovatelů (např. v románu Waverley Waltera Scotta). Spojuje tak dvě své životní lásky, literaturu a cestování.

Dílo Christiny Hardyment se dotýká historické geografie, jakkoliv, a to již bylo konstatováno, je nelze považovat za tradiční vědeckou historicko-geografickou publikaci. Zachycuje však skupinu dosud méně využívaných písemných historickogeografických pramenů, souvisejících s tematikou tzv. literárních krajín. Pojem literární krajina se pokusil definovat v českém vědeckém prostoru Martin Tomášek v práci *Krajiny tvořené slovy*,¹ pracoval přitom mimo jiné s myšlenkami Kurta-Heinze Webera, Pavla Šidáka či Richarda Změlíka. Z tohoto pohledu se literárně vědná reflexe krajiny věnuje konceptu krajiny a prostoru v literárních dílech, próze i poezii; nezkoumá ji však jako historickogeografický pramen.

Přesto lze o próze a poezii jako o prameni vnímání či odrazu krajín uvažovat. V literárních dílech, především v historických románech, vznikajících od konce

¹ Martin TOMÁŠEK, *Krajiny tvořené slovy. K topografii české literatury 19. století*, Praha – Ostrava 2016.

18. století, tvoří historické krajiny pozadí příběhů a osudů románových postav. Děje monumentálních historických fresek i komornějších literárních útvarů se odehrávají v místech, která jsou zčásti fiktivní, zčásti skutečná, podpořená více či méně pečlivým studiem dobové topografie. Prvotní je však historické dění a lehce nahozené obrazy krajiny se stopami reality tematiku podbarvují a dokreslují. Mnohdy byly v historických románech použity pouze neutrální popisy krajiny, sestavené z povšechných, časově neidentifikovatelných prvků; autor pak pracoval s vlastní fantazií, aniž by podobu dobové krajiny, v níž se děj odehrává, více konkretizoval, případně použil několik málo obecně známých topografických údajů. Vytvářel tak pocitové krajiny, které se identifikovaly s dobovým kontextem díla, aniž by obsahovaly zřetelnou vazbu na geografické prostředí. Mistrovství autorů spočívalo v nenásilném propojení děje s krajinami, které umocňovalo historickou fikci a romantické vnímání minulosti. Vidění historických krajiny očima spisovatelů tak může být pramenem, vypovídajícím o potřebě, způsobu a intenzitě transformace dobového prostoru do literárních děl.²

Kniha *Pleasures of Nature* je v podstatě jednoduchou edicí cca šedesáti poměrně krátkých literárních textů, odrážejících přírodu v jejích různých podobách. Christina Hardyment po krátkém úvodu rozdělila texty do několika skupin: Země, Vzduch, Oheň, Voda, Překvapení, Hluboké myšlenky (s mystérií) a Závěrečné slovo. K nejstarším textům patří např. ukázka z díla Bartholomea Anglica *De proprietatibus rerum* ze 13. století (edice z roku 1905), nazvaná „*The Rainbow*“ (Duha). Yorkshirskou krajinu vřesovišť reprezentuje Charlotte Brontëová v románu Jana Eyrová (1847); vybraný text nazvala Christina Hardyment „*Golden Desert*“ (Zlatá poušť).

Christina Hardyment texty, zařazené do antologie, hlouběji neanalyzuje (všechny texty jsou v angličtině, zčásti se tedy jedná o překlady, mimo jiné Hérakleita z Efesu nebo Leonarda da Vinciho). Předkládá však čtenáři k zamyšlení pohled na pojetí krajiny a jejich vnímání autory krásné literatury i poezie. Pro studium literárních pramenů historické geografie a jejich výpovědní hodnoty tak kniha může být v každém případě inspirativní. Texty provázejí půvabné ilustrace ze sbírek British Library, která je vydavatelem; např. k úryvku z Jany Eyrové je to reprodukce snímku *Top Within near Haworth* z roku 1977 známé umělkyně Fay Godwin, která zachycovala anglickou krajinu na černobílých fotografiích.

Eva Semotanová

---

² Odraz krajiny v krásné literatuře a poezii jako historickogeografický pramen bude zmíněn v připravované práci Eva SEMOTANOVÁ – Pavel CHROMÝ – Zdeněk KUČERA, *Historická geografie, tradice a modernita*, Praha 2018.

OBSAH

STUDIE

- Dušan CENDELÍN
Cesty Klaudyánovy mapy Čech z města Polná 79
Rekonstrukce historických dopravních linií pomocí jejich reliktnů v krajině
Paths in the Klaudyan Map of Bohemia from the town of Polná.
Reconstruction of historic traffic lines using their relics in the landscape
- Martin DOHNAL
Vývoj rybníční sítě jezuitských statků Bernartice, Dobronice a Opařany
v novověku 107
The development of a pond network in Jesuit estates of Bernartice, Dobro-
nice and Opařany in the modern period
- Pavel HRONČEK
Environmental history of a river on the example of Slovak-Hungarian
border river Ipeľ 155
- Petra ŠPAČKOVÁ – Lucie POSPÍŠILOVÁ
Diferenciace českých panelových sídlišť z hlediska vzdělanosti jejich
obyvatel: stav a dlouhodobý vývoj 171
Differentiation of Czech housing estates in terms of the education structure:
current status and long-term development

RECENZE A ZPRÁVY

- František MUSIL, Neznámé zámky Moravy a Slezska, b. m. 2015 193
Pavel Otmar Kraft

Marián ŽABENSKÝ, Bojnice. Krajina – človek – kultúra, Nitra, 2016	195
<i>Ján VINGÁRIK</i>	
Christina HARDYMENT (ed.), Pleasures of Nature. A Literary Anthology, London, 2016	198
<i>Eva SEMOTANOVÁ</i>	

POKYNY PRO AUTORY

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu Historická geografie dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasilány v elektronické podobě na internetový portál recensio.net
<http://www.recensio.net/front-page>

Reprodukční práva k obrazovým přílohám se řídí ustanoveními v „Licenční nakladatelské smlouvě“.

- Žádáme autory, aby dodržovali následující pravidla citačního úzu:
  - Citace monografií podle vzoru: Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; v případě dvou a více autorů podle vzoru: Rudolf FIŠER – Libor TEPLÝ – Emanuel RANNÝ, Třebíč. Město a čas, Třebíč 1996. Titul a podtitul(y) je vhodné oddělovat tečkou.
  - Citace časopiseckých článků podle vzoru: Pavel ŠTĚPÁN, K výskytu označení barev v místních a pomístních jménech v Čechách, Acta onomastica 43, 2002, s. 101–115.
  - Citace článků ve sbornících podle vzoru: Jiří DVOŘÁK, K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla (1941–1991), in: Studie k sociálním dějinám 8, red. Jana Macháčová – Jiří Matějček, Opava 2001, s. 92–100 (analogicky i v případě cizojazyčných sborníků – po názvu článku následuje „in.“, poté název sborníku, jeho editoři (hg./ed.), místo a rok vydání, a stránky citované studie).
  - V souladu s běžným – a pro čtenáře užitečným – zvykem zahraničním byl pro opakované citace zaveden tento systém: první citace titulu v plném znění (např. Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874), druhá a další zkrácené podle vzoru: A. KUBEŠ, Dějepis (jako pozn. ...) – tj. odkaz na poznámku s plnou citací.
  - Periodika a sborníky s ustálenými zkratkami (např. ČČH, ČMM, ČSPS, HG, MHB, PHS, VVM ad.) je vhodné citovat těmito zkratkami; v případech, kdy

neexistuje ustálená a v odborné literatuře jednotně užívaná zkratka (např. HT i HusT pro *Husitský Tábor*, ad.), a přirozeně v případě časopisů méně známých (zvláště regionálních) je vhodné citovat titul časopisu/sborníku v plném znění (tj. včetně podtitulu). Analogicky i v případě cizojazyčné produkce.

- Žádáme současně autory, aby ke svému příspěvku připojili:
  - Resumé (v rozsahu 1 normostrana)
  - Abstrakt (v rozsahu 5 – 8 řádků)
  - Klíčová slova (4 – 8)
- Studie nabídnuté k otištění v Historické geografii je možno zasílat na adresu redakce (r_simunek@lycos.com).

Historická geografie 43/2. Výkonný redaktor Robert Šimůnek. – Praha: Historický ústav, 2017. – 136 s. (Historická geografie, ISSN 0323–0988). Technická redakce: Petr Čížek. Grafická úprava obrazových a mapových příloh: Daniel Čížek. Překlady resumé: Mgr. Eva Vybíralová a autoři

Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz).
Jednotlivá čísla lze zakoupit rovněž v internetovém obchodě vydavatele: <http://obchod.hiu.cas.cz> nebo v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).
Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE

